

У К Р А Ї Н С Ь К И Й Тиждень

№ 46 (470) 18 – 24.11.2016 р.

www.tyzhden.ua

Паоло
Джордано
про «зруйноване
покоління»

Підвищення мінімальної зарплати.
Аналіз наслідків

На якій стадії перебуває
реформа медицини

Якої політики чекати
від Адміністрації Трампа

РАДЯНСЬКИЙ ПІСЛЯСМАК

The
Economist

Featuring selected content
from The Economist

9 771996 156002

«Світ у 2017» — глобальний прогноз **The Economist** на наступний рік. У ньому зібрані оцінки політиків, економістів, учених з усього світу. Він містить усі ключові тренди: від найновітніших технологій до головних культурних подій 2017-го. Ексклюзивним українським партнером «Світу у 2017» є «Український тиждень», який не лише перекладає тексти **The Economist**, а й готує власний прогноз на наступний рік для України. До такої роботи **Тиждень** залучає авторитетних діячів, блогерів, громадських активістів і публіцистів. Щонайменше 20% контенту випуску присвячено українській проблематиці.

В Україні спільний проект **The Economist** і **Тижня** «Світ у ...» виходить уже сьомий рік поспіль.

Подарунок* для передплатників журналу «УКРАЇНСЬКИЙ ТИЖДЕНЬ»

6 або 12 місяців

Едіт фон Зальбург
«Син України»
Роман про забутої нині австрійської письменниці першої третини минулого століття засвідчує сприйняття наших країни й народу певною частиною освічених кіл Західної Європи. Читачеві запропоновано своєрідний «погляд збоку» на русифікованого українця, поданого як збірний образ «синів України» — невідомих, але репрезентативних в історичному сенсі.

Ярослав Тинченко
«Військово-морські сили України»
Видання продовжує серію книжок, присвячених організації, уніформі та військовим діям Збройних сил України доби Визвольних змагань. На відміну від інших досліджень, у яких розглянуто історію українського флоту, автор використав низку документів та газетних публікацій того часу, не відомих спеціалістам та широкому загалові. Окрім того, у книжці вміщено чимало фото, частина з яких публікується вперше.

«Війна. Життя de facto»
До книжки ввійшло 10 художніх репортажів, відібраних за результатами IV конкурсу «Самовидець». Тексти присвячені подіям на Сході України. Репортажі, зібрані в альманасі, — це спроба розібратись у тому, яким є життя de facto в часи, коли країна перебуває у стані неоголошеної війни, а частину її території анексовано.

Детальну інформацію можна дістати за тел. **044-351-13-00** або **067-407-10-96** (callback), peredplata@tyzhden.ua

*Під отриманням подарунка маємо на увазі можливість придбати книжку на вибір за **1,00 грн.** грошового еквівалента подарунків не виплачуємо й не компенсуємо. Пропозиція чинна від 25 жовтня до 31 грудня 2016 року. Акція не діє в разі передплати у відділеннях **Укрпошти** або на сайті portmone.com

Оберіть зручний для вас спосіб передплати:

РЕДАКЦІЙНА:
у будь-якому банку за наведеними реквізитами.
Повідомте адресу доставки за телефоном 067-407-10-96 (з 9:00 до 18:00, оператор скине Ваш виклик і перетелефонує)

СПЛАТИТИ БАНКІВСЬКОЮ КАРТОЮ:

ВАРТІСТЬ РЕДАКЦІЙНОЇ ПЕРЕДПЛАТИ:

- «Український тиждень»
- на 1 міс. — 55 грн
- на 3 міс. — 156 грн
- на 6 міс. — 301 грн
- на 12 міс. — 601 грн
- «Світ у 2017» — 50 грн

У відділеннях УКРПОШТИ:

«Український тиждень» за індексом 99319
Телефон редакції: **044-351-13-00**

Повідомлення	Отримувач платежу	ТОВ «Український тиждень»	
		26009000022321	35392656
		поточний рахунок отримувача код отримувача	
	Назва установи банку	300023	
		МФО банку	
	ПАТ «Укрсоцбанк»		
	Прізвище, ім'я та по батькові платника		
	Адреса платника, телефон		
		Вид платежу: за передплату на журнал	-----**
	Період:		
Касир		сума, грн	
	Платник (підпис)		

** У графі «вид платежу» вкажіть, будь ласка, назву журналу

НА ЧАСІ

- 4 Анонсований фальстарт
Чому 15 листопада
не стало початком протестів
- 7 Жанна Безп'ятчук
про вибори в Молдові
- 8 Три виклики для України
Мат'є Булеґ
про політичний порядок денний
- 10 Євроінтеграція зарплати
Які наслідки матиме збільшення
мінімалки
- 14 Уляна Супрун: «Медицина,
як і оборонна галузь, досить
консервативна: не хоче швидких
системних змін»
Очільниця МОЗ
про реформування галузі
- 18 Коли повернеться Ахметов
Для чого олігарху лояльність
окупованих територій

- 30 Раса Чепайтене: «Ми живемо
27-й рік за незалежності,
але питання радянського спадку
тільки загострюються»
Литовський історик
про досвід подолання спадщини СРСР

- 32 Чого чекати
Якою може бути Адміністрація
Дональда Трампа
- 35 Едвард Лукас про те, як працювати
з новим президентом США
- 36 Німецький глядач під прицілом
Російські інформаційні технології
в Європі вдосконалюються
- 38 У Китаї вибори
Як організоване
«свято волевиявлення» в КНР
- 40 Війна vs діалог
У чому суть нинішнього
протистояння шйїтів і сунїтів
- 43 День триффїдів
Як рослини реагують на зміну клімату

ТЕМА НОМЕРА

- 20 Параліч Ільїча
Юрій Макаров
про нинішні вияви комунізму
- 22 Станіслав Кульчицький:
«Дерадянїзація пов'язана
не так із декомунїзацією,
як із дерусифікацією»
Відомий історик
про зміни поколінь
і трансформацію УРСР
- 26 Великий історичний стрибок
Що заважає українцям
перестати бути homo sovieticus
- 28 Кумири в голубиному послїді
Катерина Барабаш
про дерадянїзацію в Росїї

- 44 Паоло Джордано:
«Для мене важливо захистити
читацьку свободу інтерпретації»
Італійський літератор про покоління
війни та пошуки тем для творчості
- Щоденники окупації
- 48 Подорож «за міст»
Що купують луганчани на звільненій
території
- 49 Про Одесу й не тільки
Діалог переселенця та «залишенця»
P. S.
- 50 ОНУХ про «нову норму» доби Трампа

Тижде́нь

№ 46 (470) 18 – 24.11.2016
Засновник ЕСЕМ Медіа ГмбХ
Видавець ТОВ «Український тиждень»
03067, Київ, вул. Машинобудівна, 37
Головний редактор Дмитро Крапивенко
Редакція Наталія Петринська,
Анна Корбут, Алла Лазарева,
Олександр Крамар, Ганна Трегуб,
Богдан Буткевич, Станіслав Козлюк,
Юрій Макаров, Роман Малко,
Ольга Ворожбит, Андрій Голуб,
Жанна Безп'ятчук

Відділ передплати та роздрібної торгівлі
тел.: (067) 407-10-96
e-mail: peredplata@tyzhden.ua
Відділ реклами
тел.: (067) 407-10-89
e-mail: reklama@tyzhden.ua
Видається з 02 листопада 2007 року
засобу масової інформації КВ № 18119-6919 ПР
від 30.08.2011 р.
Адреса для листування 03067, Київ, а/с № 2
Адреса редакції 03067, Київ, вул. Машинобудівна, 37

e-mail: office@tyzhden.ua
тел.: (044) 351-13-00
Друк ТОВ «НОВИЙ ДРУК», Київ, вул. Магнітогорська, 1
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 1447 від 28.07.2003 р. № зам. 16-2503
Наклад 32 000
Номер підписано до друку 16.11.2016 р.
Виходить щоп'ятниці
Розповсюджується в роздрібній торгівлі
та за передплатою
Передплатний індекс 99319
Ціна договірна

НА ЧАСІ

Анонсований фальстарт

Андрій Голуб

Традиційно листопад став місяцем загострення політичної боротьби з намаганням використати вулицю як чинник впливу. Цьогоріч збіглося нараз кілька подій, потенційно здатних прислужитися для атак на опонентів. Тут і перші отримані населенням платіжки за спожите тепло з новими тарифи (їх, до речі, споживачі ще й не встигли оплатити), і близька річниця подій початку Майданів 2004 та 2014 років. Додали непевності й нещодавні гучні відставки голів Одеської ОДА Міхеїла Саакашвілі та Нацполіції Хатії Деканоїдзе. Перший уже встиг приєднатися до лав рішучих критиків влади, якою сам був іще тиждень тому.

Політики-популісти, різноманіття яких в Україні останнім часом постійно збільшується, вже давно прогнозували на кінець осені соціальний вибух. Із тією самою завзятістю, що й, наприклад, неодмінну перемогу Гілларі Клінтон над Дональдом Трампом на виборах президента США. Щоправда, доволі

помітними були й заяви соціологів, які здебільшого відкидали можливість постанови нового Майдану через виключно економічні чинники.

Осінь скоро закінчиться, і політикам, які з літа заявляли про критичний рівень невдоволення владою серед людей, нині потрібно доводити свої слова. Інакше це стане демонстрацією слабкості, яка рідко минається просто так.

Серед охочих розіграти протестну карту чільне місце посідає «Батьківщина» з Юлією Тимошенко на чолі. Рейтинги політсили до останнього часу повільно зростали. За результатами опитувань, які здебільшого збігаються, ця партія здобула б найбільші вигоди в разі дострокових виборів. Проблемаю Тимошенко є те, що її політсила наразі єдина, кому перегони справді на руку. Решті опозиціонерів вони навряд чи дадуть серйозні переваги. У радикалів Олега Ляшка зростання рейтингів несуттєве, і в разі всенародного волевиявлення партія просто повторить свій результат. При цьому доведеться шукати чималі кошти на проведення кампанії. Опозиційний блок також тупцює на місці. Крім того, ця політсила отримала несподіваного конкурента у вигляді проекту «За життя» Рабіновича — Мураєва. За багато років це одна з перших серйозних спроб відбити електорат, який завжди вважали «залізобетонним» для регіоналів, чиїми спадкоємцями став саме Опозиційний блок. Так само не зацікавлені у виборах і в «Самопоміч». Репутація лідера цієї політсили мера Львова Андрія Садового суттєво погіршилася після «сміттевого» скандалу. Про саму владу в особі союзу БПП та «Народного фронту» годі й казати.

ЯКЩО ВІДВОЛІКТИСЯ ВІД ПАРТІЙНИХ ЧВАР, ТО ПОДІЇ 15 ЛИСТОПАДА СТАЛИ ЧЕРГОВИМ ПІДТВЕРДЖЕННЯМ, ЩО АНІ ВЛАДА, АНІ ОПОЗИЦІЯ ДОСІ НЕ НАВЧИЛИСЯ РОЗПІЗНАВАТИ СУСПІЛЬНІ НАСТРОЇ ТА ВІДПОВІДНО НА НИХ РЕАГУВАТИ

«Днем ікс» назвали 15 листопада. Щоб люди ненароком нічого не переплутали, у Києві навіть розвісили спеціальні білборди з датою. Щоправда, автори повідомлення на них не зазначили. Після цього у владі вирішили, що зайвий раз перестраховуватися не завадить. Через СБУ було поширено заяву, що від 15 листопада Кремль розпочинає нову фазу дестабілізації України. Для найперших протестів, мовляв, оберуть тему захисту прав вкладників збанкрутілих банків, а вже від 17-го числа інспіровані виступи змістяться в бік невдоволення тарифами. Акції мали тривати аж до 21 листопада, себто річниці Майдану, однак в організаторів, схоже, забракло ентузіазму чи, може, їм стало шкода тринькати гроші: «професійні» мітингарі не змогли забезпечити бодай трохи прийнятної картинки народного гніву.

Як наслідок — залишилося враження, що саме влада зробила найбільше для привернення уваги до можливих протестів. Це стосується

і означених заяв, і перекритого у вівторок Хрещатика з установленими рамками металошукачів. А самі виступи цього дня аж ніяк не сягнули рівня, коли їх можна було б розглядати як серйозний чинник впливу. Журналісти зафіксували безліч фактів роздачі грошей за участь у мітингах, а «масовка», яку зібрали в центрі Києва, серйозно загрожувала хіба що горілчаним рядам у найближчих магазинах.

У вигрaші від цих подій поки що виявилися тільки екс-опоблоківці Рабінович та Мураєв: кількість згадувань їхніх імен та назви політсили у ЗМІ сягнула найвищого показника. А цього, власне, вони й домагалися, розминаючи свої політичні м'язи, які прагнуть продемонструвати в разі оголошення дострокових парламентських виборів. Прогрaли нинішні очільники держави й уже згадана Юлія Тимошенко, котра виявилася жертвою власного бажання стати головним опозиціонером країни.

Владі довелося відповідати хіба що за нагнітання тривоги. Юлія Володимирівна взагалі прогадала двічі. З одного боку, Тимошенко, яка ще наприкінці жовтня особисто анонсувала масштабні протести саме 15 листопада, не зробила в цей день жодного кроку й обмежилася лише виступом на підтримку вкладників банків із трибуни Ради. «Батьківщина» ніяк не виказала себе під час вуличних акцій. Із другого — цього не вистачило, щоб її перестали асоціювати із «цирком», який відбувався на вулиці Інститутській під чужими прапорами. Наступного дня лідерка «Батьківщини» навіть мусила виправдовуватися, хоча й у властивому тільки їй стилі. Заявила, що у ЗМІ проти неї влаштували «шабаш», підготовлений так само, як і «за часів Януковича». Окрім того, на її думку, проплачених мітингувальників під НБУ звозила також влада.

Якщо відволіктися від партійних чвар, то події 15 листопада стали черговим підтвердженням, що ані влада, ані опозиція досі не навчилися розпізнавати суспільні настрої та відповідно на них реагувати. Саме це й видається найнебезпечнішим. Верховна Рада в день протестів ухвалила закон, який передбачає компенсацію з Фонду гарантування вкладів коштів вкладникам споріднених із банком «Михайлівський» фінустанов. Ця ініціатива наразилася на велику критику тих, хто переконали, що держава таким чином, по суті, підтримує фінансову неграмотність громадян. Якби в АП та парламенті не побоювалися, що виступи вкладників переростуть у справжній масштабний протест, навряд чи вдалися б до такого кроку.

В опозиції також досі переконані, що справжній Майдан можна заздальгідь підготувати й організувати. Вочевидь, історія останніх 10 років нічого не навчила. У 2014-му тодішній політичний опозиції коштувало неабияких зусиль створити бодай видимість, що саме вона очолює народні виступи. Схоже, цей урок політикуму засвоїв найгірше. І доки немає серйозної низової ініціативи, «партійні» протести залишатимуться чимось на кшталт змагання районної самодіяльності в погано опалюваному клубі. ■

Розділена Молдова

Жанна Безп'ятчук

Рано-вранці 13 листопада на перетині вулиці 31 серпня 1989 року та вулиці Пушкіна в Кишиневі, мов із якоїсь безодні, вилітали сотні, навіть тисячі ворон. Чорні п'ятки заповнили собою весь простір навколо, мов провісники тих тривог, які приніс цей день — день виборів президента. Неспокій і непевність чекали насамперед тих, хто в країні та за її межами вболіває за європейський шлях розвитку й іншого майбутнього для неї не бачить, тобто переконаний, що це єдина доступна версія майбуття. Для них вибір на користь проросійського курсу — це повернення в минуле, це безвихідь. І, як наслідок, сигнал, що з країни треба точно їхати геть, якщо, звісно, це ще не зроблено. Згідно з офіційною статистикою за кордоном проживає до 300 тис. громадян Молдови. Згідно з неофіційною — близько мільйона. І насправді більшість тих, хто прагнув євроінтеграції, виїхали на постійне місце проживання в країні Європейського Союзу.

У другому турі таки переміг проросійський кандидат від соціалістів Ігор Додон, якого відкрито підтримує Кремль. У нього 52,2% голосів. У його конкурентки Майї Санду, проєвропейського політика, лідера партії «Дія і солідарність», 47,8%. Це той випадок, коли поразка насправді є перемогою. Причому перемогою всупереч логіці брудних політтехнологій. Додон на ці вибори витратив у десятки, якщо не в сотні разів більше коштів, ніж Санду. У неї їх просто не було. За нього велася масштабна й повсюдна рекламна кампанія, у неї на це знову ж таки бракувало коштів. У нього сильна, професійна команда. Вона такої не мала. Він є втіленням соціальних норм і патріархальних цінностей: сильний чоловік, сім'янин, що прийшов голосувати зі своїм маленьким сином на руках. Вона тендітна жінка, незаміжня, прийшла сама на виборчу дільницю, без бодігардів та помічників, і вимушена була пробиватися крізь лави репортерів. Він говорив простими й примітивними словами про пенсії, дружбу з Росією, про поганих попередників-корупціонерів у владі. Вона, особливо на початку кампанії, наводила раціональні аргументи й говорила по суті: які реформи потрібні, щоб зменшити корупційні ризики, що означають європейські цінності на практиці, чому Молдова має визнавати дії Росії в Україні агресією. Він дотримувався інформаційної тактики а-ля Трамп, тобто риторика постфактів: правди немає — все можливо. Підконтрольні соціалістам ЗМІ запускали в інформаційний простір безліч компроматів на опонентку: і що вона зажадає об'єднання Молдови з Румунією, і що за її президентства в країну пустять 30 тис. сирийських біженців, бо цього нібито вимагає Угода про асоціацію з ЄС, і що вона є лесбійкою. Загалом то була гра на страхах у зuboжлому, розчарованому й втомленому від корупції та безперспективності суспільстві. Вона ж мусила витримувати цей удар і таки

не опустилася до рівня опонента. Він позиціонував себе як альтернативу, політика, чистого й далекого від обурюючих попередників. У листопаді 2014-го з трьох тамтешніх банків вивели в офшори близько мільярда доларів, що дорівнювало 1/8 ВВП Молдови. Це була масштабна й добре продумана афера. Як наслідок — люди розчарувалися не так у проєвропейському курсі країни, як у владі, що його провадила. Майя Санду на той момент працювала міністром освіти. Цього факту вистачало, щоб Ігор Додон звинувачував і її у провалах попередників. І за таких реалій проєвропейська кандидатка прогнала йому лише 4%.

Отже, країна розділилася практично навпіл: для однієї її частини неприйнятно багато з того, про що каже Додон, а інша — з-поміж них чимало людей старшого віку, які заледве виживають на мізерні пенсії, — радо прийме авторитарного лідера, який «закрутить гайки», «забезпечить мир» і зробіть Молдову знову успішною. Як країна вийде з цього стану розділеності, наразі не зрозуміло. Поки що здається, що на знак протесту звідти вийде ще більше молоді, підприємців, освічених людей, тобто найактивніших і найдинамічніших громадян.

НОВООБРАНИЙ ПРЕЗИДЕНТ МОЛДОВИ МОЖЕ ДОМАГАТИСЯ НАДАННЯ ПРИДНІСТРОВ'Ю ОСОБЛИВОГО СТАТУСУ, ЯКИЙ ПЕРЕДБАЧАТИМЕ ПРАВО ВЕТО НА СТРАТЕГІЧНІ РІШЕННЯ КИШИНЕВА

З усіх гучних, резонансних заяв Додона про російський Крим, перегляд відносин із ЄС, зближення з РФ, визначення статусу Придністровського регіону для України чи не найважливішою є саме остання. Новообраний президент може домогтися надання цьому регіону Молдови особливого статусу, який передбачатиме право вето на стратегічні зовнішньо- та внутрішньополітичні рішення Кишинева. А це стане прецедентом, на який посилатимуться Росія і навіть ОБСЄ, Німеччина та Франція в межах мінського процесу. Втім, до цього ще далеко. Для початку Додон мав би отримати підконтрольну парламентську більшість. Він уже заявив, що домогатиметься проведення дострокових виборів до законодавчого органу в 2017-му. Для цього ладен провести референдум щодо збільшення своїх повноважень. Таким чином, новообраний президент одразу ж взявся задовольняти зрослий запит на авторитарного лідера.

Тим часом Майя Санду, пройшовши жорстоку школу президентської кампанії, готова залишатися в політиці. Це хороша новина для всіх, хто підтримує європейську версію майбутнього Молдови. ■

Три виклики для України

Мат'є Булеґ

Кілька важливих питань стосовно політичних та соціальних змін в Україні

ФОТО: УНІАН

Фасад мінського процесу-2014. Екс-президент України Леонід Кучма, лідер бойовиків «ДНР» Олександр Захарченко, спецпредставниця ОБСЄ Гайді Тальявіні, посол РФ в Україні Міхаїл Зурабов, голова «ЛНР» Ігор Плотницький

Тоді як конфлікт на Донбасі поступово заморожується, політична й соціальна ситуація в Україні входить у період перетворень.

Про ризик дострокових парламентських виборів Навіть якщо всі в Раді нині згодні з тим, що баланс сил, сформований там після виборів 2014 року, не відображає правдивих пропорцій політичних уподобань електорату, ніхто насправді не бажає організувати дострокові перегони. Запровадження нової форми парламентського плюралізму в Раді завадить формуванню чіткої більшості між фракціями, внаслідок чого найвищий законодавчий орган ризикує стати неконтрольованим і ще дужче гальмувати реформи.

Якщо вибори відбудуться, хистка двоголова коаліція Блоку Петра Порошенка та «Народного фронту» колишнього прем'єр-міністра Арсенія Яценюка

Мат'є Булеґ — політолог, аналітик, що спеціалізується на пострадянських теренах (консалтинговий кабінет AESMA). Відповідальний за програму щодо Європи та Азії в лабораторії ідей CapEurope

розвалиться. БПП, імовірно, здобуде менше місць, ніж має нині (143 депутати), а НФ, який утратив усю популярність, може геть зникнути з Ради, загубивши своє 81 крісло, бо не матиме ресурсу подолати п'ятивідсотковий поріг, необхідний, щоб потрапити до ВР.

Постмайданна більшість у Раді була зруйнована насамперед різноманітними політичними альянсами, що сформувалися в останні місяці. Коаліція, утворена з п'яти фракцій після виборів 2014 року, зберегла на сьогодні лише двох учасників: БПП та «Народний фронт». Ці формування ледь набирають достатню кількість голосів для ухвалення того чи того рішення, тож весь час звертаються по підтримку до інших груп (а отже, погоджуються на компроміси чи купують голоси), щоб провести основну масу законів і здійснити реформи, сутність та масштаб яких відповідно обмежується нескінченними політичними компромісами.

До того ж на випадок дострокових виборів парламентська опозиція де-факто («Самопоміч» і Радикальна партія) та опозиція де-юре (Опозиційний блок, «Відродження» й «Воля народу») не впевнені в тому, що дістануть чітку політичну вигоду від дострокового всенародного волевиявлення. Отже, така перспектива приховує великі ризики для всіх політичних утворень.

Для всіх, окрім «Батьківщини» Юлії Тимошенко, яка активно лобіює організацію дочасних виборів, вдаючись до потужної політичної риторики. Лише ця партія сьогодні може впевнено отримати більше парламентських місць. Вона сподівається подвоїти, якщо не потроїти свою присутність у Раді порівняно з результатом 2014 року. Результати нещодавнього опитування Київського міжнародного інституту соціології (КМІС) характеризують «Батьківщину» як лідера виборчих симпатій більш ніж із 15-відсотковою підтримкою. Втім, пам'ятаймо: 60% електорату заявляє, що остаточний політичний вибір не зроблено.

Варто зазначити, що українські громадяни почувалися сьогодні дедалі більше відмежованими від політичних еліт: понад 65% їх повідомляє про розчарування власними представниками й не має довіри до політикуму загалом. Насправді Революція гідності 2013–2014 років не оновила достатньо глибоко національні політичні еліти. Стара політико-олігархічна гвардія не здала позицій.

«День ікс», про який треба пам'ятати, — це звіт про результати діяльності уряду прем'єр-міністра Володимира Гройсмана в Раді у квітні 2017 року. Проголошення недовіри автоматично призведе до організації нових парламентських виборів. Нинішній олігархічний баланс інтересів зовсім не виключає такої можливості, навіть якщо на сьогодні Кабмін не почуватися в небезпеці.

Про тарифний Майдан. Україною ширяться чутки про потенційний «соціальний Майдан», який може виникнути в найближчі місяці через розчарування громадян відсутністю реформ та обмеженнями, потрібними для надання нового траншу позики від МВФ. Поза тим нову народну революцію в Україні сьогодні гальмують три фактори.

Передусім психологічний: країна все ще в жалобі по жертвах Майдану і громадяни не бачаться готовими знову ризикувати життям, як у 2013-му. Окрім того, соціальний: протестні демонстрації сьогодні надто неоднорідні за вимогами (корупція, зuboжіння, справедливість) і розпорощені по всій території держави. Незадоволення виявляє себе дуже фрагментарно, без спільної мети. Допоки будь-який із цих рухів не згуртований єдиною метою, він не досягне критичної маси, здатної мобілізувати великі групи людей. Нарешті, вирішальним залишається політичний чинник: жоден лідер опозиції не є вихідцем із постмайданного громадянського суспільства. Не маючи такого керманіяча, гнів населення залишається роз'єднаним без перспективи організуватися. Водночас є очевидним, що наявність батальйонів та воєнізованих груп в Україні створює для наступної революції ризики великої крові.

Мінськ-2 і конфлікт на Донбасі. Уряд у Києві добре усвідомлює, що міжнародний тиск стає дедалі потужнішим у контексті мінських угод-2

(припинення вогню від 12 лютого 2015 року). Ризик швидкого повернення сепаратистських територій під контроль України може спричинити в ній соціальну й політичну катастрофу.

Річ у тому, що врегулювання конфлікту на Сході може стати в певному сенсі пірровою перемогою: той, хто отримає під свою відповідальність ці землі, програє війну. Втілення політичної складової угод (місцеві вибори та «спеціальний статус») автоматично не приведе до стабілізації та безпеки в регіоні. До того ж деякі політичні умови (амнітування сепаратистів та фінансова вартість відновлення територій) були б глибоко контрпродуктивними для Києва. Годі вже й казати про людські та моральні втрати від реінтеграції цих теренів в Україну.

Щоразу більше й більше політиків підтримують сьогодні план «деокупації» та ізоляції сепаратистського Донбасу, щоб уникнути його негайного повернення під відповідальність Києва. Україні було б вигідно офіційно передати «отруєний подарунок» Росії, принаймні на певний час, вимагаючи офіційного визнання замороженого конфлікту в спосіб ухвалення закону про території, окуповані Москвою. Такий розвиток подій не був би вигідний останній, вона геть не зацікавлена в цьому через супутній ризик узяти на себе «смертельної ваги» витрати, пов'язані з утриманням Донбасу.

ВРЕГУЛЮВАННЯ КОНФЛІКТУ НА СХОДІ МОЖЕ СТАТИ В ПЕВНОМУ СЕНСІ ПІРРОВОЮ ПЕРЕМОГОЮ: ТОЙ, ХТО ОТРИМАЄ ПІД СВОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ОКУПОВАНІ ЗЕМЛІ, ПРОГРАЄ ВІЙНУ

Офіційно визнати окуповані території означало б заморозити конфлікт і припинити економічні обміни з Донбасом, «відбарикадувавши» сепаратистські землі від решти України. Мова, отже, про логіку «герметичного кордону», який унеможливив би запровадження спеціального статусу й переніс на пізніше організацію місцевих виборів на окупованих теренах.

Деокупаційний план може набирати різних форм, але він повинен включати визнання окупації Донбасу Росією та ізоляцію захоплених нею територій. У такий спосіб можна підійти до фази розроблення сепаратистів способом запровадження воєнного стану та військової адміністрації перед тим, як передати владу цивільним органам. Щойно життя нормалізується, можна буде проводити місцеві вибори.

Таку концепцію підтримують парламентська опозиція («Самопоміч», Радикальна партія, «Батьківщина»), а віднедавна й голова Верховної Ради Андрій Парубій та секретар Ради національної безпеки і оборони Олександр Турчинов.

Утім, під час втілення такого сценарію виникають дві великі проблеми. Відмежуватись від сепаратистських територій і замкнути «кордон» означало б їхнє фактичне визнання. До того ж було б важко пізніше знов інтегрувати ці землі в Україну, бо тоді постали б дві паралельні реальності: окупованих територій та Києва. Це дуже складні умови. ■

Євроінтеграція зарплати

Олександр Крамар

Різке підвищення мінімальної зарплати компенсує її багаторічне відставання від середньої та наблизить їх співвідношення до притаманного країнам ЄС

Неочікувана урядова ініціатива підвищити мінімальну заробітну плату до 3200 грн уже з початку наступного року викликала шквал критики з різних позицій: від того, що це спричинить зрівнялівку, до того, що стане розбалансування фінансово-економічної ситуації в країні, зросте податковий тиск на бізнес, відбудуться масові скорочення тощо.

У річному вимірі підвищення мінімальної заробітної плати в Україні справді буде безпрецедентним, принаймні від часу введення гривні. З 1 січня 2017-го вона зросте в понад 2,3 раза, сягнувши 3200 грн (з 1 січня 2016-го становила 1378 грн). Проте, попри надмірний пафос високопосадовців на кшталт заяв прем'єр-міністра Гройсмана про «забезпечення абсолютної соціальної справедливості», насправді 3200 грн з 1 січня 2017 року не забезпечуватимуть навіть офіційно визнаного державою розміру прожиткового мінімуму для працездатних.

Прикметно, що після анонсування відповідного показника Мінсополітики наприкінці жовтня припинило досі регулярну публікацію інформації про так званий фактичний розмір прожиткового мінімуму. Остання оцінка зроблена у вересні виходячи з цін серпня: тоді для працездатних осіб він становив 2736 грн. Для того щоб така сума вийшла після відрахування 19,5% податку на доходи фізичних осіб та військового збору, мінімальна заробітна плата до оподаткування (брутто) мала б становити 3395 грн (з урахуванням неоподатковуваного мінімуму 17 грн). Проте в жовтні, за даними Держстату, споживчі ціни порівняно із серпнем зросли на 4,65%, тобто уже тоді мало б ітися про 3553 грн.

Зайве пояснювати, що до січня 2017 року ціни додадуть принаймні ще кілька відсотків. Тож навіть для покриття так званого фактичного розміру прожиткового мінімуму в обсязі, який до вересня 2016-го розраховувало Мінсоцполітики, з нового року мінімальна заробітна плата до оподаткування мала б становити принаймні 3700 грн. Однак уряд у бюджеті пропонує лише 3200 грн. А з урахуванням навіть закладеної там на наступний рік інфляції для покриття бодай визначеного за методологією держави прожиткового мінімуму для працездатних до кінця 2017-го мінімальна заробітна плата має сягнути хоча б 4000 грн.

У владних кабінетах особливо й не приховують, що переймалися переважно тим, щоб змусити приватників менше приховувати фонд заробітної плати й більше відраховувати до пенсійного фонду та бюджету. Міністр соцполітики Андрій Рева заявив, що збільшення мінімальної заробітної плати спричинить додаткове залучення близько 38 млрд грн.

А зачепить воно переважно приватний сектор, адже там людей на мінімалці значно більше — 2,6 млн проти 1,1 млн у державному. Цілком імовірно, що свою роль відіграли і необхідність зменшити потребу населення в субсидіях, і нівелювання негативного інформаційного ефекту від підвищення заробітних плат чиновникам та депутатам, і публікації мільйонних електронних декларацій. Не виключено, що йдеться й про перестраховування влади на випадок дострокових виборів.

ДЛЯ ЧОГО МІНІМАЛКА?

Але ми поглянемо на ініціативу підвищення заробітної плати як на давно назрілий, проте лише перший крок на шляху вдосконалення підходів до оплати праці в країні. Адже в останні роки, особливо в умовах політики гіперекономії після Революції гідності й початку російської агресії, в Україні спостерігалася вкрай негативна тенденція до збільшення розриву між мінімальною та навіть офіційною середньою заробітною платою. Це при тому, що через високий рівень тінізації реальний розмір останньої, а отже, і її розрив із мінімалкою були ще більшими.

МІНІМАЛЬНА ЗАРПЛАТА ПЕРЕСТАЛА ВИКОНУВАТИ СВОЮ ФУНКЦІЮ РІВНЯ, ЯКИЙ ЗАХИЩАВ БІ ПРАЦІВНИКІВ ВІД КРАЙНЬОЇ БІДНОСТІ ТА ЗМУШУВАВ РОБОТОДАВЦІВ ПЛАТИТИ БІЛЬШЕ, АНІЖ ЦЕ ВИЗНАЧАЄ РИНОК

У результаті мінімальна заробітна плата перестала виконувати свою соціальну функцію — захищати працівників від крайньої бідності та водночас адміністративно змушувати роботодавців платити дещо більше, ніж вони платили б в умовах повністю ринкового формування мінімальної заробітної плати. Адже саме це і є метою будь-якої законодавчо визначеної мінімальної зарплати. Інакше її немає сенсу встановлювати взагалі (є й такі країни), адже вона перетворюється на формальність, яка не відіграє жодної ролі в підтримці стандарту життя.

Саме така ситуація останнім часом склалася в Україні, де мінімальна зарплата вже давно не виконує своєї функції: її реально отримувала незначна частка працюючих, а у великих та середніх містах, де частка найнятих працівників більша порівняно із загальнодержавною, співвідношення попиту та пропозиції взагалі диктувало набагато вищий справжній мінімальний рівень оплати

праці, ніж було встановлено законом. Тим часом офіційна мінімалка використовувалася хіба що як засіб мінімізації сплати податків та соціальних відрахувань роботодавцями, які працюють за сірими схемами. Про те, наскільки масштабю приватний сектор зловживає низькою офіційною мінімальною заробітною платою, свідчить факт, що там у 2,5 рази більше працівників, які її отримують, аніж у державному секторі (Рева озвучив співвідношення 2,6 проти 1,1 млн). Крім того, згідно з оприлюдненою міністром соцполітики інформацією в Україні близько 47 тис. керівників (!) компанії офіційно декларують свою місячну зарплату в межах 1500 грн.

НА ШЛЯХУ ДО ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ

Дані Євростату свідчать, що в більшості країн ЄС, зокрема й постсоціалістичних, бруцто-мінімалка (до вирахування податків) становить 40–50% середньої і вище. Наприклад, у Німеччині—41,7%, Франції—47,6%, Польщі—45,4%, Угорщині—45,5%, Румунії—38,4%, Болгарії—46,7%. Та навіть у сусідній із нами Молдові, яка не є членом ЄС, у вересні 2016 року цей показник сягнув 40%.

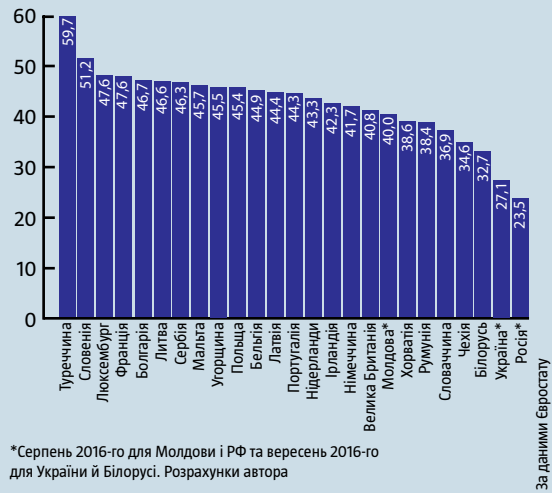
Крім того, у країнах ЄС значна частина мінімальної заробітної плати не оподатковується, у результаті чого нетто-мінімалка (на руки) відрізняється від середньої ще менше. Помітна там і тенденція до її швидшого зростання порівняно із середньою. Погляньмо хоча б на приклад пострадянської Литви. У II кварталі 2016 року середня зарплата до оподаткування там становила €771,9 (€600,8 на руки), а мінімалка з липня 2016-го — €380. При цьому, на відміну від України, вона майже не оподатковується: €200 — неоподатковуваний мінімум, ще €120 — додатковий неоподатковуваний мінімум на дітей.

Натомість в Україні останнім часом бачимо протилежну тенденцію. Якщо у вересні 2010-го мінімальна зарплата становила 37,8% середньої по країні, 25,5% по Києву та 52,7% по Тернопільській області (де вона найнижча), то у вересні 2016-го — лише 27,1% середньої по країні, 16,7% по Києву та 38,1% на Тернопільщині, регіоні з найнижчою офіційною середньою зарплатою. Основний провал у співвідношенні мінімальної та середньої заробітної плати справді спостерігався в 2014–2015-му: із січня 2014-го по січень 2016-го у гривні мінімалка зростає лише на 13,1%, тоді як середня — на 37,7%. Проте відставання першої від другої було помітне й у попередні роки.

Загалом із вересня 2010-го по вересень 2016-го середня зарплата збільшилася з 2350 до 5358 грн, або в 2,3 рази (у Києві у 2,5 рази — із 3487 до 8705 грн), натомість мінімальна за той самий час — лише з 888 до 1450 грн, тобто в 1,6 рази. Ціни, за офіційними даними Держстату, підскочили більш як удвічі. Тож реальна середня зарплата в країні загалом додала 15–25%, а купівельна спроможність мінімальної, навпаки, зменшилася мінімум на 20%. У євро за ці ж такі шість років мінімалка впала на 42,6% (із €85,9 до €49,3), тоді як середня по країні — на 19,8% (із €227,2 до €182,2), по Києву — на 12,2% (з €337,2 до €296), по Тернопільській області — на 20,6% (із €162,9 до €129,3).

Піднятися до європейського стандарту

Співвідношення мінімальної заробітної плати і середньої, 2014–2016 роки (залежно від наявності даних), %

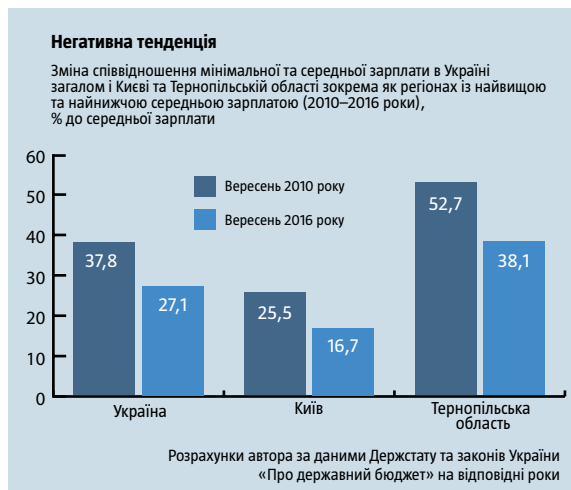
Після підвищення мінімалки до 3200 грн можна очікувати зламу такої негативної тенденції та наближення співвідношення мінімальної й середньої зарплати до притаманного країнам ЄС.

У січні 2016 року середня заробітна плата становила 4362 грн. У січні 2017-го мінімалка має бути вища на 132%. Зарплата зайнятих у держсекторі, які отримують більше ніж 3200 грн, виходячи із запланованого підвищення до 1600 грн розміру першого тарифного розряду єдиної тарифної сітки (ЄТС), зарплата має зрости порівняно із січнем 2016-го на 44%, а вчителів — на 60–64% (завдяки анонсованому просуванню на два щаблі вгору за ЄТС). Також можна спрогнозувати індексацію зарплати в приватному секторі тих, хто отримує більше від мінімалки, мінімум на 20–25%. Підстави для такого припущення дає той факт, що у вересні 2016-го порівняно з вереснем 2015-го середня заробітна плата в країні збільшилася на 23,4%, а зарплата в держсекторі — лише на 17,1%. Отже, зростання в комерційному секторі було близьким до 25–30%. Окрім того, в умовах збільшення в 1,5–2,3 рази виплат бюджетникам та мінімалки бізнес буде змушений бодай частково піднімати й вищі від мінімалки зарплати.

Зважаючи на це, а також на співвідношення в державному та комерційному секторах усіх штатних працівників, доходи яких беруться до уваги під час розрахунку середньої заробітної плати, можна очікувати її зростання в січні 2017-го принаймні до 6500–7000 грн. А отже, навіть мінімалка в розмірі 3200 грн наступного року становитиме менш як 50%, а можливо, і 45% офіційної середньої. Тобто співвідношення буде близьким до європейського стандарту, попри все ще значно вищу тінізацію зарплат у нашій країні.

МІЖНАРОДНИЙ КОНТЕКСТ

Підвищення мінімальної заробітної плати нарешті покладе край ганебному становищу, у якому Україна перебувала за цим показником (€49) порівняно навіть із сусідніми пострадянськими державами, зокрема й зі значно слабшою економікою. ►

Так, мінімалка в Молдові в листопаді 2016-го — 2100 лейв (€96), у Білорусі — 239,5 руб. (€113,5).

Важливе політико-психологічне значення підвищення мінімальної заробітної плати також у контексті протистояння російській агресії. Напередодні Революції гідності, у січні 2014-го, мінімалка в РФ становила €121,1, а в Україні — €107,1. Останнім часом українська за курсом поступала-ся російській більш як удвічі (€49 проти €105). А підвищення з 1 січня 2017 року може кардинально змінити ситуацію.

У листопаді 2016-го мінімальний розмір оплати праці (МРОП) у РФ — 7500 руб. (€105 за курсом на середину місяця). У деяких багатших, але водночас дорожчих для життя регіонах, щоправда, встановлені вищі планки. Наприклад, у Москві — 17 560 руб. (€245,6), Московській області — 12 500 руб. (€174,8), Санкт-Петербурзі — 11 700 руб. (€163,6). Однак у більшості розташованих поряд із Україною регіонах та окупованому Криму й Севастополі мінімалка становить 7500 руб. (€105). Децю вища вона лише в Белгородській (8050 руб., або €112,6) та Курській (8980 руб., або €125,6) областях.

З 1 січня 2017-го за збереження нинішнього курсу рубля до гривні мінімальна заробітна плата в Україні буде більшою за аналогічний показник у РФ і лишатиметься такою навіть з урахуванням запланованого там із липня наступного року чергового її зростання. А якщо взяти до уваги, що в Росії явно дорожче життя та хоч і менші, однак усе ще значні нафтогазові доходи, це наочно ілюструватиме вищий соціальний стандарт в Україні порівняно з державою-агресором.

Можна припустити, що збільшення мінімальної заробітної плати могло б зашкодити конкурентоспроможності українських виробників. Наприклад, саме нижча заробітна плата в Україні стимулювала останнім часом перенесення до нас низки виробничих потужностей ТНК із сусідніх країн ЄС. Однак навіть після підвищення співвідношення нашої мінімалки та її показника в східних країнах ЄС і кандидатах на вступ свідчить про відсутність такої загрози: в Україні вона з 1 січня буде удвічі-вчетверо менша, ніж у

східних країнах ЄС, не кажучи вже про західно-європейські.

Так, за даними Євростату, у другій половині 2016 року мінімальна заробітна плата становила: в Албанії — €155,7, Болгарії — €214,8, Сербії — €233,4, Румунії — €276,3, Чорногорії — €288, Угорщині — €350,1, Литві — €380, Словаччині — €405, Польщі — €417, Туреччині — €513,7. Зараз серед постсоціалістичних країн — членів ЄС вона найнижча в Болгарії, проте її рівень там майже удвічі вищий, аніж очікується в Україні від початку 2017-го. А в сусідній із нами Словаччині — майже вчетверо. У Польщі з 1 січня 2017-го вона має становити 2000 злотих (за курсом на початок листопада 2016-го це понад €460).

Тепер щодо загрози зрівнялівки. Звернімо увагу на те, що в бідніших регіонах європейських держав мінімальна заробітна плата близька до середньої. Наприклад, у низці районів Литви середня зарплата після сплати податків цього року ледве перевищила мінімалку: у II кварталі 2016-го в Шальчинінкаї, Вилкавишкісі та Калварії вона дорівнювала лише €449–463 за встановленої з 1 липня мінімалки €380. Вирішити цю проблему в будь-якій країні, й Україна тут не виняток, можливо, лише якщо запровадити диференційований за регіонами та типами населених пунктів рівень мінімальної заробітної плати.

Якщо у вересні 2010-го мінімальна зарплата становила **37,8%** середньої по країні, **25,5%** по Києву та **52,7%** по Тернопільській області, то у вересні 2016-го — лише **27,1%** середньої по країні, **16,7%** по Києву та **38,1%** на Тернопільщині

Показове й співвідношення у Литві мінімальної заробітної плати та середньої пенсії за віком, адже в Україні критикують різке підвищення мінімалки на тлі менш помітного збільшення пенсії. Там середня пенсія за віком з 1 січня 2016 року становила €273, тоді як мінімальна зарплата — €350, тобто 78% мінімалки. В Україні аналогічне співвідношення за мінімалки 3200 грн дає середню пенсію 2500 грн, що також може виявитися близьким до фактичного показника середньої пенсії наступного року. Особливо ж якщо уряд таки намагатиметься відійти від зрівнялівки пенсій, яка виникла в останні роки через зростання мінімальної на тлі замороження решти.

ЗАГРОЗА ЗРІВНЯЛІВКИ: ЩО РОБИТИ?

Розбалансування співвідношення мінімальної заробітної плати (3200 грн із 1 січня) й першого розряду єдиної тарифної сітки (1600 грн із 1 січня), за якою виплачуватимуться заробітні плати бюджетникам, попри запевняння урядовців, все ж таки створить проблему.

В освіті ефект зрівнялівки буде менш вираженим. Адже навіть зарплата вчителя-початківця буде більшою за мінімальну, хоч і не настільки, як мала б. З урахуванням підвищення вчителів за ЄТС на два щаблі (з 8–12-го до 10–14-го розряду) та 20% доплати за престижність праці виходить, що вчитель без категорії в перші роки роботи

отримуватиме 3,5 тис. грн до оподаткування (або близько 2,8 тис. грн на руки).

Далі тарифна сітка дає досить суттєву градацію заробітних плат більш кваліфікованих і досвідчених педагогів. Наприклад, викладач вищу, який тільки-но починає кар'єру, отримуватиме в 2017 році 4,5 тис. до оподаткування (близько 3,6 тис. на руки), вчитель першої категорії з педагогічним стажем 10 років — 5,1 тис. грн (4,1 тис. грн), вчитель-методист із досвідом 20 років — 6,4 тис. грн (5,1 тис. грн), доцент — кандидат наук із педстажем 10 років — 8,8 тис. грн (7,1 тис. грн), професор — доктор наук із досвідом 20 років — 10,7 тис. грн (8,6 тис. грн).

Зарплати явно занижені для фахівців відповідної кваліфікації не те що порівняно з європейськими чи іншими зарубіжними показниками, а навіть порівняно з реальними доходами в приватному секторі в Україні. Навіть у сусідній Молдові, економіка якої все ще слабша від української, у вересні 2016 року базовий оклад викладача вищу становив €183,8, вихователів дошкільних закладів — €134,7.

Значно в гіршому становищі ризикують опинитися працівники охорони здоров'я: їхні стартові зарплати в більшості випадків перебуватимуть на межі, а то й нижче від мінімалки й підтягнутимуться до її рівня лише завдяки тому, що неможливо платити менше. Водночас зростання мінімалки призведе до зрівняння офіційної заробітної плати санітарно-технічних працівників, середнього медичного персоналу та абсолютної більшості лікарів.

Так, за розміру оплати першого тарифного розряду ЄТС 1600 грн молодші медсестри та санітарки можуть розраховувати на 2 тис. грн до оподаткування, медсестри без категорії — на 2,46 тис. грн, а вищої категорії — на 2,9 тис. грн. Однак по факту всі вони отримуватимуть мінімалку 3,2 тис. грн. Та сама доля чекає й на лікарів-інтернів (за тарифною сіткою можуть розраховувати на оклад від 2,77 тис. грн) та лікарів-початківців (без

категорії) більшості спеціальностей, а за окремими й на лікарів другої категорії (2,9 тис. грн). Не надто відірвуться від мінімалки, отримуючи за ЄТС лише 3,4 тис. грн до оподаткування навіть за наявності першої кваліфікаційної категорії, лікарі більшості інших спеціальностей.

Лікарі-хірурги другої категорії за умови регулярного проведення операцій можуть розраховувати на 3,9 тис. грн (або близько 3,1 тис. грн на руки), якщо працюють у поліклініках, та на 4,76 тис. грн (4 тис. грн), якщо в стаціонарі. Навіть хірурги вищої категорії, які регулярно оперують у стаціонарах, можуть претендувати аж (!) на 5,5 тис. грн (4,5 тис. грн на руки).

Однією з основних причин суттєвого відставання офіційних заробітних плат працівників охорони здоров'я від учителів є відсутність доплати за стаж (яка для педагогів становить 10% окладу після 3 років, 20% після 10 і 30% після 20 років) та за престижність праці (20%). На суттєві доплати за вислугу років (20% після 3–5 років та 30% після 5–7 років безперервної роботи) в державній медицині можуть розраховувати хіба що сімейні лікарі, працівники дільничних лікарень у сільській місцевості, педіатри й терапевти в поліклініках та невідкладній медичній допомозі, а також працівники відділень, які тривалий час працюють із хворими на туберкульоз (до 60% після 10 років безперервної роботи).

На 25% більше традиційно отримують медпрацівники деяких відділень, наприклад інфекційних та шкірно-венерологічних, госпісів, психіатричних, наркологічних, відділень для дітей із ураженням центральної нервової системи чи порушенням розумового розвитку, бюро судово-медичної експертизи, рентгенівсько-радіологічних кабінетів тощо. На 60% доплати до окладу можуть розраховувати працівники відділень для хворих на ВІЛ/СНІД. Однак то вже зовсім інша історія. Та й, оскільки відповідна індексація там передбачена для всіх працівників, ситуацію зі зрівнялівкою в оплаті праці більш і менш кваліфікованих кадрів це аж ніяк не змінює.

Подолати зрівнялівку та підвищити заробітні плати кваліфікованим працівникам бюджетної сфери до належного рівня можна, лише якщо змінити підходи до її фінансування. Адже на відміну від мінімальної заробітної плати, яка має виконувати функцію захисту людей, що працюють, від крайньої бідності, підвищення в разі оплати праці решті бюджетників, зокрема освітянам та медикам, призвело б лише до різкого зростання цін та швидкого знецінення підвищених заробітних плат. Потрібне системне реформування оплати праці в державній освіті та медицині, а саме зменшення частки (але не загального обсягу) бюджетного фінансування або радикальне зменшення кількості працівників, робота яких оплачується з бюджету, за одночасного пропорційного збільшення виплат решті, про що детальніше **Тиждень** уже писав (див. «За межею бідності», № 23/2015, «Тягар радянського атавізму», № 35/2016). ■

Розмір мінімальної заробітної плати в другій половині 2016 року

Уляна Супрун:

«Медицина, як і оборонна галузь, досить консервативна: не хоче швидких системних змін»

В інтерв'ю *Тижню* в. о. міністра охорони здоров'я Уляна Супрун розповіла про стан конфлікту між МОЗ та профільним парламентським комітетом, ситуацію на ринку ліків, скасування безплатної медицини, закриття безперспективних лікарень і важливість щеплень.

Між попереднім міністром охорони здоров'я Олександром Квіташвілі та профільним комітетом ВР був неприхований конфлікт щодо способів проведення медичної реформи. Олег Мусій в ефірах часто заявляє: якщо міністерство хоче реформи галузі, то має прийняти позицію комітету. Що думаєте із цього приводу? У чому, на ваш погляд, були найбільші розбіжності?

— До призначення першим заступником міністра, а згодом в. о. міністра від жовтня 2015 року я була консультантом парламентського Комітету з питань охорони здоров'я. Із Майдану знаю Ольгу Богомолець, Оксану Корчинську, Олега Мусія, працювала з ними в інших проектах. Між нами немає значної розбіжності в більшості питань щодо медичної реформи. Те, що представляла і пропонувала на парламентських слуханнях колегія МОЗ, і те, що радила колишня адміністрація міністерства, збігається. Ці структури об'єднує потреба зміни фінансування системи охорони здоров'я на страхування.

Але ж конфлікт існував...

— Були і є різні думки щодо приватного чи державного страхування. Ми підтримуємо ідею страхування бюджетними коштами, і комітет із нами солідарний. Окрім того, МОЗ погоджується із законопроектом про автономізацію і хоче розуміти кінцеву дату цього процесу, бо комітет зволікає з термінами. Це наша маленька розбіжність. МОЗ підтримує законопроект щодо трансплантації. Ми хотіли б його ухвалення, аби розпочати роботу з пошуку донорів та реципієнтів, скласти реєстри. Що ж до закону про реабілітацію, то на нас чекає багато роботи, аби покращити його. Але є законопроект, котрий проходить через Комітет з питань соціальної політики: саме він схожий на те, що нам хотілося бачити. Тож насправді МОЗ і Комітет з питань охорони здоров'я ВР швидше сходяться в поглядах, ніж навпаки. І концепції, представлені до початку нашої роботи, нині збігаються з нашими діями.

Можете деталізувати?

— Це держстрахування, госпітальні округи (адміністративний перерозподіл щодо надання допомоги), уніфіковані клінічні протоколи, формування референтних цін та реімбурсація ліків (принаймні часткове відшкодування коштів пацієнтам). Тому що в наших сусідів Польщі, Чехії, Латвії, Словаччини та Угорщини ціни нижчі. Зараз МОЗ узялося до реалізації нещодавно

Спілкувалася
**Тетяна
Омельченко**

прийнятої урядом постанови стосовно референтних цін та реімбурсації, і 2017 року почнуть здійснюватися проекти. Це коло питань довго обговорювали в комітеті, і думаю, що більшість його членів погоджуються з нашим баченням. Можливо, є розбіжності стосовно деталей та процесу запровадження. Але глобально ідеї не полярні.

Отже, підсумуємо. Ключові конфліктні розбіжності між МОЗ та комітетом, що існували до вашого приходу в міністерство, сьогодні зберігаються?

— Найгірше, що між нами було, — непорозуміння в деталях. Наприклад, коли говорилося в МОЗ про автономізацію медзакладів, комітет хибно трактував це як приватизацію. У поданому законі немає згадок про роздержавлення — лише про внутрішню автономію медичних закладів (можливість самостійно вирішувати деякі питання з фінансуванням). Було непорозу-

ФОТО: АНДРІЙ ПОМАКІН

Уляна Супрун народилася 1963 року в США. Здобула фах лікаря-радіолога. Доктор медичних наук. Працювала в діагностичній радіології жіночого здоров'я у Нью-Йорку, згодом стала в. о. директора відділу діагностичної радіології молочних залоз у лікарні Генрі Форда (Детройт). Працювала заступником головного лікаря-радіолога в Діагностичному центрі радіології жіночого здоров'я (Medical Imaging of Manhattan). Після переїзду в Україну стала директором гуманітарних ініціатив Світового конгресу українців, заснувала громадську організацію «Захист Патріотів». Була позаштатним консультантом парламентського Комітету з питань охорони здоров'я. Від 27 липня 2016 року уряд призначив Уляну Супрун тимчасовим в. о. міністра охорони здоров'я.

міння щодо специфіки держстрахування (додаткові фіскальні платежі чи бюджетні гроші). Але всі погоджуються стосовно підтримки й розвитку первинної ланки, надання допомоги у вторинній і третинній ланках — на районному та обласному рівнях.

За останні 25 років було подано 21 законопроект щодо реформи системи охорони здоров'я, але жоден не ухвалений. Нині сподіваємося на співпрацю з комітетом ВР, аби швидше втілювати розпочату реформу. І щоб українці за півроку-рік відчули зміни.

Чи не вважаєте, що медреформа в Україні гальмується конфліктом двох концепцій: тієї, яку пропонує медичне лобі і яка базується на інтересі галузевиків, і тієї, що підпорядкована інтересам споживачів медпослуг (тобто суспільства загалом)? Які ще причини такого тривалого блокування нововведень ви назвали б?

—Думаю, люди просто бояться змін, бо не розуміють, що попереду. Вони знають: нинішня система хоч і небагато, але щось дає, тож і побоюються її втратити. Багато хто відчуває страх перед новизною: треба буде інакше навчатися, по-іншому ходити до лікаря, надавати послуги тощо.

Медицина, як і оборонна галузь, досить консервативна: не хоче швидких системних змін. Але в цій ситуації не слід шукати конфлікт або ж різні погляди. Люди, які побували в Європі, США, Канаді, бачили іншу систему охорони здоров'я, де існує принцип «гроші за пацієнтом». Тобто кошти там сплачують не за медичний заклад чи комунальні послуги, а за лікування хворого. У країнах, де є страхування, пацієнт сам обирає лікаря та медзаклад, куди й спрямовується фінансування. Тому, якщо хочемо покращити українську систему галузі, мусимо орієнтуватися на розвинені в цьому сенсі країни. Адже лікарська спільнота й пацієнти прагнуть одного: мати вільний доступ до якісних медичних послуг. Проте, щоб надавати їх, ця спільнота й держава мають діяти інакше. Тому замість фінансування системи ми чекаємо на фінансування допомоги пацієнтам або їх доступу до медпослуг.

Недобре й приділяти увагу лише лікуванню, забуваючи про превентивну медицину (попереджувальні заходи), яка дає змогу виявити симптоми на ранній стадії і простіше боротися з хворобою. В Україні 99% фінансування йде на терапію, а не на запобігання захворюванням. З огляду на це слід підсилити первинну ланку (співбесіди з лікарями, пояснення пацієнтам важливості щорічного медичного огляду), а надалі переходити до вторинної-третинної, тобто лікування. У більшості країн світу 80% фінансування, спілкування з лікарями та медичних послуг надається на первинній ланці й лише 20% припадає на лікування. В Україні навпаки. Тому перехід до міжнародної практики буде кращим і для пацієнтів та медперсоналу, і для фінансування. Бо ж 1 грн, виділена на превентивну медицину, дорівнює 11 грн, які надаються для лікування.

Ви сказали, що люди бояться змін. А хто більше: медпрацівники чи пацієнти?

—І ті, й ті. Але охорона здоров'я — компетенція не лише міністра, МОЗ чи медпрацівників. Це відповідальність і кожного громадянина.

Чи не варто на рівні Конституції скасувати безплатну медицину, цей пережиток радянської системи? Держава, очевидно, не спроможна забезпечити її на належному рівні...

—Ідея зміни фінансування системи охорони здоров'я базується на пропозиції гарантій медпослуг у первинній ланці та екстреній допомозі. Це стартові кроки, коли пацієнт уперше стикається з медичною системою. І держстраховкою ми можемо гарантувати первинну ланку (первинну та екстрену допомогу). Щодо зміни до Конституції, то пропозиції МОЗ, пов'язані із системою фінансування, не передбачають кардинального її перегляду. Та слід розуміти, що немає нічого безплатного. Адже саме з наших податків ми фінансуємо медицину.

У своїх попередніх інтерв'ю ви вже торкалися теми ліків. Наш фармацевтичний ринок часто називають корумпованим. Як оцінюєте ситуацію на ньому? Наскільки справедливими є ціни на імпортовані препарати? І що слід змінювати в цьому напрямі?

—Перше, що ми збираємося зробити, — це сформуванню референтні ціни (на рівні сусідніх європейських країн) для комунальних закладів охорони здоров'я, міськ- і обласних, які закупають медикаменти. Окрім того, хочемо означити граничну планку закупівлі ліків за державними програмами. Плануємо запровадити реімбурсацію ліків, що зробить їх доступними для громадян, які не в змозі купувати навіть найдешевші препарати.

Який вигляд це матиме на практиці?

—Орієнтуємося на п'ять найближчих нам країн: Угорщину, Чехію, Польщу, Литву, Румунію. Ми хочемо, щоб ціни на оригінальні імпортовані ліки, зареєстровані в Україні, не перевищували їх вартість у референтних країнах. Адже наші співвітчизники заробляють значно менше за сусідів-європейців, а ліки в нас дорожчі. Тому МОЗ прагне реферувати до найнижчих прайсів сусідніх держав і бажає допомогти громадянам хоча б за трьома програмами: серцево-судинні захворювання, діабет II типу та бронхіальна астма.

Чи можна покращити нашу систему, щоб вона була схожою на європейську?

—Слід змінити систему реєстрації: остання сьогодні непрозора й відбувається у трьох різних установах (Державний експертний центр, Державна служба з лікарських засобів та контролю за наркотиками, МОЗ). Минулого тижня я мала зустріч у ЄБРР, який із нами співпрацює в реформуванні Держекспертного центру (щоб він став більш схожим на європейський, мається на увазі реєстрація ліків). Що ж до контролю над медикаментами, то цим займається Держслужба з лікарських засобів, і нині ми співпрацюємо з USAID у створенні нової політики в Україні щодо звуження переліку препаратів (від понад 1 тис. до 250 найменувань). До кінця листопада маємо подати її на громадське обговорення. У ній передбачено багато кроків, які допоможуть покращити медичну систему, зроблять її прозорою, доступною за цінами та якістю, знизять рівень корупції.

Отже, визнаєте корупцію в галузі?

—Справді, проблема корупції на фармринку є. Особливо вона пов'язана з держзакупівлями, тендерами. У 2015 році ВР проголосувала за закон, і зараз ми на певний час передали держзакупівлі міжнародним організаціям. Проте наші виробники теж мають до них доступ у разі виконання техвимог.

Паралельно створюємо в Україні агентство, незалежне від МОЗ, яке придбаватиме ліки, вакцини та інші медпрепарати. Робимо це, щоб повернути держзакупівлі в Україну й ширше відкрити ринок для наших та іноземних виробників. Тому й надалі моделюватимемо нашу систему, базуючись на закордонних аналогах та європейських процедурах тендерів, дотримуючи відкритості, доступності, антикорупційності.

Кажучи про референтні ціни, ви маєте на увазі препарати-аналоги?

— В Україні генерики дешеві. І багато з наших програм базуватимуться на них (українських чи іноземних, які завозять до нас імпортери). Генерики мають ту саму діючу речовину, що й оригінали, але вони набагато менше коштують. До того ж у всіх країнах реімбурсацію проводять саме на генерики.

У більшості країн світу **80%** фінансування, спілкування з лікарями та медичних послуг надається на первинній ланці й лише **20%** припадає на лікування. Бо ж **1 грн**, виділена на превентивну медицину, дорівнює **11 грн**, які надаються для лікування

Якою буде реімбурсація?

— Реімбурсують генерик найнижчої ціни, і його вартість відшкодує держава. У разі вибору не найдешевшого препарату гроші повертатимуть частково.

Ви згадували про вакцини. В Україні шириться чимало псевдовчень і просто банального невігластва про шкоду від них. Як повернути довіру до щеплень і гарантувати їхню безпеку, передусім для дітей?

— Якщо не звертати уваги на те, що пишуть у соцмережах, то понад 80% українців визнають вакцинацію важливою і вірять у її позитивну дію. І ті, хто має дітей або сам потребує вакцинації, не зважають на галас у Facebook чи Twitter. Тобто негативні висловлювання, які ми чуємо, не мають надмірного впливу.

За останні три місяці ми привезли в Україну сотні тисяч упаковок вакцини, яку широко використовують наші громадяни. Якщо не буде вакцинації, може повернутися поліомієліт (як торік), проблеми котрого в розвинених країнах не існує. 2016 року в Україні зареєстровано чотири випадки захворювання на правець. Цього не повинно ставатися в нашій державі, тому потрібна вакцинація.

Але як боротись із проявами несприйняття?

— Рецепт простий: доказова медицина. Чому цих хвороб нині немає у світі? Бо проводиться вакцинація, і вона безпечна. Це захист наших дітей і нас самих. Повертатися в середньовіччя недоречно. До того ж Україна підписала Угоду про асоціацію з ЄС, у якій ідеться про вакцинацію дітей, ВЛІ-інфікованих людей та хворих на туберкульоз.

Тобто ви не вважаєте антивакцинну кампанію загрозою для суспільства?

— Ні. Гостріша проблема була, коли останні два роки українці не мали доступу до щеплень. Лише завдяки держзакупівлям через міжнародні організації в Україні вже півроку не бракує вакцин. Але в нас найнижчий рівень вакцинації серед усіх країн світу. Цей про-

цес розпочався ще у 2009-му. І коли торік у нас стався спалах поліомієліту, покриття вакцинацією становило лише 5%, що неприпустимо для цивілізованої держави. Тоді Канада передала нам вакцини проти поліомієліту й холодильники для їх зберігання.

Ми прагнемо, щоб до кінця цього року рівень вакцинації в Україні піднявся бодай до 50%, а в 2017-му — до 75–80%. У цивілізованих країнах відповідна цифра становить понад 90%. Тож ми популяризуємо інформацію про корисність щеплень на сайті МОЗ, влаштуємо спецвиступи, прес-конференції та інші заходи, аби заохочувати батьків вакцинувати дітей (особливо до трьох років). Роботи в нас багато. Міністерству допомагають громадські організації, міжнародні партнери, які не лише передають вакцини, а й займаються активною просвітницькою діяльністю.

А як провести процес закриття безперспективних лікарень із мінімальними втратами? На місцях люди часто сприймають ліквідацію медзакладів україн негативно...

— Якщо мова про потреби лікарень, то наразі відбуваються дебати стосовно госпітальних округів. Обговорюють адмінрозподіл, щоб зрозуміти, скільки потрібно на округ (визначену кількість людей) лікарень, реабілітаційних центрів, закладів первинної допомоги. І такі округи гарантуватимуть послуги, яких потребує населення. Але наше бачення не в тому, щоб закрити лікувальні заклади. МОЗ пропонує їх перефільювати, бо в Україні бракує закладів із первинною допомогою, госпісів, центрів реабілітації, будинків для престарілих, інтернатів для дітей з особливими потребами.

Ми не хочемо продавати й закривати лікарні, зменшувати їхню кількість чи забирати їх із комунального підпорядкування. Навпаки, прагнемо, щоб міські та обласні ради, територіальні громади запропонували бачення перепрофілювання цих медзакладів задля соціальної допомоги мешканцям своїх територій. Тому що в Україні бракує соціальних будинків. І я думаю, такий спосіб кращий, аніж закриття лікарень. Адже, наприклад, можна перепрофілювати поліклініку, якою користується лише 10% жителів, у реабілітаційний центр чи притулок для літніх людей. І водночас невелику її частину зберегти як власне поліклініку. Така практика вже діє в деяких населених пунктах. Ми з працівниками МОЗ часто виїжджаємо в регіони й бачимо, що деякі громадяни втілюють наші ідеї в життя. Це показує, як можна інтегрувати соціальні послуги, бо медицина не повинна існувати окремо від них.

Як гадаєте, скільки лікарень потрібно Україні?

— Зараз ми вирішуємо це питання з іншими профільними міністерствами. Але вже відходимо від практики рахування ліжок й орієнтуємося на обсяг допомоги та можливість держави її надати. До того ж у кожного регіону свої потреби.

Чому МОЗ від моменту формування нинішнього уряду не має міністра — лише в. о.? Хто в цьому зацікавлений?

— У статусі виконувача обов'язків я маю ті самі повноваження, що й міністр. Ваше запитання не зовсім у моїй компетенції. Кандидатуру на призначення міністром подають інші. Тому, мабуть, слід у них поцікавитися, чому наразі така ситуація і скільки часу вона зберігатиметься. ■

TETRIS HALL

APARTMENTS ON DILOVA Str.

ЕКСКЛЮЗИВНЕ МІСЦЕ

Ваші апартаменти розташовані не просто в центральній частині міста, це місце, фактично - географічний центр столиці.

УНІКАЛЬНА АРХІТЕКТУРА

Витончений будинок, з оригінальним рішенням фасадного скління, виконано в стилістиці сучасної світової архітектури.

БЕЗДОГАННА ЯКІСТЬ

Все, від матеріалів обробки до технічних інновацій, все бездоганної якості і тільки від провідних світових брендів.

ІНДИВІДУАЛЬНИЙ СЕРВІС

24 години на добу, 7 днів на тиждень, 365 днів на рік - наша сервіс-служба працює для Вас і вирішує будь-які Ваші проблеми в найкоротші терміни.

100% ГОТОВНІСТЬ

«Tetris Hall» введений в експлуатацію влітку 2016, а старт продажів - вересень 2016 року. ГОТОВІ ДОКУМЕНТИ НА ВСІ КВАРТИРИ!

*Tetris Hall переможець в номінації Residential high-rise development, міжнародної премії в сфері нерухомості - European Property Awards

Сертифікат відповідності закінченого будівництвом об'єкта Державної архітектурно-будівельної інспекції України ІУ №16-4161321015 від 11.05.2016

Київ, вул. Ділова 1/2

www.tetrishall.com.ua

+38 (044) 374-11-11

Коли повернеться Ахметов

Денис Казанський

Як гру веде найвпливовіший донецький олігарх

Програма лояльності. За допомогою гуманітарних вантажів Ахметов здобуває прихильність жителів окупованих територій і відкуповується від бойовиків

Донецький олігарх Рінат Ахметов, як і раніше, залишається однією з найпопулярніших та найвпливовіших фігур на Донбасі. Як у тій частині, що підконтрольна Києву, так і в районах, котрі перебувають наразі під владою бойовиків «ЛНР» та «ДНР». Звичайно, жодних соціологічних досліджень, які показали б нам реальні настрої народних мас в ОРДІЛО, сьогодні немає. Однак із коментарів у соціальних мережах зрозуміло: Ахметов досі має авторитет у значній кількості жителів цієї частини регіону.

Після короткого періоду зростання антиахметовських настроїв у Донецьку навесні 2014 року рейтинг олігарха відновився. Два роки хаосу та війни породили ностальгію за мирними ситими часами, коли «хазяїн регіону» був на місці й усе контролював. Однак провідну роль у реабілітації Ахметова відіграли значні обсяги гуманітарної допомоги, яку він виділяє захопленим бойовиками районам Донецької області. Як відомо, лояльність частини українських громадян незалежно від їхніх політичних поглядів досить легко купити за продуктові набори або невеликі суми разової «матеріальної допомоги». Тому винаходити велосипед, щоб повернути собі прихильність народу, Ахметов

не мусив. Із кожною новою партією їжі симпатія до бізнес-магната на Донбасі тільки зростає.

Для найбільш вразливих верств населення гуманітарка від ахметовського фонду «Поможем» стала тією підтримкою, яка дає змогу хоч якось зводити кінці з кінцями. Нікчемні зарплати й пенсії, які видають жителям ОРДІЛО сепаратисти, змушують людей економити на всьому й шукати якісь додаткові можливості отримання харчів. Гуманітарна допомога з білих російських КамАЗів, за загальним визнанням, виявилася фейком. До широких верств населення, на відміну від продуктів Ріната Леонідовича, вона так і не дійшла. Причини називали різні: чи то в цих КамАЗах насправді були не продукти, чи то допомога з РФ таки існувала, але її розкрали «польові командири». Водночас жовті пакунки від фонду Ахметова стали одним із символів життя в сучасному Донецьку. Люди використовують їх у господарстві, ходять із ними на ринки й таким чином забезпечують олігархові постійний ефект присутності на донецьких вулицях.

І бойовики, і обивателі, які опинилися в заручниках у збройних формувань, розуміють: Ахметов утримує «республіку». Варто олігархові зупинити заводи, перестати видавати зарплату своїм працівникам і завозити продукти на територію, підконтрольну бойовикам, — «ДНР» спіткає крах. І цей крах не подужає зупинити навіть Росія. Тінь старого «господаря» Донбасу, як і раніше, стоїть за спинами бойовиків. І з ним змушені рахуватися навіть головорізи, що постійно клацають затворами автоматів, але в реальності безсилі проти економічних важелів донецького олігарха.

Після початку бойових дій на Донеччині багато хто вважав, що епоха Ахметова закінчилася. Загрозливі заяви бойовиків, які обіцяли націоналізацію активів магната, втеча офісів його компанії з обласного центру наштотували на думку, що бізнес-імперія доживає останні дні. Однак незабаром революційні бурі трохи вщухли, і стало очевидно, що Рінат Леонідович із Донбасу нікуди не подівся і, як раніше, стоїть досить міцно.

«Донецький народ» не любить слабких і поважає силу. У хвилини видимої слабкості Ахметова, коли він нервово виступав по телевізору й перекопував жителів Донбасу, що вони частина України, його рейтинги покотилися вниз. Здавалося, «Ріната ось-ось розірвуть». Тоді на мітингах у центрі Донецька про нього відгукувалися ще гірше, ніж на київському Майдані. «Злодій», «злочинець», «ворог народу» — найбільш схвальні епітети, які лунали на його адресу. Однак уже восени 2014 року, коли Донбас опинився на межі гуманітарної катастрофи, продукти від Ахметова різко змінили

настрої мас. Крім того, острівцями стабільності бачилися заводи й шахти олігарха. На відміну від державних копалень, захоплених бойовиками, на його підприємствах і надалі регулярно видавали зарплату. Крім того, підприємства олігарха уникнули сумної долі тих шахт і фабрик, які розібрали на брухт збройні банди «ополченців».

Невдовзі після початку війни з'ясувалося, що Ахметов, як і доти, «рулить» і чіпати його імперію ніхто не наважиться. Цей факт миттю повернув олігархові колишній авторитет. Бандам, що з'явилися на Донбасі у 2014 році, дозволено було практично все. Крім одного: заходити на територію Ахметова.

Найбільш тямущим усе стало зрозуміло ще в травні 2014 року, коли натовп прихильників «руського міра» вирушив брати штурмом резиденцію олігарха в донецькому ботанічному саду, а також офіс легендарної фірми «Люкс». Того дня на шляху агресивної маси стали зі зброєю бойовики батальйону «Оплот» на чолі з іще нікому не відомим Олександром Захарченком. Діяли вони за наказом тодішнього лідера «ДНР» Олександра Бородая.

Той-таки Бородай пізніше відкрито розповів про взаємини бойовиків і Ахметова на одній із зустрічей зі своїми прихильниками в Росії. За його словами, Маріуполь не був захоплений військами сепаратистів лише тому, що між ними й Ахметовим фактично існувала домовленість. Бойовики залишили олігархові український порт, щоб той мав змогу вивозити із захопленої території продукцію своїх підприємств, а він навзамін почав підтримувати «ДНР» продуктами.

«Ось і здогадайтеся, чому ми не взяли Маріуполь у вересні, хоча такі можливості були. Тому що як він може витягувати свою продукцію з територіальної території (на думку західного світу) Донецької республіки в Італію? Звісно, ніяк. Він не може її звідти вивозити. Відповідно він повинен вивозити її з української території, а єдиним доступним йому портом є Маріуполь. Одеса вже ні. Одеські порти контролює Коломойський, і він туди Ахметова не пустить ніколи. Тому єдиний можливий варіант, щоб благополучно функціонував бізнес Ахметова, — Маріуполь повинен залишатися під жовто-блакитним українським прапором. Ахметов вивіз свою продукцію в Італію, отримав гроші. На що витрачаються ці гроші? Звичайно, передусім на пана Ахметова, на що ж іще? А ви знаєте обсяг гуманітарної допомоги, яку пан Ахметов постачає в ДНР? Донецька республіка частково живе із цієї гуманітарної допомоги. Є підприємства пана Ахметова, і працівники цих підприємств, які є громадянами ДНР, отримують зарплату. Уявімо, що ми націоналізували підприємства пана Ахметова. Ось націоналізували — все стало народне наше добро. І що ми з ними робитимемо? Веземо продукцію в Італію і продаємо?! Кому?» — каже Бородай

Те, що Ахметов контролює «республіки» за допомогою економічних важелів, не раз було підтверджено й пізніше. Після погроз лідерів бойовиків зупинити поставки вугілля до України підприємства олігарха оголошували, що переходять у режим простою, й урізали своїм працівникам зарплати. Відтак виникав різкий

сплеск народного невдоволення з перспективою соціального вибуху. І бойовики змушені були відновлювати постачання.

Востаннє така ситуація виникала в червні 2016 року, коли сепаратисти на кілька днів заблокували роботу залізниці на підконтрольній їм території. Заяви Захарченка та Плотницького звучали дуже грізно, але змінити реалії економічного становища терористи і їхні російські куратори були не в змозі. Бізнес Ахметова в ОРДЛО виконує ті самі функції, що в людському організмі — серце. Олігарх свого часу придбав найрентабельніші активи Донбасу, без стабільної роботи яких економіка регіону функціонувати просто не може.

Із ситуації, що склалася, Ахметов вийшов із максимально можливим для себе плюсом. Йому вдалося не тільки зберегти всі свої активи на окупованій території та забезпечити їхню роботу, а й побудувати максимально зручну для себе модель відносин із бандформуваними сепаратистів. Зі слів Бородая виходить, що видача гуманітарної допомоги в ОРДЛО стала своєрідною формою оподаткування, на яку погодився олігарх в обмін на недоторканність своїх активів. Поставки продуктів населенню окупованих територій допомогли бойовикам віддалити загрозу соціального вибуху й заощадити на пенсіях та зарплатах. Водночас Рінат Ахметов формально має право заявити, що не платить жодних податків бойовикам «ЛНР» і «ДНР», а лише безкорисливо допомагає жителям Донбасу з альтруїстичних міркувань.

ПІСЛЯ ПОГРОЗ ЛІДЕРІВ БОЙОВИКІВ ЗУПИНИТИ ПСТАВКИ ВУГІЛЛЯ ДО УКРАЇНИ, ПІДПРИЄМСТВА ОЛІГАРХА ОГОЛОШУВАЛИ, ЩО ПЕРЕХОДЯТЬ У РЕЖИМ ПРОСТОЮ. ВІДАК ВИНІКАВ РІЗКИЙ СПЛЕСК НАРОДНОГО НЕВДОВОЛЕННЯ

Така схема відносин із псевдореспубліками має для олігарха вельми приємний бонус у вигляді піару. У власних ЗМІ Ахметов культивує образ доброчинця й філантропа. Люди, які отримують регулярні пакети з їжею, навряд чи замислюються про те, яку роль відіграв Ахметов у самому виникненні збройного конфлікту. Обиватель не зник аналізувати. Тому «альтруїзм» олігарха багато жителів Донбасу справді приймають за чисту монету. Проте, що без активної участі соратників магната війна в регіоні навряд чи спалахнула б узагалі, його симпатиками вважають за краще не думати.

«Можна по-різному ставитися до Ахметова, але тільки він один готовий поділитися з людьми. Від інших і цього не дочекаєшся. Хоч би копійку дали», — на коментарі такого змісту часто натрапиш у соціальних мережах.

І це дає підстави припустити, що олігарх має на Донбасі не тільки економічні інтереси. Роздача продуктових наборів допомагає йому відновлювати й політичний вплив. І якщо мінський сценарій інтеграції «республік» до України буде реалізовано, напевне, станеться й успішне повернення Ахметова в регіональну та загальнонаціональну політику. Втім, схоже, він із неї і не йшов. ■

РАДЯНСЬКИЙ ПІСЛЯСМАК

Дерадянізація

Параліч Ільіча

Юрій Макаров

Бронзових, гранітних і просто гіпсових бовванів прибрали по черзі, й світ не завалився. Усі, хто зойкав: «Це ж наша історія», по троху звикають, що знайомий до болю профіль із лисиною та борідкою не має стирчати в публічному місці, як не годиться виставляти на огляд свастику чи геніталії.

Можна скільки завгодно казати, що Закон «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» зачіпає лише зовнішній, поверхневий шар проблеми, але навіть це варто визнати прогресом на тлі двох із гаком десятиліть ідеологічної шизофренії.

Комунізм — отруйна субстанція. Отруйна, бо оманлива: обіцяє ошчасливити більшість за рахунок меншості, натомість дурить одних і знищує інших, а щастя не дає нікому. Нікому й ніколи, попри численні експерименти в різних модифікаціях упродовж усього ХХ й частини ХХІ століття. Фашизм (і націонал-соціалізм як один із його різновидів) — це чиста ненависть, відтак із ним усе зрозуміло. Комунізм — ненависть, яка прикидається любов'ю. Мракобісся, яке вдає із себе модернізаційний проект. Спокуса простих рішень там, де їх не існує в принципі. «Горе тому, хто спокусить одного з малих цих».

До нас комунізм був принесений імперією. Перу видатного киянина й російського дворянина Миколи Бердяєва належить філософське дослідження «Джерела і сенс російського комунізму» — саме російського! — про національне коріння заразної хвороби. Попри те що чимала частка діячів революції 1917 року походила з України (лише Троцький чого вартий!), проблематика порядку денного для них була не так антикапіталістичною, як передусім антиімперською. Але логіка російського комунізму все розставила на свої місця. І посадила в Україні тодішніх захарченків — плотницьких на багнетях тодішніх гірких і, головне, тодішніх сердюкових — завізьонів — цекових — кузовльових з допомогою тодішніх моторол. Ох, як би нам сьогодні хотілося, щоби хвороба залишилася чужорідною, але ж, незважаючи на героїчний спротив окремих героїв, що тривав роками, широкі маси купилися на обіцянку земного раю ось-ось, буквально через пару п'ятирічок, тільки ціною певної кількості витратного матеріалу. Рідні колаборанти й пристосованці виявилися нічим не кращими за імпортних, подекуди рівнішими та стараннішими, а інтелектуали шукали компроміс між доктриною і серцем. Декому вдалося — до того як їх теж призначили матеріалом. Горе тому, хто спокусить одного з малих цих!

Не лише в Україні суперечливі відносини з комунізмом. Після Першої світової перед тими, хто хотів

щось змінити в прогнилому світі, постав невеликий вибір: або права, або ліва ідея. Комуністи маніпулювали народами зі своєю метою, не шкодуючи для цього енергії та вкраденого золота. Але саме в Україні постали відомі на весь світ символи прогресу: Дніпрельстан і Харківський тракторний (спроєктовані та оснащені клятими американськими капіталістами); саме в Україні митці світового масштабу відстоювали червоні цінності, замовчуючи мільйони вбитих і пограбованих. Українське Відродження було червоним, нікуди не дінешся. Це вже потім комуністичні практики перетворилися частково на адміністративні процедури, частково на квазірелігійний офіційний культ із власними ідолами, вівтарями, жерцями й «святим письмом». Це диво, що за стільки десятиліть частина народу примудрилася зберегти здоровий глузд і моральну шкалу координат.

СЛІД ПРОДОВЖУВАТИ ВИКОРІНЕННЯ РЕШТОК СИМВОЛІВ, АЛЕ ЗАРАЗ ІДЕТЬСЯ ПРО ГЛИБШЕ, ДОВШЕ Й ВАЖЧЕ ЗАВДАННЯ: ПЕРЕТВОРИТИ ДЕРАДЯНІЗАЦІЮ НА ДЕКОЛОНІЗАЦІЮ МЕНТАЛЬНОСТІ

Наївно думати, що ідеологічні баталії цілком належать минулому. Доки легковажні хіпстери питають із чесними очима, що ж такого поганого в лівій ідеї, нинішні й передчасні моральні пенсіонери просто хочуть назад, у добре забуте минуле. Комуністичний антураж — живильний бульйон для тих, хто мріє про повернення в уявний СРСР. Звісно, що війна на Сході ніяка не громадянська, але сам факт наявності прокомуністичного = прорадянського = проросійського елемента серед населення ніби легітимізує іноземну агресію, затуляючи її суть. Горе тому, хто спокусить одного з малих цих!

Як кожен, хто закінчував виш у радянські часи, я мав сумну необхідність доторкнутися до «першоджерел» (офіційне визначення) й можу стверджувати, що серед сьогоднішніх симпатиків червоного прапора ніхто не читав Леніна, тим більше Маркса: про це свідчить їхній тезаурус. Тепер комунізм не ідеологічна течія і навіть не релігія, а естетична девіація, погано вилікуваний невроз. Тому, безумовно, слід і далі викорінювати залишки символів, але зараз ідеться про глибше, довше й важче завдання: перетворити дерадянізацію на деколонізацію ментальності. Саме тут коріння нашої інфантильності, безвідповідальності, звички покладатися на дядечка й водночас схильності дурити його за першої-ліпшої нагоди. Тут самою лише мотузкою не обійдеться. ■

Станіслав Кульчицький:

«Дерадянiзація пов'язана не так із декомунізацією, як із дерусифікацією»

Чому зі здобуттям незалежності наша держава не перестала бути радянською? Коли українці нарешті позбудуться совкового спадку в головах і побачать Європу в себе вдома? І чи витримають вони в нинішньому двобої з Росією? Про це в інтерв'ю **Тижню** відомого вітчизняного історика Станіслава Кульчицького.

Нині часто чути термін «декомунізація». Водночас ми почали звикати й до слова «дерадянiзація». Це синоніми?

— Мабуть, багатьом здається, що синоніми, але не мені. Я сказав би так: існують три терміни, якими позначають нижчий, середній і вищий ступені розуміння того, що сталося з усіма нами у ХХ столітті: десталінізація, декомунізація і дерадянiзація. Вони були поширені в різні часи саме в такому порядку. Це означає, що ми прогресуємо в розумінні недавнього минулого.

Хто це — ми? Політики, політологи, історики? Ті, хто народився в СРСР, чи ті, хто спостерігав із Заходу за подіями в нашій колишній державі?

— У кожній професії, у кожного спостерігача всередині чи назовні існують свої рамки, що заважають побачити феномен комунізму (я називаю його комуносоціалізмом) як цілісне явище. Коли задуматись, який фах чи яке становище в системі або поза нею давали перевагу під час виявлення суті комуносоціалізму, то доведеться, мабуть, сказати про народженого в Україні історика.

Вводячи в дискурс поняття десталінізації, дозвольте нагадати: було дві різні десталінізації, пов'язані з іменами Микити Хрущова та Міхаїла Горбачова. Про яку з них мова, якщо ви пов'язуєте десталінізацію із двома іншими поняттями: декомунізацією та дерадянiзацією?

— Як я щойно сказав, ці три поняття позначають різну глибину розуміння минулого. У часи Горбачова ми стали розумнішими, а тому цілком слушно назвали те, що відбулося за Хрущова, десталінізацією. А в той період такого терміна ще не існувало. Тоді боролися з «культутом особи».

Ви стверджуєте, що всі перелічені поняття позначають різний ступінь осмислення минулого. Зміст трьох понять, поміж яких ми заблукали, ніби поміж трьох сосон, теж різний?

— Так, це не зовсім синоніми. Комплекс дій, окреслених від 2014 року під знаком дерадянiзації, був інший, ніж дії, розпочаті Горбачовим під знаком декомунізації. Дії Хрущова, спрямовані на боротьбу з «культутом особи», теж специфічні. Але

Спілкувався
**Роман
Малко**

зверніть увагу: після 2014 року декомунізація та дерадянiзація зливаються в нашій свідомості в єдине ціле. Так само після 1988-го майже синонімічними поняттями стали декомунізація і десталінізація. Нарешті, після 1956-го синонімом десталінізації виявилася зручніша для розуміння широких мас боротьба з «культутом особи».

До речі, «останньому романтикові» Микиті Хрущову, який щиро вірив у перемогу комунізму, не примарилося б навіть у страхітливому сні, що його боротьба з «культутом особи» — це різновид декомунізації. Так само Горбачову, який завдяки повноваженням та авторитету генсека наполіг на конституційній реформі 1988 року, не спадало на думку, що він пиляє сучок, на якому сидить. Нагадаю, що ця реформа забезпечувала, як тоді висловлювалися, «повновладдя Рад», тобто позбавляла КПРС статусу державної партії. На диктатурі компартійної верхівки була зав'язана вся радянська імперія (союзні республіки та країни Центрально-Східної Європи). Зникнення диктатури розвалило її і послужило відправною точкою для виходу процесу дерадянiзації на перший із його завершальних етапів.

НЕЗАЛЕЖНОЮ В 1991-МУ СТАЛА РАДЯНСЬКА УКРАЇНА, І ЦИМ УСЕ СКАЗАНО. ГРОМАДЯНИ ЇЇ ЗАЛИШАЛИСЯ РАДЯНСЬКИМИ ЛЮДЬМИ Й БУЛИ СХОЖІ НА СЛІПІХ КОШЕНЯТ. ТРЕБА БУЛО ЧЕКАТИ, КОЛИ ПОЧНЕ НАРОДЖУВАТИСЯ ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

Остання репліка вражає. Ви стверджуєте, що розпад Радянського Союзу, тобто подія вже чвертьвікової давності, є тільки початком завершального етапу в подоланні радянiзації. Коли ж дерадянiзація втрапить свою актуальність?

— На швидкість дерадянiзації можна впливати, це зрозуміло. Існує безліч випадків, коли щирі комуністи — а ідея комунізму захоплююча й благородна — стають переконаними противниками комунізму. Сам такий... Проте в масштабі поколінь кардинальних змін бути не може. Піддане радянiзації покоління повинне відійти, нема ради.

Можна грубо розрахувати, коли дерадянiзація перестане бути актуальною. Візьмімо за таку відмітку конституційну реформу 1988 року і для симетрії — стан суспільства на 2018-й. Зміна поколінь відбувається кожні два десятиліття. Це означає, що суспільство завжди складатиметься з дідів, батьків і дітей. Можна не враховувати прошарки прадітів та правнуків. Отже, суспільство

2018-го — це 30-річні (1988 року народження), 50-річні (1968-го) і 70-річні (1948-го). Тобто маємо два радянські покоління. Це відповідь на цілу низку запитань. Наприклад, чому реформи йдуть дуже повільно? Чому на виборах часом панує гречка або 500-гривневі купюри? Чому захлинаються Майдани? Радянізація — це насамперед не ідеологія. Ідеологія стала мертвою вже в часи Леоніда Брежнєва. Радянізація — це прищеплені звички до патерналізму на ментальному рівні.

Зробімо тепер розрахунок на одне радянське і два пострадянські покоління. Я ці останні генерації називаю майданними. Це 2038-й, коли суспільство складатиметься із 30-річних (2008 року народження), 50-річних (1988-го) і 70-річних (1968-го). На останнє радянське покоління пенсійного віку потужно впливатимуть два майданні. Тоді ми житимемо так, як нині живуть у тій Європі, котру в радянські часи називали Західною.

Тільки у 2038-му?! Ні, це базовий розрахунок. Треба враховувати лаг у 10–15 років. На дитину, народжену в 1973–1978-му, наслідки конституційної реформи 1988-го вже потужно впливали. Це вільні вибори народних депутатів СРСР у 1989 році, I з'їзд народних депутатів й Андрей Сахаров на трибуні. Це вибори 1990-го до Верховної Ради УРСР і Декларація про державний суверенітет України. Це 1991 рік й Акт проголошення незалежності України. Отже, знімаємо ці 10–15 років із 2038-го. Одержуємо 2023–2028-й. Нині маємо 2016 рік, до омріяних дат залишається не так багато! Прадіди не доживуть, але явна більшість сучасного суспільства побачить Європу в себе вдома. За однієї умови: якщо витримаємо двобій із путінською Росією.

У кількох словах ви розкрили суть конституційної реформи. Відчутно, що надаєте їй доленосного значення. Чому?

— У розроблених під керівництвом Володимира В'ятровича законах про декомунізацію період радянського тоталітаризму було продовжено аж до 1991 року. Це дуже засмутило й образило Асоціацію народних депутатів України. У березні 1990-го, коли нардепи першого скликання зібрались у залі Верховної Ради, вони почувалися повновладними представниками суверенного українського народу. І в цьому не помилялися.

Абсолютна, самодержавна, по суті, влада компартійного керівництва над державою і суспільством зникла в 1988-му, хоча кілька сотень членів ЦК КПРС і депутатів Верховної Ради СРСР цього не розуміли, коли схвалювали висунуту Михайлом Горбачовим із подачі Александра Яковлева ідею «повновладдя Рад». Усі вони були радянськими людьми в третьому поколінні. І так звиклися з оманливою конституційною формою влади, що вже не відчували, як «працює» її диктаторська сутність. Через три місяці ми святкуватимемо 100-літній ювілей падіння самодержавства, і повинні зрозуміти, як виник тоталітаризм радянського зразка. Тим більше що в сусідній Росії вже готуються вішати локшину на вуха власному населенню й закордонним «корисним ідіотам» (вислів Леніна).

Російська революція перетворила підданих царя на громадян, але вони залишалися повноцінними громадянами недовго. Після розгону

Установчих зборів більшовиками в січні 1918 року революція зійшла нанівець і в Росії утвердилася диктатура червоних вождів. Із третьої спроби наприкінці 1919-го ця диктатура утвердилася і в Україні. Її громадяни стали господарями своєї долі тільки після вільних виборів 1990 року, проведених на підставі конституційної реформи 1988-го. Проте незалежною в 1991-му стала радянська Україна, і цим усе сказано. Громадяни її залишалися радянськими людьми й були схожі на сліпих кошенят. Треба було чекати, коли в уже незалежній Україні почне народжуватися громадянське суспільство. Коли воно виявиться спроможним спочатку на Помаранчеву революцію, а потім на Революцію гідності. Коли воно зможе впливати на свою долю без різких рухів, еволюційним способом. Коли відбудеться та зміна поколінь, про яку вже йшлося.

Ще одне уточнювальне запитання з приводу вже сказаного. Мене шокувала ваша побіжна ремарка: «...ідея комунізму захоплююча і благородна». Ви переконані в цьому?

— До деяких суто теоретичних термінів ми ставимося з огидою через пов'язані з ними дії, а інші, хоч і споріднені, викликають симпатію. Ось одна з таких пар: націонал-соціалізм і націонал-комунізм. Німецькі націонал-соціалісти виявились злочинцями й наповнили свою теорію злочинним змістом. Натомість український націонал-комунізм сприймаємо схвально.

Міжнародний колектив під керівництвом Стефана Куртуа написав «Чорну книгу комунізму» з підзаголовком «Злочини, терор, репресії. 95 мільйонів жертв», яку потім переклали багатьма мовами. Ставлення до «наукового» комунізму визначають ці жертви. Зовсім інше воно в нас до утопічного комунізму — благородної, хоч і не здійсненої мрії про соціальну справедливість. »

Подивимось, однак, що писав 26-річний Фрідріх Енгельс: «Комуністичний принцип є принципом майбутнього, за це говорить хід розвитку всіх цивілізованих націй, за це говорить швидко прогресуючий розклад усіх дотеперішніх соціальних установ, за це говорить людський здоровий розум і насамперед — людське серце». У 27-річному віці він разом із Карлом Марксом написав «Маніфест комуністичної партії», який обидва охарактеризували як маніфест наукового комунізму. Проте комунізм основоположників марксизму виявився такою самою утопією, як і всі попередні. Не їхня вина, що спочатку в Росії, а потім і в інших країнах почали втілювати цю утопію в життя залізом і кров'ю, з десятками мільйонів жертв.

Радянські люди ставилися до марксизму-ленінізму як до об'єктивної реальності. А насправді він був суцільним ленінізмом із додатком однієї фрази з «Маніфесту комуністичної партії». Ось ця ключова фраза: «Комуністи можуть висловити свою теорію одним положенням: знищення приватної власності». Ці слова сподобалися Владіміру Леніну, він зрозумів, що за їх допомогою зможе доповнити план встановлення політичної диктатури своєї партії диктатурою економічною, варто лише націоналізувати (інший термін такого змісту «усуспільнити») засоби виробництва.

Фундаментальною помилкою комуністів-утопістів була переконаність у тому, що можна ліквідувати приватну власність, тобто відносини між людьми, пов'язані з володінням, користуванням і розпорядженням засобами виробництва, які склалися після виникнення класового суспільства. Ліквідувати можна тільки приватного власника, і тоді його власність переходить до іншого, теж приватного. Державна власність бачиться колективною власністю держави, але вона перебуває у володінні, користуванні й розпорядженні конкретних державних службовців різного рангу. У радянській державі з максимальною централізацією влади функція володіння ресурсами зосереджувалась у членів політбюро ЦК РКП(б) — ВКП(б) — КПРС. Ці люди не були власниками газет, заводів і пароплавів, але розподіляли ресурси між фондами нагромадження і споживання, містом і селом, експортом і внутрішнім споживанням тощо.

У «Маніфесті комуністичної партії» Маркс та Енгельс доводили, що можуть існувати диктатура пролетаріату й загальнонародна, тобто суцільна, власність. Усе це суцільна утопія. Такі спільноти, як клас, народ, суспільство, нація, не мають внутрішньої структури й не можуть діяти узгоджено. Узгоджено діють такі спільноти, як партія, держава, церква, тобто спільноти з ієрархічною структурою. Це розумів Ленін. Свою формулу влади, яка спиралася на феномен рад, він знайшов ще під час революції 1905 року.

У чому суть ленінської формули влади?

— У революції 1905 року вперше й незалежно від будь-яких партій з'явилися ради як форма політичної організації робітничого класу під час загального страйку. Ленін висунув перед робітничим класом гасло «Вся влада Радам!» (більшовики завжди писали це слово з прописної

літери) і поставив завдання організувати систему рад в усіх ланках адміністративно-територіального поділу. На пропозицію організаційно об'єднати ради з партією більшовиків він відреагував негативно, але більшовики мусили заволодіти ними, викинувши конкурентів — представників інших політичних партій і залишивши тільки тих безпартійних депутатів, які їм співчували. Унаслідок цього партія більшовиків починала існувати у двох різних іпостасях. По-перше, як політсила, що здійснювала під прикриттям продуманої основоположниками марксизму й позбавленої реального змісту «диктатури пролетаріату» свою диктатуру. А точніше, диктатуру своїх вождів (з огляду на закладений у партійне будівництво принцип «демократичного централізму», тобто абсолютного підпорядкування нижчих в ієрархії інстанцій вищим). По-друге, як ради, що мали вагомий управлінський функції, але були позбавлені функцій диктатури, тобто політичного значення. Це було справді геніальне рішення, завдяки якому створювалася міцна влада, пов'язана з народною товщею і водночас цілком незалежна від народу. Потрібна була лише тверда переконаність у тому, що більшовики спроможні витіснити інші партії з рад і перетворити останні на додаткову форму свого існування. Ту форму, для якої через три десятиліття Іосіф Сталін винайшов своє визначення: «блок комуністів і безпартійних».

ЯКЩО ВПРОДОВЖ ТРЬОХ РОКІВ ВИТРИМУВАЛИ ТИСК ВОРОГА, ЯКИЙ ЗНЯВ МАСКУ З ПРИЯЗНОЮ ПОСМІШКОЮ І ПОКАЗАВ СВОЄ ІСТИННЕ ОБЛИЧЧЯ, ТО ВИТРИМУВАТИМЕМО Й НАДАЛІ

Ленін був переконаний, що більшовики здатні викинути з радянського гнізда решту партій, і не помилявся. Ради були народними організаціями в країні з максимально напруженим соціальним протистоянням. Народившись у ситуації гострої класової боротьби, вони не шукали варіантів класового миру. А більшовики були єдиною із соціалістичних, тобто пов'язаних із пригнобленими народними масами, політичних партій, яка стояла на екстремістській платформі «Маніфесту комуністичної партії». Ситуативні й доктринальні екстремісти мали знайти одні одних.

Завдяки вашому опису ленінської формули влади стає зрозумілішою конституційна реформа Горбачова, яка характеризувалася двома словами: «повновладдя Рад». Справді, усунення органічного зв'язку між радянськими органами влади й КПРС відсувало партію на політичні загітніки. Та, попри все, перші вільні вибори 1990 року віддали владу тим-таки комуністам. Що в Росії (де їх очолює Борис Єльцин), що в Україні (під керівництвом Леоніда Кравчука). Чому Горбачов не передбачив такого повороту подій?

— Він, слава Богу, ще живий і міг би відповісти. Показово, однак, що у своїх численних мемуарах Міхаїл Сергєєвіч не згадував ні зв'язку радян-

ських і партійних органів влади, ні політичних наслідків, спричинених його розривом. Під час перебудови Горбачов задовольнився тим, що обрався на З'їзді народних депутатів президентом СРСР, залишаючись генеральним секретарем ЦК вже напівмертвої КПРС. У мемуарах Александра Яковлева я теж не знайшов роздумів щодо заміни ленінської формули влади формулою «повновладдя Рад».

Найближче оточення Горбачова надто пізно зрозуміло, у який кашкан потрапила КПРС, коли контрольовані її парткомми вибори до радянських органів влади стали вільними. І після перших таких виборів воно зійшлося у двобій з Єльциним у Москві та з керівниками власної партії в столицях національних республік, які стали носіями суверенної влади завдяки волі народу. Гекачепісти програли цей двобій. Залишаючись радянською, Україна стала незалежною, і тільки тоді в ній розпочався повільний і нерішучий процес дерадянізації.

Чи варто звинувачувати виборців у тому, що вони допустили перетворення України з радянської на олігархічну республіку? Адже вони були радянськими людьми у третьому поколінні...

Три покоління під політичною та економічною диктатурою партії Леніна—Сталіна—це довго. Не дивно, що дерадянізація рухалася черепащачою ходою. У західних областях України радянська влада нищила людей або спотворювала їхні душі впродовж двох поколінь. Це теж багато, але все-таки там і тільки там після перших вільних виборів 1990 року виник такий дивний феномен, як антикомуністична радянська влада.

Протиставленням другого і третього покоління радянських людей ви фактично відповіли на ще не озвучене запитання: чому та частина колишньої радянської імперії, яку називали Центрально-Східною Європою, уже перебуває в ЄС і НАТО? Ці країни радянлізувалися не три, а два покоління, і контроль Кремля над ними був слабший, ніж над союзними республіками. Україна залишилася поза межами об'єднаної Європи, сам на сам із РФ. Ви зробили оптимістичний прогноз стосовно нашого майбутнього, але уточнили: якщо витримаємо двобій із Росією. Чи витримаємо?

—Відповідаючи на це запитання, потрібно повернутися до «наукового» комунізму Маркса й Енгельса вже після того, як ми розібралися з ленінською формулою влади. Основоположники марксизму помилялися, коли стверджували, що є можливими диктатура пролетаріату й загальнонародна власність. Проте мали рацію, доводячи, що в ході революції можна здійснити «експропріацію експропріаторів». Партія більшовиків здійснила її і встановила свою політичну диктатуру під личиною диктатури пролетаріату, а також економічну диктатуру в оманливому вигляді загальнонародної власності. Коли ми кажемо, що в Росії, а потім і в інших країнах залізом та кров'ю втілювали в життя комуністичну утопію, то це не означає, що утопія у вигляді диктатури пролетаріату й загальнонародної власності була реалізована. Утопія завжди утопія. Була реалізована ленінська формула влади, тобто диктатура, яка не мала нічого спільного з мріями основоположників марк-

сизму. Ленін використав ідею марксизму, щоб експропріувати суспільство й установити владу, адекватну багатовіковій російській традиції. Коли ми говоримо про комуністичне будівництво в СРСР, то треба розуміти, що воно не було реалізацією мрії основоположників марксизму про суспільство з розподілом матеріальних і культурних благ за потребами. Результатом комуністичного будівництва став римейк соціально-економічного й суспільно-політичного ладу, «оспіваного» Міхаїлом Лермонтовим у короткій убивчій строфі:

*Процай, немтыя Россия,
Страна рабов, страна господ,
И вы, мундиры голубые,
И ты, послудный им народ.*

Чекісти обійшлися без блакитних мундирів, раби стали панами, а ті пани, які не втратили життя,—неповноцінними громадянами без права голосу, тобто позбавленими. Російська імперія збереглася у нових формах, але з попередньою суттю. Російську революцію загубили контрреволюціонери з протилежних за ідеологією таборів: білих та червоних. Вони ж таки знищили або ідейно занаптасти українських революціонерів.

Росія, яка тоді під червоними, а тепер під триколірними прапорами не перестала бути імперіалістичною державою, випромінює загрозу. Україна теж становила б загрозу для правлячих кіл РФ, якби ввійшла в коло європейських країн. Відповідь на запитання, чи витримаємо двобій із Росією, дуже проста. Якщо впродовж трьох років витримували тиск ворога, який зняв маску з приязною посмішкою і показав своє істинне обличчя, то витримаємо й надалі.

Деякі ваші тези незвичні й потребують детальної аргументації. Чи можна її знайти у вас у монографіях?

—2013 року «Темпора» видала мою працю «Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі» у трьох книгах. До 100-річчя Лютневої революції в Росії воно видає завершальну книжку «Україна на зламі». Успіхи і труднощі дерадянізації (1988–2016). Це розповідь про те, як наше суспільство розпорядилося суверенними правами, набутими внаслідок конституційної реформи 1988 року. У книжці показано, наскільки складним і болючим був і залишається процес трансформації радянської України в демократичну республіку.

І на завершення: як відбувалася ваша особиста дерадянізація?

—Як і решта радянських людей третього покоління, я не почувався сліпим кошем, хоча був ним. Довелося пройти через три світоглядні зсуви. Перший припав на період боротьби з «культури особи». Другий, найрадикальніший, відбувся в роки перебудови, коли я почав «розгризати» ретельно замаскований сталінський злочин, наслідком якого став Голодомор. Третій зсув був зумовлений російською військовою агресією. Вихований на російській культурі, із рідною російською мовою, хоч і без краплі російської крові, я остаточно позбавився ілюзій щодо Росії. Зрозумів, що дерадянізація пов'язана не так із демокунізацією, як із дерусифікацією. ■

Великий історичний стрибок

Ольга Ковалевська

Роздуми над результатами дерадяннізації суспільного життя в Україні

Напередодні нового 2017 року, що стане роком відзначення сторічних ювілеїв багатьох історичних подій, наслідки яких ми відчуваємо ще й сьогодні, є потреба підбити певні підсумки, осмислити досягнення, виявити причини невдач, окреслити ймовірні перспективи поступу України у XXI столітті.

Хоч як дивно, однією з проблем українців залишається неусвідомлення суспільством того факту, що, не позбувшись залишків ра-

дянського минулого, ми не зможемо рухатися вперед. Ми ходитимемо по колу доти, доки не засвоїмо всіх уроків історії. На жаль, більшість дорослого населення країни не хоче й не вважає за потрібне навчатися, здобувати нові знання чи набувати навичок, опановувати нові горизонти, осмислювати своє життя, бо люди впевнені, що знань, здобутих 50, 40, 30 чи навіть 20 років тому, цілком достатньо, щоб бути здатними орієнтуватися в сучасному мінливому світі. Прагнення цієї маси до пресловутої стабільності приховує лише намагання створити для себе замкнене середовище, яке можна хвалити чи безапеляційно критикувати, але ж головне — не міняти! Бо, як усім відомо з прикладу барона Мюнхгаузена, щоб витягти себе з багнуки, тобто тих обставин та умов, у яких ми всі разом перебуваємо останні 25 років, треба докласти зусиль, як інтелектуальних, так і фізичних. А для цього слід бути дуже вмотивованим та орієнтованим на зміну свого способу життя. Ось саме цього нинішнім пересічним українцям і бракує. От якби хтось зробив за нас! Саме в цій фразі й ховається коріння проблеми, яке сягає глибин минулого століття.

Як стверджував академік Сергій Капиця, історичний час, на відміну від астрономічного, нині так пришвидшився, що кожна нова епоха в історії людства хронологічно звузилася до життя одного покоління. Це означає, що за ±50 років людина повинна народитися, здобути освіту, самореалізуватися в професійній, суспільній та приватній сферах, і тихо піти, уступивши шлях наступним поколінням, чие життя вже мало чим буде пов'язане з попередниками та їхніми досягненнями. Отже, якщо ми не хочемо залишитися на маргінесі історії або щоб нас постійно підштовхували до рівня інших історичних гравців радикальними та болісними методами (як-от війни, природні катаклізми тощо), треба починати використовувати свій інтелект, яким, власне, ми й вирізняємося з-поміж інших живих істот на планеті.

На моє переконання, здійснити стрибок в історичному розвитку України та її громадянам заважає саме хворобливе, підсвідоме тримання за радянське минуле. Нині воно як ніколи тягне суспільство назад абсолютно в усіх сферах: політичній, дипломатичній, економічній, соціальній та культурній. На чому свого часу трималася радянська влада? На політиці колективізації та індустріалізації, які докорінно змінили економіку та соціальну структуру традиційного суспільства, на полі-

Як живий. Пам'ятник Карлові Марксу на київській фабриці ROSHEN залишається цілий і неушкоджений

тичних та історичних міфів і пропаганді, на «культурній революції» та масових репресіях. «Культурна революція», зокрема, передбачала спочатку «лікнеп», потім створення специфічної системи освіти, що стала основною складовою головного експерименту радянської влади над суспільством, продуктом якого є всі мешканці сучасної України, які народилися до 1991 року. Це був експеримент зі створенням особливого типу людини — «радянської», а отже, й особливої спільноти — «радянського народу».

І ці люди, і ця спільнота й далі існують, так би мовити, поза часом і простором. Для них не має значення, де жити: у Росії, країнах Балтії, Україні чи Білорусі. Їх більш ніж достатньо як на Сході та Півдні України, так і на Заході, Півночі чи Центрі. Вони різного віку: від 30-річних до 90-річних. Для них не має значення, якого вони етнічного походження: українського, вірменського, польського, єврейського, російського, грузинського, білоруського тощо. Позбутися статусу члена цієї спільноти носій радянської свідомості може лише самотійно через самоосвіту й завдяки великому внутрішньому прагненню. Нікому й ніколи не вдасться штучними, зовнішніми методами дерадянізувати членів цієї спільноти, бо не можна переконати людину стати іншою, якщо вона сама не виявила бажання змінитися, не можна здійснити дерадянізацію суспільства, якщо воно втратило здатність до самооновлення. Українське суспільство за чверть століття яскраво продемонструвало свої загальну дезінтегрованість, політичну полярність, податливість до маніпуляцій. Політичною свідомістю та відповідальністю характеризувалася лише його певна частина. Саме тому дерадянізація в Україні так і не відбулася й не дала поки що суттєвих результатів.

Натомість це в жодному разі не означає, що немає сенсу намагатися щось змінити. Єдиним провідником подібних змін завжди була, є і буде інтелігенція. Це її місія. Недарма радянський тоталітарний режим усіх видів — сталінський, хрущовський, брежневський — та їхні регіональні аналоги всі 73 роки існування радянської влади намагалися знищити той «прошарок» населення. Бо саме ця категорія людей могла опанувати знання не лише заради особистої користі, а й щиро та в доступній формі поділитися набутим інтелектуальним багажем і досвідом з іншими. Саме вони могли продемонструвати решті членів суспільства безліч шляхів, якими можна рухатися та розвиватися. Саме вони могли аргументовано довести хибність дій влади. Саме вони своєю інтелектуальною працею або художньою творчістю могли визначити місце нашого народу серед інших народів світу.

Для досягнення повної дерадянізації суспільного життя в Україні потрібні комплекс заходів і системність їх запровадження. Економіка потребує реструктуризації, спрямованої на переорієнтацію з використання природних багатств та фізичної сили населення, на

інформацію, знання та інтелектуальні ресурси й потенціал. Соціальна структура вимагає кількісного зростання інтелектуальних працівників та формування з них середнього класу. Політична сфера потребує справжньої демократії та прозорості, коли держава в країні перетворюється із засобу примусу на сервісну службу. За таких умов репресивна функція тоталітарної держави природним способом має перетворитися на наглядову та регулятивну, змістом якої стане контроль за дотриманням прав і свобод громадян, бо, як відомо, свобода одного індивідуума закінчується там, де починається свобода іншого. Нарешті, основа всіх культурних перетворень — система освіти має з радянської, що слугувала потребам виховання «радянської людини», дисциплінованого та цілком контрольованого «гвинтика державної машини», яким легко було маніпулювати і який завжди можна було замінити, перетворитися на ринок конкурентоспроможних освітніх послуг, де головну роль відіграватиме зміст навчання, а не форма. Суспільство має стати зацікавленим у вихованні та підготовці як висококваліфікованих робітників, так і високоосвічених і свідомих громадян, здатних до цивілізованого волевиявлення та самоорганізації. Кожна людина має нарешті стати цінністю для всього суспільства та держави.

ДЕРАДЯНІЗАЦІЯ МАЄ ШАНСИ АБО ВІДБУТИСЯ У ПРИРОДНИЙ СПОСІБ НАЙБЛИЖЧИМ ЧАСОМ, АБО ЗАКОНСЕРВУВАТИСЯ, ЩО ЗАГРОЖУЄ СПОВЗАННЯМ У ПРІРВУ НЕБУТТЯ ВСІЄЇ КРАЇНИ ТА ЇЇ ЛЮДНОСТІ

Цілоком розумію, що, на перший погляд, окреслена перспектива повної дерадянізації та формування суспільства нового типу може здатися утопічною. Однак окремі кроки в цьому напрямку цілком реальні й придатні до реалізації. Якщо не почати запроваджувати такий план дій уже сьогодні, українське суспільство найближчим часом безповоротно відстане від решти країн світу. Відтак після кількох імовірних і драматичних «підштотувань», спрямованих на мобілізацію людинності та «переформатування» всіх сфер життя, які знову можуть бути проігноровані, воно обов'язково буде поглинуте тими, хто швидше зреагує на виклики сучасності.

Отже, очевидно, що тільки від нас самих залежить, станемо ми режисерами майбутнього проекту під назвою «Україна» чи назавжди зійдемо з історичної сцени внаслідок уже згаданих чинників звуження хронологічних меж історичних епох та обмеженого ресурсу історичного часу. Це означає, що дерадянізація має шанси або відбутися у природний спосіб найближчим часом, або законсервуватися, що загрожує сповзанням у прірву небуття всієї країни та її людинності. Вибір шляху лишається за нами. ■

Кумири в голубиному посліді

Катерина Барабаш

Чому в Росії декомунізація найближчим часом неможлива

Днями одне з російських опозиційних видань (так-так, такі ще є) знову виступило з пропозицією негайної десталінізації (вона ж декомунізація, вона ж дерадянізація). Як казав персонаж Фрунзика Мкртчяна в «Міміно», «я так хохотался».

У Росії зводять пам'ятники Сталіну й Івану Грозному, у Тулі одну з вулиць збираються назвати іменем Мотороли, диктатура та цензура наступають і виграють, методи правління нинішнього керівництва шлють гарячий привіт товаришеві Сталіну й обіцяють наздогнати й перегнати його власні методи. Росія — здібна країна, вона зможе. Реальність останніх двох років показала це як ніколи чітко.

Все, що починається з префікса «де-», ні легким, ні однозначно справедливим бути не може. «Де-» завжди означає масований та агресивний злам. Декомунізація, денацифікація, деполітизація, деклерикалізація, деленінізація, деномінація, девальвація — все, що починається на «де-», лишає за бортом величезну кількість людей. Будь-яке «де-» означає більшою чи меншою мірою соціальний злам. Чи принаймні надлам. У масштабах величезної країни, перевантаженої купою політичних, соціальних і комунікаційних

проблем, де приблизно 17% населення за межею бідності, будь-яка додаткова агресія — це розріз по живому.

У слові «декомунізація» особливе лукавство, адже воно означає «усунення силовим методом усього того, що було раніше насаджене силовим методом». Сама по собі ідея відмови від більшовицького спадку, використовуючи більшовицький спадок, — це оксюморон. Особливо в нинішній Росії, у сьогоdnішній момент її авторитарної історії. Коли міністр культури ратує за негайне перейменування станції метро «Войковська», названої на честь одного з убивць останнього російського імператора, а інший провадить політику повсюдного ідеологічного втручання в культуру, це навіть не смішно. Це має руйнівний вплив на колективну психіку. Коли щодні спеціальні бойові загони знищують квіти на місці вбивства Бориса Немцова й місцева влада пояснює ці дії неможливістю облаштувати меморіал у центрі міста, а за 200 м від того місця під кремлівською стіною стирчить мавзолей одного з найбільших у світовій історії злочинців, то про яку декомунізацію взагалі можна говорити?

Декомунізація Росії насправді сталася понад 25 років тому, перед розпадом СРСР. То була єдина й справжня декомунізація. Вона відбулася добровільно й насамперед завдяки саме щирому бажанню людей більше не жити за законами, вибудованими більшовиками в 1917-му. Країна добровільно відмовилася від комуністичної ідеології. У серпні 1991-го була спроба відкотити назад, коли група дідків від КПРС намагалася змістити Горбачова й повернути стару ідеологію насильницького загального щастя й рівності. І саме проведена трохи раніше декомунізація не дала ГКЧП здійснити державний переворот. Тоді заодно знесли пам'ятник Дзержинському на Луб'янці перед будівлею КГБ, але то був лише символічний жест, що означав розправу над верховенством КГБ у головах людей, а водночас і в реальному житті. Усі подальші зноси пам'ятників більшовицьким вождям, перейменування вулиць і міст, відмова від більшовицьких атрибутів у вигляді червоного прапора, герба та гімну теж мали символічний характер.

1990-ті минули в атмосфері радісного й кривавого хаосу: свобода слова затьмарювалася постійними вбивствами підприємців у малинових піджаках, розквіт малого бізнесу тьмянів перед багатомільярдними крадіжками з держбюджету, зарплати стали вимірюватися десятками й сотнями тисяч рублів, і це тішило, але й означало катастрофічну інфляцію, і це лякало. Але

Пам'ятник «сильній руці». Іван Грозний поповнив пантеон шанованих деспотів

Неосталінщина. До Росії повертається культ особи

головне — Росія, яка звикла жити, за словами Маяковського, «с Лениным в башке», звільнилася від цієї застарілої ідеологічної пухлини.

Проте рецидиви трапляються не тільки у хвороб тіла, а й у хвороб суспільства. Колективна свідомість не впоралася із завданням: у 2000-х країна повісила собі на шию ярмо у вигляді президента-чекіста, поставивши хрест на декомунізації та дерадянізації 1990-х. Через деякий час Росія поринула в такий більшовицький вир, що брежневські часи й не найдурнішим людям стали здаватися раєм порівняно з путінськими. 86% населення однієї сьомої частини суші вітали прихід нової чекістської ери, підтримавши і війну в сусідній країні, і війну на Близькому Сході, і розгул мракобісся, і розвал систем охорони здоров'я та освіти, і цензуру. Більшовизм повернувся в Росію знову у вигляді трагедії, оминувши стадію фарсу. Скинути його, тобто декомунізувати країну, можна тільки за добровільного бажання найактивнішої частини нації. Але спершу треба виростити націю, потім її активну частину й після того бажання. А це може статися ще ой як нескоро.

До речі, щодо пам'ятників та інших форм увічнення, а також розправи з ними. Будь-яке знесення символу, як і будь-яке «де-», болюче для великої частини суспільства. Як, утім, і незнесення для іншої, теж великої. А над компромісом чомусь ніхто ніколи не думав. Тільки

«зносити — не зносити». А він є, причому необразливий ні для тієї, ні для тієї сторони. Наприклад, сверблять руки знести пам'ятник Леніну. Не треба зносити — обгородити його ґратами й припинити за ним доглядати. Через місяць його обгидять голуби, через рік він поросте бур'яном і вкриється пліснявою, брудом та слідами радіоактивних дощів. Зробіть так з усіма

**БІЛЬШОВИЗМ ПОВЕРНУВСЯ В РОСІЮ ЗНОВУ
У ВИГЛЯДІ ТРАГЕДІЇ, ОМИНУВШИ СТАДІЮ ФАРСУ.
СКИНУТИ ЙОГО, ТОБТО ДЕКОМУНІЗУВАТИ КРАЇНУ,
МОЖНА ТІЛЬКИ ЗА ДОБРОВІЛЬНОГО БАЖАННЯ
НАЙАКТИВНІШОЇ ЧАСТИНИ НАЦІЇ**

пам'ятниками більшовицьким упирам — і за кілька років вони стануть тим, чим і мають бути пам'ятники вбивцям та бандитам. Вони лишаться в пам'яті свідками й творцями історії, яку не можна забувати, але яку й не можна фетишизувати. Нехай собі стоять — жалюгідні, у бур'яні, у голубиному посліді. І станцію метро «Войковська» в Москві не треба перейменовувати — краще там повісити кілька мармурових дощок, на яких великими літерами було б написано про діяння цього апостола революції. Вийде дешевше й ефективніше. ■

Раса Чепайтене:

«Ми живемо 27-й рік за незалежності, але питання радянського спадку тільки загострюються»

Про досвід Литви в питаннях історичного спадку радянської доби, різницю у впливах історичних символів у тоталітарних країнах і демократіях, а також про конфлікт пам'ятей на пострадянських теренах **Тиждень** розмовляв із дослідницею історичного та культурного спадку, старшим науковцем Інституту історії Литви Расою Чепайтене.

Яку роль відіграють матеріальні символи історичної епохи у свідомості суспільства, що з ними живе?

— На мою думку, головна відповідь: вони важливі для формування чи підтримки групової, здебільшого національної, ідентичності. Особливо це актуально для пострадянських теренів. Адже 15 республік, які стали незалежними після розпаду СРСР, мусили обґрунтувати своє право на суверенітет і самостійне існування.

Якщо порівнювати роль символів у демократичних і тоталітарних системах, то яка різниця?

— Головна відмінність: у тоталітарних режимах маємо справу з вертикаллю. Мова про рішення влади створити й поширити серед населення своєрідний образ минулого, країни, нації. Це одностороння комунікація.

У демократичних країнах теж бачимо спробу створити загальнонаціональний наратив. Але вони гнучкіше й толерантніше ставляться до можливих інших так званих мікронаративів, скажімо, до меншин. Тобто в ідеальному варіанті демократії все зорієнтовано щонайменше на мирне співіснування. Але в реальності, звісно, виникають конфлікти, тертя. І передусім між наявним «великим наративом», який так чи так через освітню систему вноситься в суспільство, та іншими. Утім, у демократіях з'являються принаймні ще й можливості створювати бічні, інші відгалуження наративу.

Яка політика формування історичної пам'яті після розпаду Радянського Союзу була більш чи менш успішною на пострадянських теренах?

— Згадаймо радянську національну політику. Очевидно, її результати дуже серйозно вплинули на ідентичність країн, які потім стали незалежними. Хоч як парадоксально, у більшовицький період деякі нації підтримували, а деякі навіть створювали. Бралися різні куль-

Спілкувалась
Анна Корбут

турні механізми, та сама коренізація в міжвоєнний період за Сталіна, аби формувати спільноти на національній основі.

Утім, існували нації, що вже мали свою історичну державність чи бодай пам'ять про неї, дуже сильну ідентичність. То був дуже важливий момент для них і під час творення радянської людини, і після цього. Маю на увазі Грузію, Вірменію з їхніми давніми традиціями державності чи країни Балтії з міжвоєнним періодом модерного націєбудування.

Серед 15 пострадянських країн, на мій погляд, Литва вирізняється тим, що в нас два джерела державності, і це унікально в такій групі (за винятком, певне, Росії). З одного боку, середньовічна державність (Велике князівство Литовське). Із другого — міжвоєнна Литовська Республіка. Це видно з наших символів: середньовічний герб «Погоня» і литовський триколор уже з міжвоєнного періоду.

ПОПРИ ТЕ ЩО ПОЛІТИЧНІ ЕЛІТИ ПРИЙНЯЛИ СУЧАСНИЙ ДИСКУРС І ЗНАЮТЬ, ЯК ВИСЛОВЛЮВАТИСЯ ПО-ЗАХІДНОМУ, ЄВРОСОЮЗНОМУ, НА СТРУКТУРНОМУ РІВНІ В НИХ ЧАСТО ЗАЛИШАЄТЬСЯ РАДЯНСЬКИЙ МЕНТАЛІТЕТ

Поміж усієї цієї панорами різних ситуацій та випадків, маючи різні джерела того, що визначає сучасні нації та національні держави, країни саме на цьому спадку намагаються конструювати свою модерну ідентичність. Як їм це вдається — простіше чи важче, залежить не тільки від джерела, а й від сучасних обставин. Наприклад, відносин із сусідами (Україна і Росія, Азербайджан і Вірменія). Тобто історія тут відіграє дуже серйозну роль, але вона швидше зорієнтована на внутрішні потреби: обґрунтувати, зміцнити конкретну ідентичність, спиратися на конкретні версії минулого.

Як у Литві еволюціонувало історичне світобачення суспільства зі зміною символічних маркерів?

— У нашому випадку ситуація була сприятливою: я вже згадувала про два джерела ідентичності. А ще у нас була жива пам'ять міжвоєнного періоду, це дуже важливо. Коли створювалася незалежна Литва, у правовому вимірі найбільше дивилися саме на той період, сприймаючи сучасну країну як відтворення й продовження тодіш-

Раса Чепайтене — історик, старший науковець Інституту історії Литви, професор Вільнюського університету. Навчалась у Вільнюському університеті на історичному факультеті. Стажувалась у Брюссельському вільному університеті. Досліджує історичний спадок та його охорону, історичну урбаністику, колективну пам'ять, литовську історіографію у світовому контексті, радянський період та пострадянські трансформації.

ної республіки. Був навіть момент, коли парламент відкинув радянські закони і повернув міжвоєнну Конституцію — вона діяла півдня, але це був символічний акт, що давав зрозуміти: попри окупацію, ми продовжуємо власне традиції тієї національної держави.

Після вступу до ЄС ми стикаємося з новими викликами (і сам Євросоюз за ці кілька надцять років дуже змінився), що приносять багато страхів. Я маю на увазі Литву, Латвію, Естонію та інші країни Центрально-Східної Європи з хвилі вступу 2004 року (на той момент союз був спільнотою національних держав). Сьогодні ми бачимо там тенденцію до федералізації, розмивання понять національної держави, ідентичності. І це викликає великі дискусії: серед литовських інтелектуалів і загалом, як мені здається, у цілій Центрально-Східній Європі. Ці країни не зовсім і не завжди згодні з тими рішеннями, які ухвалюють нині в центрі — Брюсселі чи Страсбурзі. Маючи досвід тоталітаризму й розмивання національної ідентичності в радянський період, вони сприймають такі процеси як певну загрозу.

Який, на вашу думку, вигляд мала б завершена дерадянізація?

— Для Литви та інших країн Балтії трюк у тому, що на рівні риторики, дій, політичних актів вона відбулася давно. Маю на увазі наш ленінопад початку 1990-х. Тобто публічний простір був очищений від цих явних знаків радянського минулого.

Але на рівні структурному, попри те що політичні еліти прийняли сучасний дискурс і знають, як висловлюватися по-західному, євросо-

юзному, в них часто залишається радянський менталітет. Оце й пояснює дуже запальні, неадекватні реакції на питання радянського минулого. Гострі дискусії щодо Зеленого мосту зі скульптурами минулого літа, оцінки поета радянського періоду й авторитетного діяча «Саюдісу» Юстінаса Марцинкявічюса (колаборантом він був чи національним митцем), а зараз дебати щодо колишньої будівлі ДАІ, яка стоїть занедбана і яку збираються зносити. Питання в тому, наскільки вона є культурним спадком, а отже, чи зберігати її.

Усі ці випадки стосуються однієї проблеми: чи можна вважати феномени культури (архітектури, літератури) радянського періоду важливими й цінними донині? Одні кажуть, що створене в радянський період не є вартісним, бо виникло в період неволі, а творці були колаборантами і зрадили національні почуття. Інші питають: «Якщо всі були такими в радянський період, то звідки взялись ідея незалежності й «Саюдіс»?». Такий-от парадокс. І, що дивно, ми живемо уже 27-й рік за незалежності, але питання радянського минулого й спадку, мені здається, тільки загострюються.

Яка причина? Наскільки тут велика роль зовнішніх факторів?

— Я сказала б, що політичні зміни, особливо агресія Росії проти України, вплинули на дискусії: власне, демонтаж статуй Зеленого мосту мотивований ленінопадом в Україні. Але якщо дивитися в суть проблеми (чому питання спадку ніяк не вирішується), то відповідь буде саме в незавершеній дерадянізації. Коли неможливо проставити крапки над «і» таким чином, щоб справді попроситись із цим минулим, простити його і спокійно жити далі, працювати над майбуттям.

Чи може, наприклад, зміна поколінь проставити ці крапки над «і»?

— Усі дуже на це сподівалися. Але зараз ми вже бачимо зміну. Особливо в політичній сфері, де приходять молоді люди. Це показали останні парламентські вибори в Литві. Вони кажуть, що є новими, аби вибирали їх, що вони не пов'язані зі старими кланами. Утім, очевидно, що вони виростили на тому самому ґрунті. І тут я не була б дуже великою оптимісткою. Ментальні та структурні моменти минулих поколінь досі зберігаються.

Хоча, розмовляючи зі своїми студентами, я відчуваю: питання, які дуже гостро обговорює старше покоління, для них не такі актуальні, адже вони не пережили радянського досвіду. Їм невтямки, про що ми говоримо. Згодом, думаю, все вирішиться природно. Але навряд чи швидко, бо нині небезпеки радянського часто перемішуються із загрозою з боку Москви в політичному вимірі. А ще в нас багато стереотипів стосовно Росії. Бракує об'єктивного неупередженого розуміння речей. Тому легко розігрується карта кліше, коли людей називають ворогами тільки через сумніви в тому, наскільки цінний чи важливий для них спадок періоду СРСР. ■

Чого чекати

Адміністрація Дональда Трампа може бути чимось середнім між рейганізмом і французьким «Національним фронтом»

ФОТО: REUTERS

Америка наближається до різкого повороту праворуч. Невідомо тільки, яким буде кінцевий пункт призначення: таким, що сподобався б Рональдові Рейгану, тобто США стануть країною низьких податків із помірним регулюванням і вільними ринками, у якій кожна людина чи підприємство може вільно багатіти за мінімального втручання держави, або більше націоналістичною, популістською та навіть етатистською, де питання права, порядку, ідентичності та культурної традиції відіграватимуть таку роль, яку європейські політичні демагоги не тільки визнаватимуть, а й вітатимуть.

У глибині душі багато лідерів республіканців у Конгресі хотіли б отримати щось ближче до першого варіанта. Але вранці після дня виборів хранитель рейганівського вогню і спікер Палати пред-

ставників Пол Раян зійшов на трибуну у своєму рідному Джейнсвіллі, штат Вісконсин, і присягнув Дональдові Трампу. Раян, прихильник вільної торгівлі та фіскального консерватизму, який нещадно критикував Трампа під час виборчої кампанії, віддав новообраному президентові належне за те, що той зміг вибороти мандат на свій варіант політики. Він подякував новообраному президентові, який на хвилі своєї особистої популярності здобув голоси стільком кандидатам-республіканцям, що у Вашингтоні вперше з 2007 року стало можливим створити республіканський уряд єдності.

Але якщо Раян і його колеги — лідери Конгресу хочуть вижити за цього нового порядку, їм доведеться звикнути до кількох нових моментів. Виграти вибори Трампу допомогло те, що він пішов проти традиційних догм республіканців щодо бар'єрів

© 2016 The Economist Newspaper Limited. All rights reserved

у торгівлі (йому вони подобаються, а великий бізнес лякають), бюджетних видатків (новообраний президент не бачить нагальної потреби реформувати виплати із соціального забезпечення людям похилого віку), стосунків із російським президентом Владіміром Путіним (Трампа є його прихильником) та імміграції. Ті, хто підтримує Трампа, переконані: їм пообіцяли, що держава збере докупи й видворить мільйони іноземців без належних документів, зокрема сотні тисяч молодих людей, які приїхали до США в дитячому віці й захищені від депортації виконавчими наказами Барака Обами. Також вони сподіваються, що на кордоні з Мексикою виросте стіна, тож, очевидно, такі доведеться будувати щось матеріальне, аби запобігти бунту серед електорату, хоча Конгрес може виступити проти витрачання величезних сум на спорудження описаних Трампом фортифікацій.

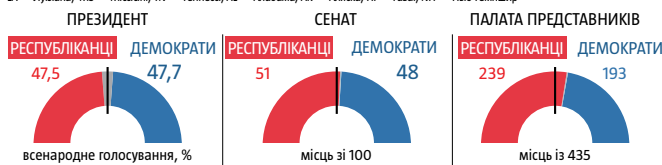
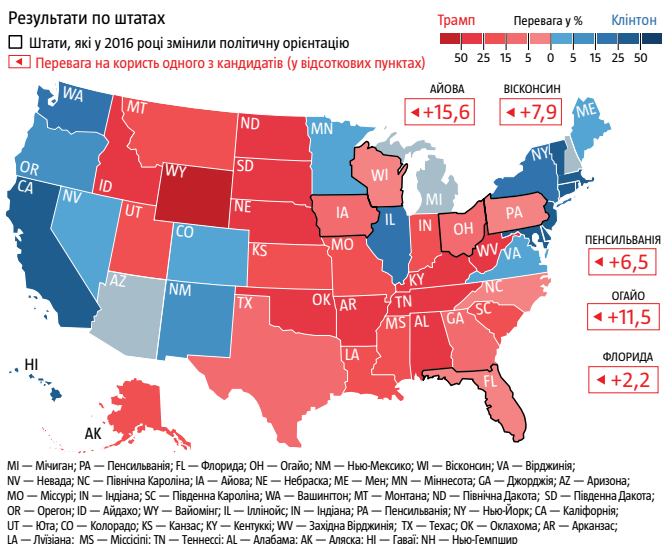
Багато хто в партії тепер прагне показати, що її давні консервативні принципи можна синтезувати зі світоглядом Трампа. Раян казав про те, щоб звільнити рядових працівників від Обамасаре — законодавства, яке регулює систему медичного страхування. Сигналом до тотальної війни проти екологічного регулювання і схем з охорони довкілля, які Обама сподівався залишити в спадок своїм наступникам, став виступ Раяна про необхідність стримувати диктатуру федеральної влади, щоб зберегти засоби для існування шахтарям, фермерам і тваринникам, які користуються державними землями в західних штатах. Але лідер республіканців у Сенаті Мітч Макконнелл одразу після виборів спростував обіцянку Трампа про обмеження каденції членів Конгресу (то була частина його плану зі зміни політичної культури у Вашингтоні).

Оптимістично налаштовані республіканці прогнозують, що роль Трампа буде подібною до статусу президента компанії: він визначатиме загальну стратегію, а щоденну управлінську роботу делегуватиме Конгресові й віце-президентові Майку Пенсу — залятому християнину та консерватору у фіскальній політиці, який був членом Палати представників від того, як став губернатором Індіани. На їхню думку, Трамп — це бос, який не читає рекомендаційних звітів і вважає за краще проводити брифінги віч-на-віч. Його більше хвилює те, що ефективно працює і що співзвучне його трудовому електорату, а не тонкощі ідеологій. Звісно, республіканці мають нагоду зробити Америку такою, як вони хочуть. Трамп зможе призначити щонайменше одного суддю Верховного суду, а загалом по всій країні розраховувати на підтримку 34 губернаторів-республіканців. Партія Обами слабша, ніж будь-коли за кілька останніх поколінь, і ще більші втрати її чекають у 2018 році, який перекоїть карту Сенату зі значною перевагою республіканців.

Консерватизму слід сподіватися в кожному елементі внутрішньої політики. За словами сенатора від штату Вайомінг Джона Баррассо, хірурга за фахом та одного з керівників Сенату, чи не першою на черзі для демонтажу стане Обамасаре. Кілька його колег пояснюють своє переобрання на довиборах, які відбувалися того самого дня, що й президентські, непопулярністю цього закону про медицину, каже Баррассо. Він пояснює, що республіканцям не обов'язково вносити до Сенату законопроект на

Червоний листопад

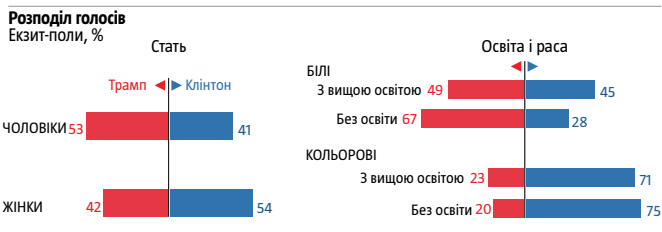
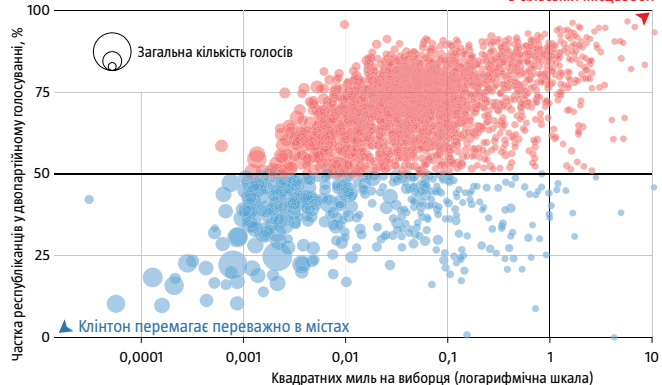
Результати президентських виборів 2016 року в США станом на 11:00 10 листопада

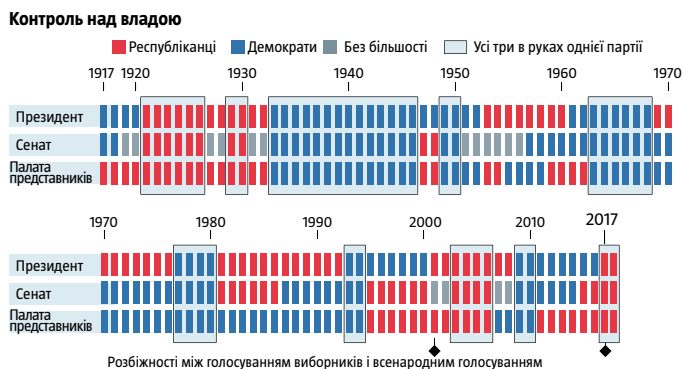
Розподіл голосів колегії виборників

Густина населення і розподіл голосів за округами

За даними AP, Dave Leip's Atlas of U.S. Presidential Elections, Статистичного управління, CNN, Бібліотеки Конгресу, The Economist

За даними AP, Dave Leip's Atlas of U. S. Presidential Elections, Статистичного управління, CNN, Бібліотеки Конгресу, The Economist

2 тис. сторінок як альтернативу Обамасаре: Трамп може просто розгромити програму свого попередника, якщо призначить нового міністра охорони здоров'я, який ослабить численні вимоги Обамасаре, а Конгрес підготує альтернативи, що через податкові кредити, ощадні рахунки й більшу конкуренцію забезпечать дешевше (хоча й не таке всеохопне) медичне страхування. Оскільки зараз Обамасаре охоплює десятки мільйонів американців, республіканці захочуть передати штатам ту керівну роль, яку нині відіграє в ній федеральний уряд (демократи при цьому прогнозують, що все одно мільйони людей залишаться неохопленими страхуванням).

Лідери республіканців у Конгресі й радники Трампа передбачають швидкий поступ до масштабнішого видобутку американського газу, нафти й вугілля завдяки прокладанню нових трубопроводів (зокрема, і замороженого нафтогону Keystone XL із Канади), спрощенню експорту природного газу або наданню дозволів для буріння нових свердловин і шахт на державних землях.

За словами старшого радника Трампа, природоохоронні відомства й Департамент внутрішніх справ США (відповідає за землекористування, геологічну розвідку, національні парки) буде укомплектовано прихильними до бізнесу чиновниками відповідно до гасла «кадри вирішують усе».

ЗМІНА КЛІМАТУ

Бізнесмени, яких пророкують на посади на кшталт міністра енергетики або внутрішніх справ, — це нафтовик з Оклахоми Гарольд Гамм і засновник компанії з енергопостачання Форрест Лукас. Радники виборчої кампанії Трампа (останній називає зміну клімату маніпуляцією) розповіли йому, що виробництво вітчизняної енергії можна збільшити на \$150 млрд на рік, і закликали негайно відмовитися від усіх кліматичних зобов'язань, узятих президентом Обамою. Вони прогнозують, що нова консервативна більшість у Верховному суді поставить хрест на плані «Чиста енергія» (розробці епохи Обама, що має на меті обмежити використання вугілля у виробництві електроенергії) і припинить дію правил, які дали більше контролю над водними шляхами федеральному уряду. Президент Трамп, напевно, має юридичні повноваження для відмови від Паризької угоди щодо зміни клімату, яку Сполучені

Штати ратифікували цього року, хоча це може зайняти якийсь час. Варто очікувати судових позовів від штатів під владою демократів, які вимагатимуть втручання федерального уряду, щоб обмежити викиди парникових газів, що забруднюють довкілля.

На думку одного радника з економічних питань, Трамп може забезпечити масштабне зменшення податків за перші 100 днів свого президентства. Знизити податкові ставки для бізнесу може бути політично простіше, ніж реформувати оподаткування фізичних осіб, зокрема популярні податкові канікули на іпотечні відсотки. Не виключено, що Адміністрація Трампа запропонує великим компаніям амністію, якщо вони повернуть на батьківщину прибутки, які тримають за кордоном, і витратять частину їх на великі нові інфраструктурні проекти. Хоча лідер більшості в Сенаті Мітч Макконнелл нещодавно натякнув, що інфраструктура не належить до головних пріоритетів.

Попри свою популістську риторику, Трамп, цілком імовірно, призначить міністром фінансів Стівена Мначина, колишнього банкіра з Goldman Sachs і фінансового керівника його виборчої кампанії. Можна очікувати, що й інші ключові посади дістануться тим республіканцям, які від самого початку підтримали новообраного президента: сенатору від штату Алабама, близькому радникові Трампа й категоричному противникові імміграції Джеффу Сешенсу, а ще колишньому меру Нью-Йорка (і бойовому псу президентської кампанії) Руді Джуліані. Члена Палати представників від Джорджії Тома

ОПТИМІСТИЧНО НАЛАШТОВАНІ РЕСПУБЛІКАНЦІ ПРОГНОЗУЮТЬ, ЩО РОЛЬ ТРАМПА БУДЕ ПОДІБНОЮ ДО РОЛІ ПРЕЗИДЕНТА КОМПАНІЇ: ВІН ВИЗНАЧАТИМЕ ЗАГАЛЬНУ СТРАТЕГІЮ, А ЩОДЕННУ РОБОТУ ДЕЛЕГУВАТИМЕ КОНГРЕСОВІ Й ВІЦЕ-ПРЕЗИДЕНТОВІ

Прайса називають можливим кандидатом на посаду керівника Офісу управління та бюджету в Білому домі, а за крісло державного секретаря змагаються колишній спікер Палати представників Ньют Грінгіч, сенатор від штату Теннессі Боб Коркер і губернатор штату Нью-Джерсі Кріс Крісті (якого сватають і на посаду генерального прокурора, але він нібито вважає її недостатньо високою). Портфелі з національної безпеки, ймовірно, дістануться таким радникам, як генерал-лейтенант Майкл Флінн, що є полум'яним критиком Обама та колишнім керівником Розвідувального управління Департаменту оборони, і відставному генерал-лейтенантові Кіту Келлогу.

Коли передвиборча кампанія ще тривала, гранди зовнішньої політики з колишніх республіканських адміністрацій були серед найжорсткіших критиків Трампа й не сприймали його геополітичних поглядів. Тепер їм потрібно вирішити, чи допомагати новому президентові, який не має досвіду роботи на державній службі. У такій ролі може виявитися Стівен Гедлі, радник з національної безпеки в Адміністрації Джорджа В. Буша, котрий утримувався від коментарів на адресу Трампа. ■

Не бойкотувати Трампа

Едвард Лукас

Одна з особливостей демократії полягає в тому, що іноді доводиться програвати. Поразка завжди видається несправедливою, і легше за все звинувачувати іншу сторону в нечесній тактиці. Критикам Дональда Трампа саме час взятися за розробку стратегії перемоги на наступних виборах (хоча я порадив би почати з аналізу помилок).

Тим часом намагання бойкотувати Адміністрацію Трампа було б надто самовпевненим і контрпродуктивним. Я вже чую подібні думки, перемежовані словами на кшталт «колабораціонізм» і «Віші». За словами тих, хто їх висловлює, ми не можемо мати нічого спільного з цими покидьками. Адже ті палко виступають за ізоляціонізм, протекціонізм і дружні зв'язки з автократами на зовнішньополітичній арені. На внутрішній потихеньку практикують білий націоналізм. Отже, ті, хто має з ними якісь справи, такі самі покидьки.

Це може давати психологічне задоволення. Але я сказав би, що в нашій політичній системі й без того вдосталь самовдоволення й упівання власною правотою. І множення цих почуттів нічого не вирішить. Крім того, це контрпродуктивно. Заради виживання демократії переможеним слід проявити тактовність і цивілізованість. Зрештою, саме цього ми очікуємо від іншої сторони, і наші протести звучатимуть переконливіше, коли покажемо, що готові дотримувати базових правил гри.

А ще Сполучені Штати не обмежуються своїм верховним головнокомандувачем. Країна має потужні інституції. Нам треба взаємодіяти з цими елементами американської системи, які (сподіваємось) існуватимуть і через багато років після того, як у кни-

гарнях біографії Трампа переставлять із секції «Актуальне» на полиці «Історія».

Понад те, Адміністрація Трампа навряд чи складатиметься виключно з відданих трампістів. Президентська родина не така велика. А політичний компас Трампа так крутився останніми роками в різні боки, що чітко описати його підхід до політики було б складно. Цілком імовірно, що в новій владній команді опиняться відомі республіканці включно з ветеранами Адміністрації Буша. Якщо європейці були готові працювати з ними тоді, для чого ж відштовхувати їх зараз?

Панікери можуть мати рацію: може, США й справді котяться до фашизму. Може, чесні та сумлінні чиновники почнуть масово подавати у відставку, щоб не виконувати розпоряджень, які вважатимуть неконституційними (не катувати людей і не шпигувати за американськими громадянами). Може, зовнішня політика Адміністрації Трампа настільки заслуговуватиме на осуд і так

ЗАРАДИ ВИЖИВАННЯ ДЕМОКРАТІЇ ПЕРЕМОЖЕНИМ СЛІД ПРОЯВИТИ ТАКТОВНІСТЬ І ЦИВІЛІЗОВАНІСТЬ. ЗРЕШТОЮ, САМЕ ЦЬОГО МИ ОЧІКУЄМО ВІД ІНШОЇ СТОРОНИ

опиратимуться розумній критиці, що атлантистам справді залишиться одне: відкрито їй протидіяти. Це сценарій на випадок, якби, скажімо, Адміністрація Трампа планувала «велику угоду» з Владіміром Путіним, відмовлялася від НАТО й передавала Східну Європу до російської «сфери впливу».

Але поки що це не так. Може, Трамп навіть виявить, що без союзників домогтися чогось у Вашингтоні (чи деінде) неможливо (на мою думку, саме так і буде), і врешті серйозно покладатиметься на республіканців, загартованих у зовнішньополітичних справах. А тим часом клімат округу Колумбія з його відомою здатністю поглинати що завгодно цілком абсорбує всі випари останньої президентської кампанії.

У будь-якому разі ми матимемо справу просто з черговою адміністрацією: це й не з такими давали собі раду протягом останніх десятиліть.

Головне не так те, що Трамп винятково поганий, як те, що Захід тепер набагато слабший, причому не завжди в тих аспектах, які ми усвідомлюємо.

Ми постали перед реальними суперниками. Іслам кидає ідеологічний виклик західному світському лібералізму в усьому світі (зокрема, серед деяких спільнот у наших країнах). У довгостроковій перспективі Китай для нас набагато серйозніший геополітичний суперник, ніж Радянський Союз. Ми обтяжені боргами, потерпаємо від розколів, у нас на руках забагато всього. А це ще більша причина триматися разом якомога ближче й довше. ■

Найобережніше з-поміж європейських лідерів з обранням президентом Дональда Трампа привітала німецька канцлерка Ангела Меркель. У її відповіді акцент зроблено на цінностях: «Німеччина й Америка пов'язані спільними цінностями, як-от демократія, свобода, а також повага до верховенства права та гідності кожної людини безвідносно до її походження, кольору шкіри, статі, орієнтації чи політичних поглядів. Саме на ґрунті цих цінностей я хочу запропонувати тіснішу співпрацю як зі мною особисто, так і між урядами наших країн». «Народ Америки сказав своє слово. Я привітав Трампа, як годиться у цій ситуації. Я думав про Клінтон, з якою працював у часи правління Адміністрації Обами. Цей результат веде до непевності», — прокоментував перемогу Трампа французький президент Франсуа Олланд. Британська прем'єрка Тереза Мей написала: «Британія і США мають міцні та особливі відносини, які ґрунтуються на цінностях свободи, демократії та підприємництва. Ми є і лишаємося сильними й близькими партнерами в торгівлі, безпеці та обороні». Першим з британських політиків, в обхід дипломатичного етикету, з Трампом устив зустрітися поборник Brexit і лідер Партії незалежності Сполученого Королівства Найджел Фараж. Тепер деякі голоси в Британії радять його на роль людини, що допомогла б країні зміцнити зв'язки з новою Адміністрацією і самим президентом, якого багато хто в Сполученому Королівстві критикував під час кампанії.

Німецький глядач під прицілом

Анатолій Шара

Тонкощі роботи російської пропаганди в Німеччині

Росія веде потужну інформаційну війну не тільки проти України, а й проти Німеччини та інших європейських держав. Не забуваймо про скандал, який зчинився з її англомовним інформаційним конгломератом Russia Today у Великій Британії. Фінансова група Royal Bank of Scotland планувала заблокувати рахунки RT, але, пообіцявши зробити те саме з BBC, кремлівська влада зуміла на певний час владнати справу.

У Німеччині російська пропаганда почувається більш ніж упевнено. Так, нещодавно, тамтешній журналіст Мартін Шлак, який працює в журналі Neop, розповів про свою роботу під прикриттям у Russia Today Deutsch. У власному блозі, зокрема, він зазначив, що «політичні погляди онлайн-редакторів у берлінському офісі «лівацькі». Хоча водночас висвітлення діяльності праворадикальної партії «Альтернатива для Німеччини» є непропорційно потужним. Загальними знаменниками редакторської політики є антиамериканізм та цілковита підтримка дій президента Росії Владіміра Путіна».

Сайт розпочав роботу наприкінці 2014 року. В Німеччині RT Deutsch позиціонує себе як альтернативу місцевим мейнстримним медіа і є майданчиком для вираження думок та поглядів, котрі, на думку цього веб-ресурсу, не висвітлюють належним чином.

Німецькі ЗМІ відразу піддали російське пропагандистське видання нищівній критиці. Так, Андреас Мачо, оглядач провідного ділового видання Handelsblatt, написав у своїй статті «Пропагандистський канал Кремля в Німеччині» («Der Propaganda-Sender des Kremls in Deutschland»), що «головним завданням RT Deutsch є поширення якомога більшої кількості неправди, недомовок та перекручувань». А от Міхаель Ганфельд, один із редакторів Frankfurter Allgemeine Zeitung, був іще категоричніший: у статті під назвою «Барвистою довбнею» («Mit dem kunterbunte Holzhammer») він наголосив, що RT Deutsch може працювати лише в царині пропаганди, де чувається найкраще. Факти вибірково висмикують із контексту й навколо цього вибудовують усілякі теорії змов.

Сказати, що звичайні німці були шоковані контентом рупора Кремля, — це не сказати нічого. Для українців, які вже давно з посмішкою сприймають повідомлення російських медіа про сомалійських бойовиків чи найманців із Нової Зеландії, що воюють на Донбасі, це як ранкові жарти за кавою. Але «руський мір» нахабно ввірвався і в розмірене життя німців.

Історія з дівчинкою на ім'я Ліза, яка нібито зникла 11 січня 2016 року дорогою до школи в Берліні, викликала в країні величезний скандал. Німецькі росіяни збирали мітинги, на яких звинувачували владу столиці ФРН у небажанні розслідувати цю справу. «Первый канал» відразу випустив сюжет, у якому розповів про небачену жорстокість «осіб арабського походження» щодо Лізи. При цьому всі свої матеріали російські ЗМІ випускали з німецькими субтитрами й поширювали з великим розмахом у соціальних мережах. Німецька поліція педантично розслідувала справу — і ця історія стала черговим пшиком.

Спочатку Ліза заявила, що добровільно поїхала з «особами арабської національності», а потім узагалі відмовилася від своїх слів, до того ж судово-медична експертиза не виявила ознак зґвалтування. Однак кремлівські медіа невпинно накручували ситуацію далі, повідомляючи про нібито нові подробиці й посиляючись на сумнівні джерела.

КРЕМЛІВСЬКІ СТРАТЕГИ, РОЗУМІЮТЬ, ЩО RT DEUTSCH МАТИМЕ ОБМЕЖЕНИЙ МЕДІЙНИЙ ВПЛИВ У ФРН. ТОМУ ВВОДЯТЬ У ГРУ МІСЦЕВИХ МАРГІНАЛІВ, ЯКІ НАЗИВАЮТЬ СЕБЕ НЕЗАЛЕЖНИМИ РЕЖИСЕРАМИ, ФОТОКОРЕСПОНДЕНТАМИ, ЖУРНАЛІСТАМИ

Насправді ситуація з Лізою була банальна: дівчинка мала проблеми з успішністю в школі, часто її прогулювала й інколи переховувалась у знайомого німця (не іммігранта). Звісно, поліція почала перевіряти їхні взаємини на предмет законності. Але це вже зовсім інша тема, і вона не стосується біженців. Проте масова істерія та грамотна тактика поведінки в соцмережах зробили свою справу, посіявши вірус невдоволеності й недовіри до влади та німецьких ЗМІ серед жителів Берліна.

Кремлівські стратеги, розуміючи, що RT Deutsch матиме обмежений медійний вплив на суспільство ФРН (лише 882-ге місце за рейтингом сайтів станом на кінець 2015 року), намагаються нав'язати свою перекручену до невпізнанності правду іншим методом. Вони вводять у гру місцевих маргіналів, які називають себе незалежними режисерами, фотокореспондентами, журналістами чи військовими репортерами, а насправді є просто джерелами російської пропаганди.

Один із таких — Мірко Мебіус, більш відомий як Марк Бартальямай. Ця особа випустила в липні 2015

U.TYZHDEN@UKR.NET
ЮРІЙ ВЕ ІМІНДОВЕ

року в Німеччині фільм «Україна в агонії. Невідома війна» («Ukrainian Agony — Der verschwiegene Krieg»), у якому, використовуючи штампі росагіт-пропу, розповідала звичайним німцям про життя-буття «малодих республік» та їхню війну за незалежність проти «фашистської» України.

Ця стрічка на хостингу YouTube набрала близько 120 тис. переглядів. Режисером став такий собі Франк Гефер із кіностудії NuoViso. Остання теж позиціонує себе як «незалежна», була заснована 2007 року й переважно випускає екранну продукцію антиамериканського характеру. Певна річ, NuoViso не оминула увагою і катастрофу малайзійського авіалайнера. У фільмі «МН17. Підсумки: пропаганда замість фактів» («МН17 Absch(l)ussbericht: Propagandashow statt Fakten»), присвяченому цій трагедії, автори покладають відповідальність за розв'язання війни в Україні на Білий дім і піддають сумнівам докази Міжнародної слідчої комісії щодо причин падіння літака.

Франк Гефер тісно співпрацює з Юргеном Ельзесером, теж німцем, головним редактором журналу *Comrast*. Ельзесер випустив багато пропагандистських статей, серед яких «Війна проти Росії: як НАТО просувається на схід» («Krieg gegen Russland — wie die NATO nach Osten marschiert») та «Чи зупинить Путін НАТО: людина, яка хоче миру» («Stoppt Putin die NATO? Ein Mann will Frieden»).

За словами Марка Бартальмая, у цьому фільмі він намагається показати війну очима звичайних людей — місцевих жителів. На перший погляд, мета благородна, але журналісти, які працювали на території, підконтрольній бойовикам, зі стовідсотковою впевненістю скажуть, що потрапити в зону бойових дій можна лише з дозволу «МГБ ДНР», яке допускає на свою територію лише «благодійників».

Переглянувши фільм, можна зрозуміти, що Бартальмай мав цілковитий доступ до всього: позицій бойовиків, тюрем, де утримували українських полонених, тощо. Але варто наголосити: у цьому «шедевр» пропаганди не засвічено жодного російського солдата чи одиниці військової техніки — лише місцеві жителі та «добровольці», що воюють зброєю, котру залишила українська армія.

Це вже видається дивним, адже Марк не має ані профільної журналістської чи військової освіти, ані досвіду роботи в інших конфліктах. Аматорська документалка мала б захопити в кадрах якісь нестандартні елементи, але вони відсутні: фільм повністю виконаний під копірку російських аналогів.

Далі ще цікавіше: із німецьким «незалежним» журналістом працює Неллі Ойстрах із Санкт-Петербурга, яка має чималий досвід роботи в документалістиці, встигла потрудитись у російських кінокомпаніях «22» та СТВ.

Разом із нею Марк Бартальмай узяв участь у фестивалі документального кіно «Євразія. DOC» 2016 року в Смоленську, де отримав нагороду «за мужність і чесність». Стає очевидно: Ойстрах, маючи зв'язки в російському кіно, просуває роботу Бартальмая там, де це можли-

«Как стать звездой». Завдяки зусиллям російських функціонерів невідомий досі режисер Марк Бартальмай набуває ваги в медіа-просторі

во, аби показати всім, що німецькі журналісти розуміють суть війни на Донбасі й погоджуються з російським поглядом на неї.

Ця «солодка пара», німецький «незалежний» журналіст і російська пропагандистка, на всіх публічних заходах з'являється разом. Бере інтерв'ю в Едуарда Басуріна, обговорює книжку швейцарця Данієля Гансера, ще одного теоретика всесвітніх змов, у Донецькому університеті, святкує 9 травня День перемоги в Берліні.

Зауважмо: «незалежний» медійник на цьому заході відкрито фотографується з шевроном «ДНР», а Ойстрах пов'язала собі на плечах прапор «маладой республікі», таким чином повністю знімаючи питання про свою об'єктивність і незаангажованість. До того ж Бартальмай виступив перед нечисленними жителями Брауншвейга, де розповів уже перетворену на мем історію про розп'ятого п'ятирічного хлопчика у Слов'янську.

Восени 2016-го цей дует анонсував вихід у німецький медіа-простір свого нового фільму «Прифронтовий Донець. Небажана республіка» («Frontstadt Donezk. Die unerwünschte Republik») і намагається знайти підтримку на загальнонаціональних телевізійних каналах.

Можна скільки завгодно говорити про абсурдність і відверту шизофренію в російській пропаганді, але факт залишається фактом: її прето нав'язують європейцям. І, мабуть, небагато німців, переглянувши чергову порцію суміші, створеної з фантазії, брехні та ахінеї, задумається про відверту симпатію «незалежного» журналіста Марка Бартальмая до терористів. ■

У Китаї вибори

Але тільки такі, як зручно державі

Був час, коли оптимісти бачили проблиск надії на розвиток демократії в Китаї за правління Комуністичної партії. На їхню думку, прогресу можна було досягнути доволі просто навіть без зміни правил: аби запустити розвиток, вистачило б дозволити реальну конкуренцію на виборах до місцевих рад та й годі. У 1980 році, на початку політики «реформи та відкритості» Ден Сяопіна, це видавалося майже можливим: на виборах до представницьких органів найнижчого рівня по всій країні відбулися перші жваві кампанії за весь період, відколи КПК була при владі. Студенти університетів відкрито кидали виклик самій партії. Нинішній очільник країни Сі Цзіньпін настроєний не допустити такого знову.

Цього року 900 млн китайських громадян закликають голосувати на виборах, подібних до тих, давніших, за правління Дена, що (ненадовго) викликали такий ентузіазм. До кінця року КНР матиме 2,5 млн обраних народних представників, які засідатимуть у місцевих зборах. Це найнижча ланка законодавчої структури держави і єдина, що формується через прямі вибори. Низові збори обирають депутатів зборів вищого рівня. 15 листопада процедура стартувала в столиці Китаю Пекіні. І настрої цього року буде дуже відмінні від того, що панував 36 років тому.

Наразі збори народних представників на всіх рівнях залишаються (як і тоді) формальними органами. Однак від 1980 року партія, коли більше, коли менше, загравала з охочими дозволити більше конкуренції (зазвичай кандидат на виборах один і обирають його таємно партійці). Бунтівних студентів тоді швидко втихомирили, але на дальших перегонах зазви-

чай було по кілька незалежних кандидатів, які намагалися балотуватися; до рад потрапляли одиниці. Пік припав на 2003-й, коли за місяця в зборах народних представників змагалися понад 100 незалежних висуванців. Зі стрімким зростанням середнього класу заворушилась і демократична свідомість. Але партія занервувалася. Отож і придушила такі спроби на виборах 2006-го і 2011-го. Цього року китайці вперше голосуватимуть за депутатів місцевих рад, відколи чотири роки тому Сі став на чолі країни. І влада не спускає ока з претендентів на крісла.

ВЛАДУ ПАРТІЇ!

72-річна Ван Сючжень із Сінюаньлі, району на північному сході Пекіна, каже, що чиновники визнали: згідно з правилами вона може балотуватися, якщо за неї підпишуться 10 виборців. Але не видали їй форми, необхідні для підтвердження підтримки цих людей. Натомість переконували висуванку відмовитися від наміру й не створювати собі проблеми.

Намагалася Ван потрапити й на перегони 2011 року, але безуспішно. Вона каже, що хоче бути обрана, аби «стати містком між такими людьми, як я, з найнижчих рівнів суспільства, що не мають грошей і влади», і тими, хто нею наділений. «У Китаї в народні представники вибивалися тільки особи із владою, як-от керівники підприємств чи директори шкіл», — нарікає вона. Ван, колишня працівниця фабрики, одна з 18 осіб у Пекіні, що публічно заявили про намір балотуватися як незалежні кандидати. Ніхто з них, наскільки відомо, до офіційних виборчих списків не потрапив.

Така сама ситуація в інших регіонах Китаю. Ву Ліцзюань, звільнена працівниця банку з міста Цяньцзян у центральній провінції Хубей, каже, що понад шість місяців вивчала електоральне законодавство. Цьогоріч вона вперше намагається зареєструватись як кандидат; її мета — поліпшити обізнаність суспільства із системою місцевих виборів. Жінка розлучена й живе окремо від дітей. Сподівається, що це допоможе захистити їх від наслідків її політичної активності.

Яо Ліфа так само житель Хубею. Він один із найактивніших адвокатів низової демократії. Яо вдалося не тільки зареєструватися кандидатом на виборах, а навіть виграти — у 1998-му. Щоправда, п'ять років потому він цей мандат утратив через сфальсифікований, за його словами, процес. Відтоді активіст продовжує свою справу: навчає та заохочує балотуватися інших, зокрема й Ву Ліцзюань. Через його діяльність Яо торік ненадовго заарештували. Він обережно каже іно-

земному журналістові, що «в ці дні не вільний і не може говорити по телефону». Але нещодавно з іншими 57 майбутніми незалежними кандидатами оприлюднив заяву. Обрання «зіпсутих» людей призведе до «зіпсутих» дій чиновників, як стверджує група. «Ми не можемо більше корчити дурників, вдавати із себе наївних».

Державна пропаганда навколо цьогорічних виборів здебільшого акцентує на необхідності боротьби з корупцією. Одиниці намагаються пробитися до рад, аби просувати демократію. Значно більше кандидатів прагнуть купити мандати, щоб опинитися там, де рука руку мие, і домовлятися з багатими та могутніми законотворцями. Корупція пронизує кожен рівень системи зборів народних представників. У вересні за «купівлю голосів та підкуп» із національного парламенту вигнали його 45 членів (загалом у законодавчому органі близько 3 тис. осіб). Їх обирали провінційні збори Ляоніну, що на північному сході Китаю. З останніх за шахрайство виключено 523 депутатів, або ж близько 85% усього складу. Офіційні ЗМІ описали масштаб події як «історично безпрецедентний».

Боротьба з корупцією та придушення незгоди — це ключові елементи правління Сі. На початку його каденції дехто сподівався, що він виявиться дещо ліберальнішим за свого попередника Гу Цзіньтао. Але дуже швидко

з'ясувалося, що політичні реформи в нього не на порядку денному. «Абсолютна влада веде до абсолютної корупції, а отже, влада без нагляду дуже небезпечна», — написав Ван Цзішань, керівник відомства з боротьби проти державного хабарництва в уряді Сі Цзіньпіна, у статті, що вийшла 8 листопада в рупорі партії «Женьмінь жибао». Та ані він, ані Сі не виказують жодно-

НА ПОЧАТКУ КАДЕНЦІЇ СІ ЦЗІНЬПІНА ДЕХТО СПОДІВАВСЯ, ЩО ВІН ВІЯВИТЬСЯ ЛІБЕРАЛЬНИШИМ ЗА ПОПЕРЕДНИКА. АЛЕ ДУЖЕ ШВИДКО З'ЯСУВАЛОСЯ, ЩО ПОЛІТИЧНІ РЕФОРМИ В НЬОГО НЕ НА ПОРЯДКУ ДЕННОМУ

го наміру давати зборам народних представників більше свободи, яка уможливила б їхній контроль за партією.

Риторика китайських урядовців не завжди була такою похмурою. У 1987 році Ден Сяопін сказав, що поступово на вищих щаблях системи запроваджуватимуть прямі вибори й за «півстоліття» вони приведуть до загальних виборів керівництва країни. Нині немає і натяку на те, що бачення Дена бодай починають утілювати. ■

ЕСПРЕСО
УКРАЇНСЬКИЙ
ПОГЛЯД НА СВІТ

ЧЕСНА РОЗМОВА ПРО МАЙБУТНЄ

ТОК-ШОУ

ПОЛІТКЛУБ
ВІТАЛІЯ ПОРТНИКОВА

ЛІЦЕНЗІЯ НА МОВЛЕННЯ
СЕРІЯ № 00325-М ВІД 30.08.2011

ЩОП'ЯТНИЦІ о 21:30

Війна vs діалог

Михайло Якубович

Як сунітсько-шиїтський конфлікт змінює обличчя мусульманського світу

Загравання з шиїтами. Росія має союзників серед іранських та сирійських еліт, що ворогують із сунітами

Сьогодні пояснити різницю між сунітським і шиїтським ісламом — це, можна сказати, найпопулярніший тренд серед тих, хто претендує на обізнаність у близькосхідних питаннях. Деякі з наших земляків розуміли цю відмінність іще в XVII столітті. 1683 року відомий український полеміст Іоанікій Галятівський видав у Чернігові антимусульманський трактат «Аль-Коран Магометів», де розповідав, як турки воюють із персами, бо перші шанують Мухаммада, а другі — Алі. Звісно, ця думка дещо викривлена, але вона відображає той факт, що європейці досить давно помітили в близькосхідних протистояннях власне внутрішньоісламський чинник.

ЯК РОЗРІЗНИТИ

Будь-який підручник з ісламу обов'язково розповість, що у вченні є три напрями: суніти, шиїти, хариджити. З останніми, щоправда, труднощі: самі хариджити, які нині представлені лише оманськими й північноафриканськими ібадитами, теж зараховують себе до сунітів. А термін «хариджизм» у популярному використанні слугує для позначення деструктивних явищ, зокрема насилля стосовно інших мусульман. Узагалі сучасний ісламський світ багатий на різні суперечливі та проблемні поняття, прийнятні для одних та

образливі для інших; суніти «обзивають» шиїтів, шиїти — сунітів тощо.

Провести універсальну межу між сунітами та шиїтами досить складно, але є певна логіка, на якій ґрунтуються ці два тлумачення ісламу. Для сунітів одкровення завершилося на Корані й постаті Мухаммада (історично відображений у Суні, переказах про те, що робили він та його сподвижники). У шиїтів одкровення триває і після відходу пророка; так, його рівня вже не матиме ніхто, але рівень *імамів* (провідників) здобудуть його двоюрідний брат Алі, онуки Хасан і Хусайн і так далі по родоводу, до сьомого чи дванадцятого покоління, залежно від того, про яку течію в самому шиїзмі йдеться. Отже, релігійним авторитетом для шиїтів є не лише Коран і те, до чого закликав сам Пророк, а ще й той великий «текст», який формувався кілька століть і якого суніти, своєю чергою, не визнають. Для суніта істина вже відкрита в Корані й Суні; у шиїтів її шукали й шукають досі, чекаючи повернення «прихованого імама», який урятує світ від несправедливості. Між шиїтами й сунітами чимало також обрядових відмінностей, починаючи від творення молитви й завершуючи святами та прощеною до «святих місць». Щоправда, в багатьох із цих питань є розбіжності й між самими сунітами: скажімо, представники малікітської школи в молитві тримають руки так само, як шиїти, а питання про те, чи допускається відвід-

увати місця поховання «наближених до Бога» праведників, уже кілька століть ділить сунітів на традиційних і салафітів. У шиїзмі історія ще складніша: тут є й імаміти-«дванадцятники» (за кількістю імамів), й ісмаїліти, й друзи, й алавіти, і ще кілька менших груп.

Чи можна сьогодні говорити про глобальну війну шиїзму й сунізму? З одного боку, її контури окреслено подіями останніх 10–15 років. Фактично в усіх державах, де присутня значна частка шиїтів, точаться військові конфлікти. Ємен, де шиїти-зейдити (відомі як хусіти) ведуть боротьбу проти сунітського уряду; Сирія, де алавіти — прихильники Башара Асада за підтримки шиїтської ж таки «Хезболли» й іранських сил протистоять сунітській опозиції та «ІДІЛ»; Ірак, де від 2003 року триває сунітсько-шиїтський конфлікт. Зберігається напруженість у Пакистані, Саудівській Аравії, Бахреїні; загалом антишиїтська риторика стала масовим трендом багатьох близькосхідних медіа, і це на додаток до вкрай проблемних відносин Ірану й арабських країн Перської затоки. За межами Близького Сходу, втім, ситуація дещо спокійніша: тут спадає на думку й пострадянський простір, зокрема Азербайджан, де стосунки між шиїтами й сунітами складаються набагато краще.

Інше питання — чи справді саме релігія є рушійною силою цих конфліктів, чи протистоять сунітський світ шиїтському; як в Іраку, так і в Сирії та Ємені на релігійне життя накладається чимало політичних й економічних чинників. Іще у 2011 році, на початку сирійського конфлікту, я зустрів у Варшаві одного сирійця з Ель-Камишли, який прямував до Швеції. Коли я запитав, чи справді можливий прямиий конфлікт між шиїтами-алавітами й сунітами, Амір (так його звали) відповів: «Та ці питання, шиїти чи суніти, тут ні до чого... Це все політика, просто політика». Більш ангажовані в конфлікт мусульмани, утім, однозначніші в судженнях: суніти закидають шиїтам «проросійськість і проіранськість», натомість шиїти вбачають у діях сунітських сил «змову з Америкою». Ісламські організації багатьох країн розповсюджують полемічну літературу, а в мусульманському світі (по обидва боки «барикад») досить популярні доробки «фахівців із Іншого» — сунітських критиків шиїзму або шиїтських критиків сунізму. Останнім часом ця полеміка за обсягом виданих праць навіть не поступається традиційним дискусіям із християнством.

АЯТОЛА ЧИ ЕМІР

Шиїти й суніти справді сприймають ідею влади дещо по-різному. Для шиїзму історично характерний ідеал правителя, який буде не світським, а передусім духовним авторитетом, тобто матиме повноцінне право тлумачити іслам. Історично цими постатями, як вважають шиїти, були нащадки Пророка — імами, а в наш час, наприклад, популярна концепція «влади законодавця» (*вілайат е-факіє*). У сунізмі натомість халіф досить рано став просто «еміром вірних», рушієм військово-політичного апарату, а ось релігійний авторитет мають учені-улеми, за якими визнано певну спадковість у передачі знання від Пророка та його сподвижників. Для шиїзму, як наслідок, характерніший культ особи; якщо для сунітів завершеним повноцін-

ним ідеалом для наслідування є лише Пророк, то в шиїтів маємо «родину Пророка», його нащадків-імамів, які володіють «вродженим знанням» і «непогрішимістю». У сучасній політичній культурі зустрічаємо ще й шанування одноосібних авторитетів (наприклад, «знаків Божих» — аятол), що стало особливо помітним у період після так званої ісламської революції в Ірані. Для багатьох сучасних напрямів політизованого шиїзму лояльність до якогось лідера ставала мало не ознакою належності до віри взагалі; так, пригадуються відео й свідчення очевидців із Сирії, де провладні сили змушували противників режиму ставати на коліна, лідувати портрет Башара Асада й говорити: «*Ля іляга ілля Асад*» («Немає бога, крім Асада»). В Ірані, наприклад, на кожному кроці можна побачити портрети аятол Хомейні і Хаменеї; власне, чи не перше, що помічаєш у Тегерані, виїшовши з аеропорту (імені «імама Хомейні», звісно), є величезний мавзолей самого Хомейні. На додаток до цього для шиїзму характерний іще й культ мучеництва; це чи не єдина мусульманська група, яка вшановує пам'ять про Хусайна, онука Пророка, заповіданням собі тілесної шкоди; так званий тадриб, самобичування, коли вірник-шиїт завдає собі кривавих ударів ланцюгом. Ідея мучеництва мала і свій ідеологічний вимір: Алі Шаріаті (1933–1977), один із провідників «ісламської революції» в Ірані, писав, що, гинучи в ім'я віри, мученик утверджує своє ім'я, надає йому істинного сенсу.

У політичному шиїзмі, передусім тих ідей, які офіційно пропагуються в Ірані, сформувався певний культ насилля на експорт — ісламізації всього світу за власним зразком. Попри всі форми та зближення із Заходом, Іран залишається головним осередком антиамериканізму й антизахідництва на Близькому Сході, не кажучи вже про постійну антиізраїльську риторіку. Пригадую, як у Центрі міжнародних конференцій у Тегерані, де я був учасником конференції з розмаїття культур і прав людини, під портретом Хомейні було вміщено велику шафу з книжками «світової філософської скарбниці»; переклади Гегеля, Шопенгауера, Ніцше, але вище за всіх стояв «*Mein Kampf*» Адольфа Гітлера. Насправді Іран зазнав помітних інтелектуальних утрат у постреволюційний період: чимало представників інтелігенції, зокрема й релігійної еліти, покинули країну, бо не вважали «ісламську революцію» справді ісламською.

ГЕОПОЛІТИЧНІ ОРІЄНТИРИ ТА СОЮЗНИКИ

Отже, спостерігаємо політизацію як шиїзму, так і сунізму; і важко сказати, що є сьогодні більшим злом для Близького Сходу: шиїтський режим Асада разом із «Хезболлою» та іранськими найманцями чи сунітська «ІДІЛ», до якої долучилися комбатанти з десятків країн світу. Зрозуміло, що як перші не репрезентують усіх шиїтів, так і другі не відображають думки сунітів (понад те, чимало сунітських релігійних діячів проголосили «іділівців» «хариджитами»). Цікаво, утім, як у цьому випадку шиїтський та сунітський світи знаходять підтримку сторонніх сил: якщо суніти здебільшого орієнтуються

на Захід (передусім США), то для шіїтів за останні роки союзником стала Росія. Розвиваючи логіку Гантінгтона, можна говорити про «шіїтсько-православне» та «сунітсько-протестантське» протистояння в регіоні; ідеолог євразійства Александр Дугін не так давно заявляв, що «російсько-шіїтський альянс — це не просто геополітика, це глибинна спорідненість релігійного типу». Хоч би яким маргінальним здавався Дугін, за останні роки Росію (і тамтешніх мусульман-сунітів) багато разів відвідували шіїтські релігійні лідери. На різноманітних конференціях та інших заходах звучала риторика «традиційних цінностей», омріяної «духовності», якою начебто так вирізняються Росія та Іран і яку так давно втратив «матеріалістичний» Захід. «Права людини — це не право на розпусту, навпаки... це право очей бачити прекрасне, право вух чути добре, право язика говорити гідне», — оповідала в одній зі своїх програм офіційна радіостанція Ірану. Не так давно й предстоятель РПЦ Кірілл прямо заявляв, що права людини — це «ідолопоклонство» й «глобальна ересь»; як бачимо, риторика і деяких шіїтів, й деяких православних співзвучна й означає своєрідне продовження політичного альянсу.

Суніти, своєю чергою, також баланують між антизахідництвом та пошуком підтримки в ЄС і Штатах; якби не американська присутність у країнах Перської затоки (яку араби називають Арабською), місцевим монархіям було б складно втримати ситуацію, адже шіїтські сили діють і в Бахреїні, і в Саудівській Аравії. Те саме стосується й Сирії, де Захід підтримує неадекватну опозицію; власне, ці «помірковані сунітські сили», які репрезентують «ісламізм», демонструють певну готовність до політичного діалогу, розглядають можливість демократизації (проведення виборів) тощо. Після того як колись потужний арабський націоналізм, соціалізм та інші сили постушилися в сунітському світі ісламістам, Захід постав перед вибором, із ким працювати далі: будуть це ліберали, яких «арабська вулиця» практично не чує, чи все-таки помірковані сили, єдині, хто може вибити ґрунт із-під популістичного радикалізму.

У різних країнах, утім, ситуація не однакова; що далі від «параду незалежностей» середини ХХ століття, коли територіально сформувалася більшість держав мусульманського світу (до того колонізованих Заходом), то сильніше видозмінюються кордони. Ми перебуваємо десь на шляху до нових перемовин і угод, після яких, цілком імовірно, отримають інші кордони такі держави, як Ємен, Сирія, Ірак. А точніше, той поділ, який уже є нині і який стає дедалі відчутнішим, формалізується на папері. І зумовлений він буде саме етноконфесійним чинником, протистоянням арабів та курдів, шіїтів та сунітів. На цьому тлі чимало хто в ісламському світі ностальгуватиме за колишніми імперіями, як-от Османська, тим більше що керівництво Туреччини, уже ангажоване у військове протистояння в Сирії та Іраку, дедалі частіше заявляє про необхідність перегляду «нав'язаних» їй кордонів. Іще років 10 тому цілком світська держава сьогодні на всю потужність задіяла релігійний чинник, особливо на тлі протистояння Ердогана й Гюлена, коли Анкара закликає сусідні мусульманські держави визнати прибічників останнього «терористами».

«Дефрагментація» Близького Сходу, як бачимо, стала кривавою ареною і для внутрішньої, і для геополітичної боротьби. На цьому тлі голосів, які закликали б до об'єднання, порівняно небагато; наприклад, у середині 1950-х були спроби вибудувати своєрідний «ісламський екуменізм» (*такарруб* — «наближення»), підписували відповідні декларації, передусім за участю провідних центрів сунізму та шіїзму-імамізму. Сьогодні ситуація змінилася: для багатьох сунітських урядів шіїти стали прямою загрозою державному ладові, а для шіїтських меншин власне суніти — агентами «світового імперіалізму» й ворогами віри. Заходи, пов'язані з діалогом між шіїтами й сунітами, які відбуваються останніми роками, часто теж мають відверту політичну мету; наприклад, ключовими постатями на нещодавньому форумі «Єдність ісламу — єдність мусульман», який відбувався в Москві, були представники іранських шіїтів та російських сунітів; зрозуміло, що офіційні сунітські організації РФ, які підтримали агресію в Сирії, а також шіїтські кола Ірану (у цьому випадку союзники Кремля й режиму Асада) перебувають на «одній хвилі», засуджуючи всіх своїх опонентів як екстремістів. Водночас у Сирії представники різних напрямів ісламу щодня бачать одні одних у прицілі автоматів. Слід, вочевидь, говорити саме про це, а не просто декларувати якісь «спільні цінності» чи «загальнолодське благо».

НАЙБЛИЖЧИМ ЧАСОМ БОРТЬБА ШІІТІВ І СУНІТІВ СТАНЕ ОДНІЄЮ З ВИЗНАЧАЛЬНИХ ДЛЯ СУЧАСНОГО ІСЛАМУ. А СТОРОННІ СИЛИ ТРАДИЦІЙНО «ПОДІЛЯТИМУТЬ І ВОЛОДАРЮВАТИМУТЬ»

І все-таки робити висновки про глобальне сунітсько-шіїтське протистояння немає сенсу. Вулицями європейських міст ходять і шіїти, і суніти, які емігрували із Сирії чи інших країн; у нас, в Україні, де також є шіїти, антишіїтської риторики від сунітів практично не чути. Там, куди ще не докотилася війна, де, власне, немає чого ділити матеріально, відносини між шіїтами й сунітами залишаються цілком толерантними. Не можна не згадати, наприклад, і шіїтів-ісмаїлітів, центр яких нині базується в Лондоні і які відомі своїми гуманітарними проектами в деяких шіїтських регіонах, наприклад у Таджикистані. На пострадянських теренах навіть існують духовні управління мусульман, що об'єднують шіїтські й сунітські громади (у Білорусі). Парадоксально, але для деяких сунітських діячів діалог із шіїтськими може бути легшою справою, ніж із сунітами іншого тлумачення ісламу, як, скажімо, це відбувається із прихильниками суфізму. Але знову ж таки в тих випадках, коли релігійні лідери не вбачають загрози в іншому, коли той інший не претендує на чужу «канонічну територію». Що буде далі, покаже час, але, судячи з тенденцій, найближчими роками боротьба шіїтів і сунітів стане однією з визначальних для сучасного ісламу. А сторонні сили традиційно «поділятимуть і володарюватимуть», коригуючи взаємний вогонь далеко від лінії внутрішньомусульманського фронту. ■

День триффідів

Що більше фотосинтезу, то повільніше зростає рівень CO₂ в атмосфері. Поки що

У 1972 році дорогою на Місяць екіпаж «Аполлона-17» зробив знімок, який згодом став чи не найзнаменитішим в історії лодства. На Blue Marble (у перекладі «Блакитна кулька») видно Землю з Космосу: вона як блакитна сфера, помережана брудним суходолом, а над нею згустки білих хмар.

Але сучасні знімки Землі інакші на вигляд. Планетою — від центральної Африки до Європи та Південно-Східної Азії — шириться зелень. За деякими оцінками, у період із 1982 по 2009 рік на поверхні Землі з'явилось близько 18 млн км² нової рослинності. Це удвічі більше за площу США.

Збільшення зелених площ — наслідок зміни клімату. Планета нагрівається, тож там, де раніше багатьом рослинам було надто холодно, тепер стає дедалі комфортніше. Рослинність, своєю чергою, теж впливає на клімат. За даними команди науковців на чолі з Тревором Кінаном із Національної лабораторії ім. Лоуренса в Берклі, які нещодавно опублікували результати своїх досліджень у Nature Communications, збільшення зелених площ може сприяти сповільненню зміни клімату.

У 2014-му люди викинули в повітря близько 35,7 млрд т вуглекислого газу. Цей показник різко зростає із середини ХХ століття, доти за рік викидалося лише близько 6 млрд т. Підвищується й концентрація CO₂ в атмосфері — з 311 частинок на мільйон (ppm) у 1950-му до трохи більш як 400 у 2015-му. Але темпи її зростання від початку цього століття, схоже, сповільнюються. За даними Кінана, між 1959-м і 1989-м рівень CO₂ підвищувався від 0,75 до 1,86 ppm за рік. А з 2002-го і донині ледве зрушив із місця. Інакше кажучи, хоча сьогодні люди викидають більше вуглекислого газу, ніж будь-коли, він лишається в повітрі в менших обсягах, ніж можна було б сподіватися.

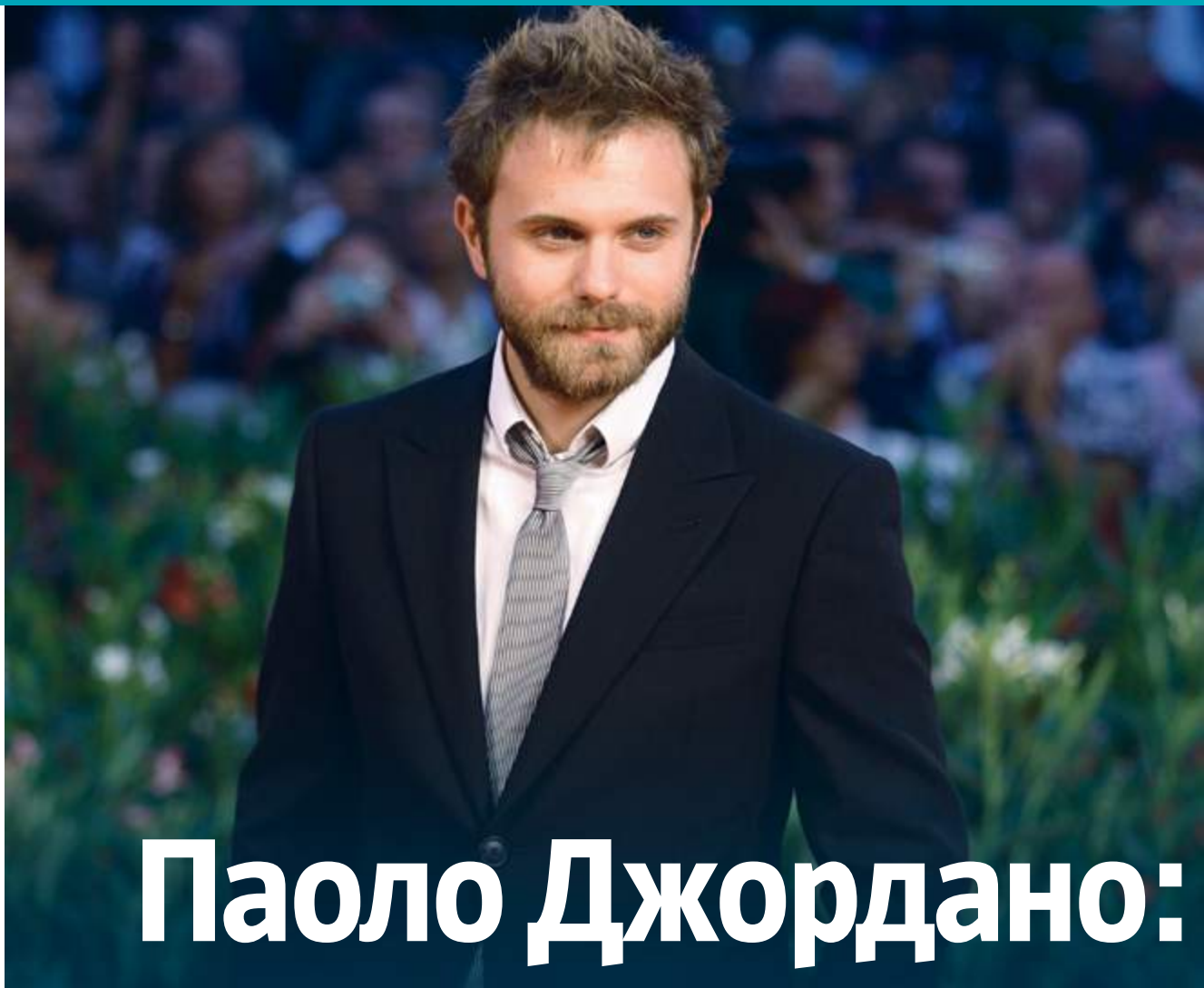
Заповнення атмосфери вуглекислим газом дещо схоже на заповнення ванної без затички: рівень води піднімається тільки тоді, коли з кранів виливається більше, ніж виходить у стік. Кліматологи називають процес виведення CO₂ з повітря повітряним стоком. Одним із таких стоків є океани. Іншим — фотосинтез: він перетворює двоокис вуглецю у процесі взаємодії з водою та світловою енергією від сонця на цукри, а ті беруть участь у нарощуванні рослинної тканини. Таким чином, вуглець залишається в деревині та листі. До кінця ХХ століття в такий спосіб виводилося близько 50% CO₂, який люди викидали в атмосферу щороку. Тепер близько 60%. Стоки для нашого вуглекислого газу, схоже, стали ефективнішими, однак нюанси процесу поки що не з'ясовані. Поеднавши спостереження за процесами на землі та в атмосфері, показники із супутників і комп'ютерне моделювання, команда Кінана дійшла висновку, що головним поясненням тут є швидше заповнення площ рослинністю. Це логічно: коли зростає концентрація CO₂ в повітрі, пришвидшується й фотосинтез. Дослідження, проведені в теплицях, виявили, що фотосинтез у рослинах може відбуватися на 40% швидше, коли концентрації CO₂ на рівні

475 і 600 частинок на мільйон. Делегатам на останньому раунді переговорів про клімат в ООН у Марракеші це може видатися доброю новиною. Але активніший фотосинтез тільки пригальмовує зміну клімату. Його дія надто слабка, аби її розвернути в інший бік. І довго він не триватиме, каже Кінан. Крім того, рослини живуть не фотосинтезом єдиним. Взяти, наприклад, воду: зі зміною клімату вологіші місця, найімовірніше, стануть ще вологішими, сухі — ще сухішими. Екстремальні посухи й потопи посилюватимуться. Може змінюватися випадання дощів, а відтак якісь місця на планеті стануть менш сприятливими для рослинності, що буває там зараз. І хоча від більших концентрацій CO₂ рослини вирають у короткостроковій перспективі, коли стає надто спекотно, вони страждають.

Нинішній процес матиме й складніші наслідки. Багато нової рослинності з'явилось в холодних регіонах. Однак якщо сніг і лід відбивають сонячне світло, то рослинність його всотує. Тож, якщо на півночі зелені більшатиме, це може призвести до подальшого потепління там. Що, своєю чергою, означає викид більших обсягів метану з тундри, де тануть сніг. Деінде підвищення температур може вбити тропічні ліси. За результатами одного з досліджень, у разі потепління на один градус тропічні ліси можуть виробляти парникових газів стільки, скільки люди за п'ять років.

Деякі дослідники вважають, що ефект від глобального озеленення вже послаблюється. Кожні кілька років через кліматичне явище Ель-Ніньйо тропічний Тихий океан значно підігривається, а через це температура піднімається по всьому світу. Останнє Ель-Ніньйо 2015–2016 років побило всі рекорди. За словами кліматолога з Університету Східної Англії Корінн Ле Кер, це означає, що рослини, можливо, вже стали менш потужними стоками для вуглекислого газу, ніж були в період, коли їх вивчала команда Кінана. Якщо так, то глобальне озеленення дає коротку передишку. А єдиним вирішенням проблеми є зміна наших звичок у використанні викопних енергоносіїв. ■

Паоло Джордано:

ФОТО: REUTERS

«Для мене важливо захистити читацьку свободу інтерпретації»

Спілкувалася
Ганна Трегуб

Про зв'язок між математикою та літературою, феноменологічний підхід до звичайного людського життя й місце психологізму в художніх творах *Тиждень* розмовляв із наймолодшим в історії лауреатом італійської літературної премії «Стрега» Паоло Джордано.

Кожен із ваших романів обертається довкола короткої, але змістовної метафори. Наприклад, для першого ви обрали назву, пов'язану з простими числами, феноменом із царини математики. Наскільки ця наука багата на образи, здатні прислужитися літературі?

— Прості числа видаються доволі нескладною математичною проблемою. З одного боку, кожен розуміє, що це таке, бо всі вивчали в школі чотири головні арифметичні дії. Водночас прості числа огорнуті своєрідною таємницею, бо нам не під силу передбачити, яке саме з них буде наступним визначенням, бо для цього немає свого чіткого математичного закону.

Таке просте явище породжує дуже складні питання, над вирішенням яких нині працюють найкращі математики світу. Головний герой мого роману «Самотність простих чисел» математик Маттіа працює над питанням, дотичним до проблематики простих чисел, конкретніше — функцією Рімана, яка стосується питання їх прогресії. Річ у тім, що ніхто наразі не міг відкрити цю маленьку таємницю, але спроби зробити це подарували нам багато цікавих і складних математичних рішень сучасності.

Я припинив роботу в царині фізики, цілком облишив її. Це правда, що математики та фізики мислять і сприймають світ довкола в дуже специфічний спосіб. Так, серед них є ті, кого можна назвати геніями. Водночас вони мають низку проблем у житті, яке ми називаємо реальним, щоденним. Їхні дослідження належать до тих, які захоплюють повністю. Це можуть бути абстракції щодо нескінченно великих чи малих просторів, їхнього зв'язку тощо. Але подекуди

такі мисленнєві практики є вельми нездоровими для особистості, бо ведуть до відчуження від життя, а це небезпечно. Для мене це теж було загрозливо, бо я пережив таку тенденцію. Написане мною не так спирається на опис реального життя, як торкається власне людини, котра хоче певним чином порятуватися від того, що зносить її вбік від інших. Є багато інших речей, які можуть мати такий самий ефект своєрідної сегрегації, як-от залежності різних видів. Фізика високих енергій — не дуже багатолюдна галузь науки. У ній виживають хіба що диваки, які часто виявляються геніями.

Спосіб опису подій, композиція ваших творів викликають прямі паралелі з доробком європейських філософів-феноменологів. Чи коректно було б назвати феноменологічною манеру вашого письма?

— Власне, це частина того, як я сприймаю світ. Як учений я працював у галузі фізики високих енергій, котра так і зветься — феноменологія. Мені до вподоби знаходити глибини в поведінці людей, а зтім інтерпретувати побачене. Але пишучи я намагаюся викласти все, що хотів, до моменту початку такої інтерпретації. Тлумачення залишаю самим читачам, якщо вони його потребують. Якщо ні, то в цьому нічого поганого, адже моє завдання не навчити чогось читача й не загострити його увагу на чомусь специфічному. Насправді перед ним історія про когось, хто може бути на нього схожий. Для мене важливо захистити читачську свободу інтерпретації написаного тим чи тим автором.

Моя третя книжка «Чорне і сріблясте» — своєрідна феноменологія молодої родини. І те, що я пишу зараз, теж стосується питань сім'ї. Думаю, про її зв'язок із попередніми романами я почну розмірковувати вже дописавши, аби не збиватись і не відволікатися. Одна з проблем, із якою я стикаюсь як автор, котрий намагається розвиватись у письмі, полягає в тому, що реальне життя розвивається набагато повільніше, ніж очікуєш, і зовсім інакше, ніж відчуває письменник. Потрібно багато часу, аби побачити перспективу змін. Подекуди просто твориш, а потому зауважуєш, що у твоєму письмі є речі, які відрізняють текст від того, з чого починав.

Паоло Джордано народився 1982 року в Турині. Навчався в Туринському університеті, здобув науковий ступінь PhD з фізики елементарних частинок. Автор бестселера «Самотність простих чисел». За цей роман у 2008-му отримав дві престижні італійські літературні нагороди: премії «Стреґа» (став наймолодшим в історії її лауреатом) та «Камп'єлло». Інші два його романи — «Людське тіло» (2012) та «Чорне і сріблясте» (2014).

Ви не оминули увагою тему війни та участі в ній молодих співвітчизників. Чому, кажучи про своїх однолітків, героїв роману «Людське тіло», які пройшли крізь збройний конфлікт в Афганістані, ви називаєте їх «зруйнованим поколінням»?

— Цей твір справді стосується досвіду молодих італійців мого покоління, які пережили афганську військову кампанію. Це дещо зовсім відмінне від того, що відбувається в їхньому середовищі тут і нині. Якщо говорити про головних героїв книжки, то це молоді люди, професійні військові, які потрапляють у далеку країну, про яку вони знають дуже мало або майже нічого. Перебуваючи й воюючи там, вони виконують фактично накази згори, не до кінця розуміють причини й не зовсім поділяють мету збройного протистояння, у якому беруть участь. Змальована ситуація зовсім відмінна від тієї, яку маємо у вас, в Україні, де всі учасники чітко мотивовані воювати за ту чи ту сторону.

Війна в Афганістані є для мене чимось дивним та інтригуючим водночас, бо що спонукає 20-річну людину, яка живе в мирній державі, вирушити воювати до такого краю? Це запитання я поставив собі передусім, навіть перед тим як поїхати до розміщеного там італійського військового контингенту. І єдиний вид мотивації, який зміг виокремити з моїх розмов із молодими італійськими вояками, була персональна екзистенційна. «Людське тіло» — роман-дослідження, вибудований довкола цього. Мої герої намагаються зрозуміти, чому ж вони такі поїхали в забуте Богом небезпечно закрайсьвіття. У певному сенсі це книжка про молодих італійців, яким нині 20–30 років, ніж про конкретну війну. Мені малоцікаві її політичні чи геополітичні аспекти.

ГОЛОВНІ
РОЗСЛІДУВАННЯ
КРАЇНИ

ПЕРШІ ДЕТАЛІ
ПРО ГОЛОВНЕ
ЩОСУБОТИ 21.00

Коли я кажу про «зруйноване покоління» в контексті «Людського тіла», то певною мірою дозволяю собі семантичні неточності, що можливі в усній мові, особливо коли розмова точиться англійською, яка мені не рідна. Повертаючись до питання сенсів, скажу: мені важливо цілком раціоналізувати міру руйнування, про яке йдеться. Метафори тим і добрі, що вони відбивають речі, про які говорить мовець чи письменник, але не роблять цього повною мірою. Назва виникла сама собою. Вперше потрапивши до невеличкого військового табору італійців в Афганістані, який описано в моєму творі, я побачив пустелю й гори довкола, небо, що нависає згори, картинку, яка не змінюється. Власне, намагався писати про людей мого віку. Я ніколи до пуття не поясню конкретно, чому та місцина так на мене вплинула, але побачене дало мені змогу написати те, що я написав у «Людському тілі». Мабуть, перше запитання, яке в мене виникло після контакту з нашими військовими в Афганістані, було: «Чому вони тут?». І перша гіпотетична відповідь — що це їхня можливість якось заховатися від чогось іншого, що було поза тим

НІ ПРО ЩО, КРІМ СВОГО СУСПІЛЬСТВА, Я НЕ ПИШУ. КОЛИСЬ Я ВСТАНОВИВ ДЛЯ СЕБЕ ЧІТКІ РАМКИ УЯВИ ТА ЕМПАТІЇ. МОЯ УЯВА НЕ БЕЗМІРНА Й НЕ БЕЗДОННА. НАМАГАЮСЯ ЛИШАТИСЬ У ТИХ СФЕРАХ, ДЕ І РОЗУМ, І ЧУТТЯ КАЖУТЬ МЕНІ, ЩО Я ЇХ ЗДАТЕН ОСЯГНУТИ

місцем. Йдеться певним чином про бажання уникнути великого обсягу маленьких відповідальностей, які життя накладає на нас щодня. Таким чином, написане мною — це мікс раціональних думок про війну, моє покоління та людей як таких і моєї особистої проєкції та сприймання тієї ситуації, у якій вони опинились. Усе це жодним чином не претендує на об'єктивність.

Так чи так, усі ваші твори торкаються щоденного життя і щоденних проблем італійців, їхніх маленьких, ніби неполювальних проблем. Чи приваблюють вас сюжети й теми, які виходять поза ці межі?

— Ні про що, крім свого суспільства, я не пишу. Колис я встановив для себе чіткі рамки уяви та емпатії. Моя уява не безмірна й не бездонна. Пропоную повернутися до мого роману «Людське тіло», бо він є непоганим прикладом у цьому випадку. Там я розповідаю про війну в Афганістані з італійського погляду. Пишучи цю книжку, я запитував себе, чи маю дати слово протилежній стороні. І зрозумів, що не можу. Не зайду я так далеко у своїй уяві. Намагаюся лишатись у тих сферах, де і розум, і чуття кажуть мені, що я їх здатен осягнути.

Насправді реакція читачів на те, що я пишу, для мене абсолютно непередбачувана. І в цьому нічого злого. Очікування мої в такому сенсі ніколи не справджуються. Тож я припинив розмірковувати про читачів. Практично ні про кого не думаю, коли пишу.

Закінчаються теми в окреслених мною межах — буде інша робота. Коли чесно, то я не сприймаю як щось належне ту ідею, що буду письменником решту свого життя. Є теми, які я собі визначив, і межі. Їхня кількість цілком вичерпна. Можна ставати дедалі кра-

шим письменником, та при цьому втрачати натхнення. Сподіваюся, що реалізую все задумане, а потім просто зупинюся. Пишу потрошку, не щодня. Робота над художнім твором учить, що не все й не завжди сплануєш наперед. Тож доводиться комбінувати.

Чи є у ваших романах місце для психології? Якщо так, то якого вона стибу і яку роль відіграє в оповіді?

— Мені подобаються маленькі, закриті світи, коли я пишу. Власне тому місцем дії свого другого роману обрав військовий табір, бо це ізольований, маленький, закритий простір. Це дає мені змогу зрозуміти й вивчити динаміку того, що там відбувається. У великому світі як письменник я гублюся. Дія жодного з моїх романів не розгортається в мегаполісі. Як людина люблю великі міста, але як автор практично не можу вписати своїх героїв у такі декорації.

Психологія захоплює мене, але я намагаюся триматися від неї відокремлено. Річ у тім, що вона як наука не надто хороший компонент для роману. У художніх творах до ідей психології треба доходити зовсім іншими шляхами. Через маленькі речі, через феноменологію героїв, а не через накинуті автором діагнози. Інакше вони будуть несправжні, твої персонажі. Таким чином, можна не співпереживати з ними якісь емоційні речі, любити чи страждати, а певним чином робити їм протекцію.

Коли за літературними творами, зокрема вашими романами, знімають кіно, то це якось впливає на них самі? Яким є цей вплив?

— За моїм першим романом зняли кінострічку. Вона дуже відрізняється від книжки. Але це не та частина життя літературних творів, яку я вважаю цікавою. Книжки має вистачати в тому вигляді, у якому вона існує. Проте в реальному світі якщо хтось хоче зробити з вашого літературного твору фільм і ви йому принаймні вірите, то що ж — будь ласка. Але така практика не має для мене якогось особливого значення.

Стосовно екранізації романів мене непокоїть одне: фільм завжди вносить свої корективи до того уявного світу, що створений книжкою, певним чином замкає його. Якщо без такого можна обійтися, це вельми непогано.

Сучасна італійська література не зводиться до творів Умберто Еко та Алессандро Барікко й тем, яких вони торкаються. Чим вона сьогодні дишає і які аспекти життя вважає актуальними для описання нині?

— Умберто Еко важко назвати письменником, чи суто письменником. Він видатний мислитель, і для мене його письменство — побічний продукт інтелектуальної діяльності. Мене можуть звинуватити в тому, що я не визнаю його виключно романістом, проте я впевнений, що це так.

Думаю, в сучасній італійській літературі не існує єдиного мейнстріму. Нині багато пишуть про каморру (мафію на півдні Апеннінського півострова. — Ред.), чимало є романів, подібних до написаного Еленою Ферранте. Власне, обидва ці напрями мені чужі. Інші літератори — есеїсти, що працюють в авторських техніках. Тема, яку порушують в італійській літературі нині, — закриті життя кримінальних структур. Мене все це не приваблювало ніколи, але воно є релевантним для моєї країни. ■

Н И Г А Р Н Я

21–27 листопада

чекаємо Вас на таких заходах
у Книгарнях «Є»

Київ (вул. Лисенка, 3):

23 листопада, 18:30 — презентація книжки Олени Стяжкіної «Мовою бога» за участю Олени Стяжкіної, Катерини Сінченко, Леоніда Фінберга. Спільно з видавництвом «Дух і Літера».

25 листопада, 18:30 — день народження книжкової серії «Теплі історії». Модерує Слава Світова. Спільно з видавництвом «Брайт Стар Паблішинг».

26 листопада, 18:30 — презентація книжки «Карпати на трьох» за участю Петра Мідянки, Назара Федорака, Василя Зеленчука. Спільно з видавництвом «Брустури».

Київ (вул. Спаська, 5):

23 листопада, 18:30 — презентація антології «Потрібна відстань. Сучасні поети Молдови» за участю Володимира Даниленка. Спільно з видавництвом «Піраміда».

24 листопада, 19:00 — презентація збірки оповідань Алли Дорощ «Баобаб та інші історії». Спільно з Літературною платформою «ЛітМайданчик» від Агенції культурного розвитку та видавництвом «Електроніка».

Львів (просп. Свободи, 7):

21 листопада, 18:30 — розмова з професором Андрієм Даниленком (Нью-Йорк) на тему «Пантелеймон Куліш як перекладач Біблії та Шекспіра».

22 листопада, 18:30 — розмова філософів Павла Бартусяка й Володимира Олінкевича на тему «Ефект Дарвіна. Випадок і помилка 540 мільйонів років тому».

23 листопада, 18:30 — презентація книжки Назара Скалюка «Чорний янгол». Спільно з видавництвом «ПАІС».

24 листопада, 18:30 — лекція соціолога Наталі Отрищенко «Інші простори: що ми (не) уявляємо, коли думаємо про Львів?».

25 листопада, 18:30 — презентація-розмова «Все, що ви хотіли знати про TED і TEDx» за участю Ганни Лелів, Олександри Смілянської, Марії Джали.

Дніпро (вул. Глінки, 15,
вихід з Європейської площі):

22 листопада, 18:30 — подвійна презентація: Андрій Бондар «І тим, що в гробах» та Вахтанг Кебуладзе «Чарунки доли». Спільно з Видавництвом Старого Лева.

23 листопада, 18:30 — перегляд та обговорення фільму польської режисерки Кінґи Дембської «Моје córki krowy» («Мої дочки — корови») (2015).

26 листопада, 17:00 — презентація книжки Валерії Чорней «Яблуко в тайстрі». Спільно з Видавництвом Старого Лева.

Вінниця (вул. Соборна, 89):

21 листопада, 18:00 — Чеський час із Мареком Сечкаржем. Перегляд та обговорення фільму «Нудьга в Брно». Спільно з Чеським центром.

23 листопада, 18:00 — презентація українського перекладу роману Кларісе Ліспектор «Час зірки» за участю редакторки видання Інни Корнелюк. Спільно з Видавництвом Анетти Антоненко.

27 листопада, 18:00 — презентація книжок Олега Криштопи «Україна: масштаб 1:1» та «Ліхіє дев'яності: Станіславський феномен». Спільно з видавництвом «Темпора».

Івано-Франківськ (вул. Незалежності, 31):

21 листопада, 18:00 — показ циклу документальних фільмів Сергія Лисенка «Енциклопедія Майдану» від Docudays UA.

22 листопада, 18:30 — презентація книжки Артема Чапая «Тато в декреті». Спільно з видавництвом Vivat.

23 листопада, 18:00 — чеський розмовний клуб із Крістіною Монтаговою. Спільно з Чеським центром та Івано-Франківською міською радою.

26 листопада, 16:00 — презентація українського перекладу трилогії-фентезі Ерін Гантер «Коти-вояки». Спільно з видавництвом «АССА».

Луцьк (вул. Лесі Українки, 30):

24 листопада, 18:30 — презентація книжки Артема Чапая «Тато в декреті». Спільно з видавництвом Vivat.

Рівне (вул. Короленка, 2):

22 листопада, 18:30 — проект «Дім. Зміни». Зустріч із керівником рівненської патрульної поліції Сергієм Мерчуком.

25 листопада, 18:30 — презентація книжки Артема Чапая «Тато в декреті». Спільно з видавництвом Vivat.

Суми (вул. Соборна, 44):

21 листопада, 19:00 — презентація історичного роману Ірини Даневської «Німецький принц Богуслав Радзивіл». Спільно з видавництвом «Темпора».

23 листопада, 18:00 — перший квест поттероманів у Сумах «Фантастичні звірі GO!».

24 листопада, 19:00 — подвійна презентація: Андрій Бондар «І тим, що в гробах» та Вахтанг Кебуладзе «Чарунки доли». Спільно з Видавництвом Старого Лева.

Тернопіль (вул. Валова, 5–9):

23 листопада, 18:00 — «Про різницю між колективом і командою»: зустріч із бариста й власником закладу «Карма Кава» Олексієм Широковим.

24 листопада, 18:00 — «Естетика музичної психоделіки»: зустріч з учасниками музичного гурту Nameless Зоряном Безкоровайним та Світланою Фроловою.

26 листопада, 16:00 — відкрита прес-конференція Сергія Жадана в межах «ПСИХОТУРУ» «Жадан і собаки».

26 листопада, 18:30 — презентація книжки Артема Чапая «Тато в декреті». Спільно з видавництвом Vivat.

Харків (вул. Сумська, 3):

23 листопада, 18:30 — подвійна презентація: Андрій Бондар «І тим, що в гробах» та Вахтанг Кебуладзе «Чарунки доли». Спільно з Видавництвом Старого Лева.

24 листопада, 18:00 — презентація книжки Валерії Чорней «Яблуко в тайстрі». Спільно з Видавництвом Старого Лева.

25 листопада, 19:00 — розмова на тему «Space Travels» («Космічні подорожі»). Спільно з проектом «World Around Us». Англійською мовою без перекладу.

26 листопада, 17:00 — зустріч із психологом, психотерапевтом і письменницею Вікторією Горбуною на тему «Виховання без травмування, або навіщо дітям дорослі?». Спільно з видавництвом «Клуб Сімейного Дозвілля».

Харків (вул. Пушкінська, 50/52):

26 листопада, 19:00 — презентація арт-збірки віршів Вікторії Дикобраз «Необхідне підкреслити». Спільно з видавництвом «Смолоскип».

26 листопада, 13:00 — презентація альбому «Подарункові розмальовки» та майстер-клас малювання на воді (ебру) від творчої студії «Рисувальки». Спільно з видавцем Сергієм Рожком.

Інформаційний партнер

Вхід на заходи вільний.

З детальними анонсами та змінами в графіку
можна ознайомитися за адресою

<http://book-ye.com.ua>

Подорож «за міст»

Вікторія Малишева

Мушу визнати: звикаєш до всього, абсолютно до всього. Мабуть, у цьому є якийсь людський феномен. Ніколи не подумала б, що зможу не працювати. Ні, я не призвичаїлася до цього, але порівняно з довоєнним часом, коли була завзятим трудоголіком, нині я абсолютне ледащо. Зроду не повірила б, що трудитимуся менш ніж п'ять днів на тиждень і ніж дев'ять годин на добу. Більше — будь ласка, а ось менше навіть не уявлялося. Може, хіба що на лікарняному, але мені щастило не хворіти. Мій життєвий ритм до війни: вставати дуже рано, додому приходити запізно, у синіх сутінках. Жартома скаржилася друзям на брак часу, а зранку знову поспішала у відрядження, бо по мене заїжджав водій, щоб укотре я мчала з ним кудись за обрій.

Сьогодні вже не уявляю того почуття безпеки, з яким поверталася після дев'ятої вечора міським транспортом. Навіть коли подумати, що я десь затримаюся (де? задля чого?), увітати себе на цих безлюдних вулицях у темряві мені вже просто боязно. Кажуть, це кури погано бачать у темряві. Так оце я тепер саме така підсліпувата й перелякана птаха, якій страшно в сутінках, страшно йти в темні і страшно думати про завтра.

Сьогодні ми із сином навідувались у Станицю. Звичний уже рейд. В автобусі буденним голосом жінка запитала в усіх: «Не чули, стріляють там?». Хтось сказав, мовляв, бахкали вночі, а хтось — ніби й удень. Подумалося, варто проінструктувати малого на випадок обстрілу: «Падай на землю, затуляй голову руками, не лякайся, якщо впаду на тебе згорі...» Уже повернула обличчя до своєї дитини, щоб все це викласти... і зупинилась. Не змогла чомусь.

На мосту побачили родину, що крокувала нам назустріч, мале дитя тих людей дудило в сопілку. Як і моєму хлопчикові, йому було байдуже, що думають навколо. Усю дорогу син марив таким інструментом та мандаринами: «Мамо, давай купимо...» Цитрусові знайти чомусь виявилось простіше.

На мосту безліч позначок «Стоп, міни!». В уяві малого складається картинка, як у дитячій грі: океан (Сіверський Донець), зображення піратів (кістки та черепа на цих позначках), «Веселі Роджери» над блокпостами. Він навіть підсумовує уголос: «Так, це справжні пірати, у них борода й біноклі». А зброя, військова форма, техніка — то все лише підтвердження його флібустьєрської картинки. Я пошепки розповідаю йому про протитанкові

їжаки на мосту, військову техніку, зброю: він хлопчик, тож йому цікаво. Хоча, погодьтеся, абсурд — у всьому: у тому, як ми проводимо цей день; у тому, що я тягну дитину із собою, аби не стояти в чергах; у тому, що дорогою назад навалюю на себе близько 10 кг продуктів, згинаючись під їх вагою, але почувуюся щасливою, бо здатна це нести, бо стільки всього накупила сьогодні...

Туди ми брали із собою мінімум: банан, сік, цукерку. Те, що не обтяжить нашої сумки. А в дорогу назад я акуратно спакувала сало, м'ясо (вистачить до Нового року!), масло, солодощі для сина, сир... Намагаюся так укласти все, щоб умістилося в одну сумку, бо на дерев'яних сходах нести наш візочок, сумку з продуктами й тримати дитину за руку мені буде незручно. Минулого разу син упав на тих сходах на тачку попереду, і це до холодного поту снилося мені весь тиждень. Ви просто увітати собі ті картинки: із сумками, безліччю речей, малих дітей, зчовганими дерев'яними сходами замість зруйнованої частини мосту... А ми ходимо так доволі часто, навіть пишаємося тим, що маємо перепустку, можемо собі дозволити оці гастрономічні рейди. Повертаючись, поруч зі мною чоловік тягнув на собі зимові шини — йому заздрила половина черги. Ото поталанило! Хтось ніс техніку в коробках із «Нової Пошти» — і знову-таки інші заздрили щасливцям, бо Луганськ закрито для будь-яких служб доставки. Хоча я звикла обходитися багато без чого. Раніше могла хотіти чогось дуже гостро, планувати втілення своєї мрії, а нині швидше подумано, що проживу найближчим часом і так. І мені навіть подобаються ці нові риси ставлення до нового життя. Колись я прагнула навчитися існувати без багатьох речей, тепер проходжу цей інтерактивний тренінг безплатно...

Телефонувала приятелька, вона працює в місцевій «армії». Цілковите розчарування: вимагають багато, вільного часу обмаль. Гроші — єдина втіха, бо вони дають змогу щось планувати й реалізувати, хоча й від них мало радощів. Керівник її майже відкрито торгує лікарняними. Сама моя знайома, ще два роки тому до

нестями закохана в ідею завоювання волі для молоді «республіки», нині зневірилася: влада Плотницького їй не подобається через розкрадання гуманітарки, «армія» з її суворими законами теж залишає щоразу менше місця для ілюзій. А перейти на 2–3 тис. руб. окладу палатної медсестри після 15–20 тис. руб. ефрейторського теж ніяк не хочеться. Конфлікт внутрішній і зовнішній: робота геть не тішить, а повертатися на малі гроші до цивільної посади в її віці й важко, й дуже незручно... ■

Про Одесу і не тільки

Станіслав Васін

Цей діалог відбувся буквально днями з однією з моїх давніх знайомих із Донецька, яка з початком війни покинула місто й переїхала жити до Одеси. У самому Донецьку, в одному з прифронтових районів, у неї лишилася мати, яка відмовилася виїжджати. Від самого початку дівчина підтримувала Україну в цьому конфлікті (через що й переїхала), але після двох років життя в Одесі змінила думку з лояльної до України до байдужої. Її аргументи були такі:

— Хочеш, я розповім тобі про Одесу й узагалі про життя в Україні?

— Почнімо з того, що для мене й Донецьк все ще Україна. Але не це важливо. Слухаю.

— Так ось. Коли я туди переїхала, перший місяць була в захваті: тиша, ніяких обстрілів, море, пляж, гарні фасади... Словом, «перлина біля моря», як, мабуть, на місто дивляться й усі ті, хто там не живе. Але дуже швидко це минуло. По-перше, менталітет місцевих — суміш села і якоїсь тотальної безпечності. На якийсь романтичний образ старої єврейської Одеси тут і натяку немає. З єврейським акцентом мені за два роки зустрілося три-чотири людини. Тож це теж міф.

— Добре, припустімо. Але як це стосується сприйняття конфлікту на Донбасі?

— То слухай далі. Ти запитуєш: якби від мене щось залежало, чи допомогла б я нашій країні? Для мене Україна невіддільна від її нинішньої влади. А я ту владу терпіти не можу. Повернімося до Одеси. Коли я відкрила для себе зворотний бік міста, з'ясувалося, що до такого надзвичайного місця, якою Одеса справді могла б бути, немає нікому діла: архітектура в занепаді, найближчі дороги занедбані, одразу за вичищенням для найвних туристів пляжем арматура з бетоном. Словом, бруд і сміття. Я приїжджала навесні до Донецька — у вас (чи в нас, уже й не знаю) в мільйон разів чистіше, навіть за тишише. Хіба країна не пізнається за ставленням до своїх громадян і до місць, у яких вони живуть? Тут усім на всіх начхати — це те, що бачила я за два роки. До того ж з осені ще підняли всім комуналку — моя зарплата тепер уся йде в нуль, і це без планування відпочинку чи навіть ліків, якщо захворює.

— Ти знаєш, Ігорю Анатолійовичу в підвалі було б цікаво почути про архітектуру та комуналку. (Козловський, український учений, який зараз перебуває в підвалі бойовиків. Ми обоє з нею добре його знали. — Авт.)

— Розумію, до чого ти ведеш, і Козловського я їм («ДНР». — Авт.) ніколи не пробачу. Але цікаво

було б почути не тільки йому, а й моїй мамі, яка взимку жила без вікна на кухні: скло вибило вибухом. Вона, навпаки, підтримує «республіку» й у всьому винить Україну. І коли я їй кажу, що нейтральна, злиться не менше за тебе.

— Я не злюся, але не розумію: чому б тобі не переїхати тоді назад до Донецька?

— Я вже думала про це.

— Тоді дозволь накидаю картину: чисте місто, дешева комуналка, кожен метр займають люди з автоматами, ночами канонада, ранками підриви авто, іноді людей буквально зчищають з асфальту. Поруч із кафе та барами катівні, підвали, у яких просто зараз лише Богу відома кількість наших бійців і цивільних. Можливо, поки ти десь неподалік питимеш каву, того самого Козловського в той час жорстоко катуватимуть. Будь-якої миті просто за косий погляд туди можеш потрапити й ти. Доноси, цілодобова пропаганда про «вєлікую» Росію. Тобі кажуть, що думати, дивитися, на які сайти заходити, з ким спілкуватися, хто ворог, а хто ні. Час від часу розборки в стилі «лихих 90-х», після яких із Кальміусу є шанс виловити чергову пару голів. Менталітет? Що ж, можливо, до війни тут і були ті люди, про яких ти казала. Але більша частина таких зараз у Києві чи Дніпрі. За поодинокими винятками, місто заповнюють чисті люмпени, у яких немає країни, ідеалів, цілей, віри у щось, окрім «міцної руки». Хазяїном так таких людей є той, у кого хлист. Саме тому вони так ідеально вписуються в 37-й рік, який зараз тут. Решта — еліта, що снує у вечірніх сукнях бульваром Пушкіна з маленькими собачками й під руку з гебістами, які виваляються з мерседесів. Крім того, майже у всіх є зброя, котру тут дозволено носити. Про контингент, який її отримав, я вже розповідав. Але місто доглянуте, тут чисто, це правда. Бо скоро заборонять і дихати. І це я ще не торкнувся навіть верхівки: московські ціни, тотальна відсутність права (якщо немає зв'язків), «братки», що злилися з владою, та багато-багато іншого. Так, в Одесі, мабуть, не солодко. Так, мабуть, там паршива місцева влада, яка справді є проекцією всієї нинішньої влади.

Так, у тебе не лишається грошей навіть на аспирин. Але який усе це має стосунок до того, що група неандертальців «віджала» моє місто й розбила вщент половину Донбасу? Через них тепер ненавидять усіх нас. Я думаю так: навіть якщо в Донецьку все стане безплатним, а в Одесі не можна буде жити через ціни, усе це «кодло» під назвою «ДНР» все одно буде неправе. Просто тому, що воно неправе і все. ■

New Normal

ОНУХ

Наприкінці своєї написаної минулого тижня колонки «Чорне на білому» я подав таку ілюстрацію вживання ідіоматичного виразу **«чорний коник»**: «Це людина, яка несподівано перемагає в змаганні або справляє вирішальний вплив на перебіг подій: якщо Гіларі Клінтон так швидко втрачатиме здобуту перевагу, Дональд Трамп може стати чорним коником президентських виборів у США». На жаль, накаркав. Трамп виявився **«чорним коником»** президентських виборів у США.

New Normal («нова норма») — термін, що має пояснити нам явища, що колись вважали ненормальними, а нині вважають звичайними. Нам доводиться жити за доби New Normal, коли 46,9% виборців, які мають право голосувати, не прийшли на вибори, 25,6% голосів віддано за Клінтон, 25,5% — за Трампа, а 1,7% — за незалежного кандидата Гері Джонсона. Завдяки характерній для США системі так званих колеґій виборців вибори, і то переконливо, виграв Дональд Трамп.

Певне, вже ніхто не має сумніву, що ми живемо в часи тяжкої кризи західної цивілізації, яка має своє коріння в християнсько-юдейській традиції. Обрання Трампа президентом — лише симптом цієї кризи. Зникла агора, ми не здатні промовляти до себе, не здатні слухати себе. Донедавна роль агори в західному світі виконували традиційні засоби масової інформації: преса, радіо, телебачення, а також створені за часів домінування ліберальної демократії політичні інституції, які тепер хитаються одна за одною під тиском всеосяжного популізму. Однією із суттєвих причин, чому виграє людина на кшталт Трампа, є занепад традиційних ЗМІ й могутність соціальних мереж. Ми всі, мов несповна розуму, прислалися до Facebook, але ж Facebook аж ніяк не засіб, який подає невикривлену інформацію, бо залежить від вибору нашого товариства й наших еґоїстичних уподобань. Ми замкнені в «ідеологічній бульбашці», самі себе обмежуємо передачею власних напівправд тим, хто думає, як і ми. Ми не здатні розмовляти з іншими людьми, не вміємо слухати їх. Традиційні ЗМІ, за кількома винятками, симпатизували Гіларі Клінтон, а в останні дні перед виборами, спираючись на скандально неточні прогнози інститутів вивчення громадської думки, міркували про те, з якою перевагою Клінтон перемаже Трампа. Британський тижневик The Economist за тиждень до виборів подав на обкладинці такий заголовок: «America's best hope» («Найкраща надія Америки»), зобразивши Гіларі Клінтон. Сьогодні всі б'ють себе в груди, захищаючи себе, як вони могли так помилитися, і водночас шукають винних. Одним із підозрюваних виявився і Facebook, бо ж його годі було примусити переказувати тільки «правдиву» правду, а не фейкову.

Гіларі Клінтон прогнала, бо була іконою доби, що відходить, такої моделі функціонування ліберальної демократії, яка гине на наших очах і за якої громадяни

почуваються виведеними з процесу ухвалення рішень владною елітою. Вони не бачать можливості бодай якось впливати на дійсність, котрої щоразу більше не розуміють і котра щоразу більше приголомшує їх. Політика ідентичності, на якій наголошували демократи і яка бере до уваги расу, гендер, етнічну належність, не відіграла значної ролі в цих виборах, а цінності, принесені ХХ сторіччям, — права жінок, меншин, політична коректність, — виявилися нетривкими й погано вкоріненими. Все, у що вірили еліти, дуже крихке, а зі споду визирають первинні інстинкти.

Натомість Трамп спромігся виглумачити ту дійсність усім невдоволеним панівним статускво й запропонувати прості рішення зрозумілою мовою. Зміг переконати, що не належить до жодної еліти. Це, зрештою, аж ніяк не означає, що завдяки йому прості американці віднайдуть чуття своєї суб'єктності, цілком можливо, що відбудеться протилежний процес. Однак, вибираючи Трампа, люди змінили правила гри й довели, що вони все-таки мають безпосередній вплив на політичну дійсність.

Виявилося, що тих, хто почувається скривдженим достатньо багато, щоб знову змінити хід

МИ ЗАМКНЕНІ В «ІДЕОЛОГІЧНІЙ БУЛЬБАШЦІ», САМІ СЕБЕ ОБМЕЖУЄМО ПЕРЕДАЧЕЮ НАПІВПРАВД ТИМ, ХТО ДУМАЄ, ЯК І МИ. МИ НЕ ЗДАТНІ РОЗМОВЛЯТИ З ІНШИМИ ЛЮДЬМИ, НЕ ВМІЄМО СЛУХАТИ ЇХ

історії. Дотеперішній суспільний устрій був нездатний задовольняти їхні потреби. Але проблема, яка постала перед нами тепер, полягає в тому, що ми не дуже багато знаємо, який вигляд повинен мати наш новий чудовий світ і що нас чекає за обрієм. Проте не хочемо, щоб те, чому судилося бути, стало New Normal.

Мені сумно, коли я пишу ці слова, але не тому, що ліберальний устрій західного світу руйнується на наших очах, а вибори в США виграв крутій без принципів і докорів сумління, а тому, що помер Леонард Коен, канадський поет і бард, який ще багато років тому написав слова, актуальні й досі:

Точиться війна між багатими і бідними,

Війна між чоловіками і жінками.

Точиться війна між лівими і правими,

Війна між чорними і білими,

Війна між нестандартним і звичайним.

Чому ти не йдеш знову на війну, бери свій малий тягар,

Чому ти не йдеш знову на війну, розквитайся з усім,

Чому ти не йдеш знову на війну, хіба не чуєш моїх слів?

Але не втрачаймо надії, як не втрачав її і Леонард Коен, коли писав: «There is a crack in everything. It's where the light gets in», тобто «Усе має тріщини. Саме крізь них пробивається світло». ■

5

представляє

13:10
щосуботи

Кіно
з Яніною Соколоватою

Маленькі заощадження МОЖУТЬ СТАТИ ВЕЛИКОЮ МОЖЛИВІСТЮ у МАЙБУТНЬОМУ

Накопичувальне страхування життя

Забезпечене майбутнє Вашої родини

UNIQA
LIFE

Детальніше дивіться на сайті:
www.uniqa.ua

та запитуйте у відділеннях Райффайзен Банку Аваль

Поліс на життя Райффайзен Банк Аваль серія АЕ № 522546 від 20.05.2014